

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Geçmişten Günümüze Türkmenistan'daki Ersarı Boyu

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN
PROF. DR. NESLİHAN DURAK

HAZIRLAYAN
AGAJAN MAHTYMOV

MALATYA-2021

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKMENİSTAN'DAKİ
ERSARI BOYU**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

AGAJAN MAHTYMOV
(35193510011)

MALATYA 2021

ONUR SÖZÜ

“PROF. DR. NESLİHAN DURAK” danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Geçmişten Günümüze Türkmenistan’daki Ersarı Boyu” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün eserlerin hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.”

AGAJAN MAHTYMOV

13.08.2021

ÖZET

Türk toplulukları en eski çağlardan bu yana Türkistan coğrafyasının farklı noktaları başta olmak üzere dünyanın farklı kıtalarına kadar dağılarak varlıklarını idame etmişlerdir. Hâkimiyet tesis ettikleri bu geniş coğrafi alanlar içerisinde öz benliklerini korumanın yanı sıra kendilerine ait kültürel mirası ve hayat anlayışlarını da muhafaza etmişlerdir. Türk kavimleri bağımsız bir hayat tarzı benimserken üst aşamada devlet tesis edildiğinde ise ona bağlı hale gelmişlerdir. Bu bağlanma çerçevesinde her boyun ve topluluğun hâkim olduğu, hayatlarını idame ettiği bölgeler daima olmuştur.

Türkmenistan coğrafi açıdan büyük öneme sahip bir noktada yer almaktadır. Bu coğrafya tarih boyunca daima önemli siyasi, askeri, ticari ve göç yollarının geçiş kapısı olmuştur. Önemi haiz söz konusu coğrafyada boylar, devletin oluşumunda büyük pay sahibi olmuşlardır. Ersarı boyu da bu paydaşlığın en büyük unsurlarındandır. Ersarılar Türkmen kültürünün şekillenmesinde gerek boy özellikleri ve gerek yaşam tarzları açısından geçmişten günümüze Türkmen kültürünün taşıyıcı baş yapıtlarından olmuşlardır.

Ebul Gazi Bahadır Han'ın Şecere-yi Terakime'sinde haklarında ilk bilgileri aldığımız Ersarılar, XIII. asırda Salur boyunun dış taifesinden ortaya çıkıp Moğol istilası sonrasında dağlık bir hayat yaşamışlardır. Ersarı Baba'nın liderliğinde bölgede önemli bir güç olan Ersarılar onun atalığından sonra günümüz Türkmenistana kadar varlıklarını korumuşlardır. Balkan bölgesinden Lebap vilayeti ve çevresine gelen Ersarılar, Sovyet işgali ile birlikte kendi öz kültüründen uzaklaştırılmaya çalışılmışlardır. Bu dönemden sonra tüm yasaklara rağmen kendi has kültürünü devam eden Ersarılar en eski dönemlerden bugüne Türkmen kültürünün dominosu olarak burada varlığını sürdürürler.

Anahtar Kelimeler: Türk, Türkmen, Ersarı, Boy, Toy.

ABSTRACT

Turkish communities have maintained their existence by dispersing to different continents of the world, especially to different points of the Turkestan geography since the earliest times. They have preserved their own cultural heritage and understanding of life, as well as preserving their own selves in these large geographical areas where they have established dominance. While Turkish tribes adopted an independent lifestyle, when the state was established in the upper stage, they became dependent on it. Within the framework of this attachment, there have always been regions where each tribe and community dominates and sustains their lives.

Turkmenistan is located in a geography of great importance in terms of its history. This geography has always been the gateway to important political, military, commercial and migration routes throughout history. In this geography, which is of such importance, the tribes had a large share in the formation of the state. Ersari tribe is one of the biggest elements of this partnership. Errsarıs have been the carrier masterpieces of Turkmen culture from past to present in terms of both their height characteristics and lifestyles in shaping the Turkmen culture.

Ersarıs, about whom we get the first information in Ebul Gazi Bahadır Khan's Secere-yi Terakiname, emerged from the outer group of the Salur tribe in XIII. centuries and lived a mountainous life after the Mongol invasion. Ersarıs, who gained power in the region under the leadership of Ersarı Baba, preserved their existence until today's Turkmenistan after his ancestry. Ersarıs, who came from the Balkan region to the Lebap province and its surroundings, were tried to be removed from their own culture with the Soviet occupation. After this period, the Ersarıs, who continued their unique culture despite all the prohibitions, have continued their existence here as the domino of Turkmen culture from the earliest times to the present.

Key Words: Turk, Turkmen, Ersari, Boy, Toy.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	1
ÖZET	2
ABSTRACT	3
İÇİNDEKİLER.....	4
ÖNSÖZ	5
KISALTMALAR.....	6
KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR	7
GİRİŞ.....	1

I.BÖLÜM

ERSARI BOYU'NUN TARİHSEL SÜRECİ

A. ERSARI ADI VE MENŞEİNE DAİR RİVAYETLER	10
a. "Bay" Zengin İsmi Alıştı.....	10
b. "Er" Mert, Batır İsmi Alıştı.....	10
c. "Ar" Babasının Arını Aldığı İçin Arsarı İsmi Alıştı	11
B. ERSARILARIN ATASI OLARAK KABUL EDİLEN ERSARI BABA HAKKINDAKİ RİVAYETLER	11
C. ERSARI BOYU'NUN TARİHİNDE ETKİSİ OLAN ŞEYH ŞEREF HOCA VE MUİNÜ'L-MURİD ESERİNİN MAHİYETİ	14
D. ERSARILARIN OLUŞUMUNDA YER ALAN URUGLAR (KABİLELER) VE OĞUŞLAR (AİLELER).....	17

II. BÖLÜM

ERSARILARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI, HÂKİMİYET DÖNEMLERİ VE TÜRKMEN COĞRAFYASINA DAĞILIŞLARI

A. ERSARILARIN İLK YURTLARI.....	23
B. GÜNÜMÜZ TÜRKMENİSTAN'IN COĞRAFYASINA ERSARI BOYUNUN GELİŞİ.....	27
C. ERSARILAR VE DİĞER TÜRKMEN BOYLARINA RUS İŞGALİNİN ETKİLERİ.....	31
Ç. TÜRKMENİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASININ ARDINDAN DİĞER TÜRKMEN BOYLARI VE ERSARILARIN DURUMU	38

III. BÖLÜM

ERSARILARDA KÜLTÜR VE MEDENİYET

A. DİNİ HAYAT	46
B. TÜRKMEN LEHÇESİNDE ERSARI DİYALEKTİ VE DİLİ	47
C. DOKUMACILIK VE ÇEŞİTLİ EL SANATLARI	51
D. AİLE HAYATI VE ÖRF-ADETLER	54
a. Aile Hayatı	54
b. Evlilik Toyu	54
c. Ad Koyma Toyu.....	64
d. Kalpak Toyu.....	65
e. Sünnet toyu.....	66
f. Diş Toyu	67
g. Ak Koyun Toyu	68
h. Cenaze Töreni	68
SONUÇ	70
KAYNAKÇA	71

ÖNSÖZ

Hazar Denizi'nin doğu kıyısında yer alan Türkmenistan, tarihsel değere sahip önemli bir coğrafyada yer almaktadır. Siyasi, askeri, ticari ve göç yollarının geçiş kapısı konumunda bulunan söz konusu coğrafyada boylar, devletin oluşumunda büyük pay sahibi olmuşlardır. Ersarı boyu da bu paydaşlığın en büyük unsurlarındandır.

Ersarılar Türkmen kültürünün şekillenmesinde gerek boy özellikleri gerek yaşam tarzları açısından geçmişten günümüze Türkmen kültürünün taşıyıcı baş yapıtlarından olmuşlardır. Bu çalışmamızda Türkmen kültürünün en önemli yapı taşı olan Ersarıların rolüne değinilecektir.

Çalışma sürecinde her türlü yol gösterici olan, bilgi birikimiyle çalışmama farklı açılardan bakmamı sağlayan, çalışmama zenginlik katan ve her zaman öğrencisi olmaktan gurur duyduğum, yabancı ülkede yabancılığımı hissettirmeyen beni kendi evladı gibi bağrına basan, yanında olduğum sürece kendisinden hayata ve insanlığa dair çok şey öğrendiğim danışman hocam Prof. Dr. Neslihan Durak'a şükranlarımı sunmak benim için mutluluk verici olmuştur. Ayrıca tez hazırlama sürecinde görüşlerinden istifade ettiğim ve zor günlerimde yardımını esirgemeyen Arş. Gör. Çiğdem Kıranşan hocam başta olmak üzere Tarih bölümündeki bütün hocalarıma ve beni öz kardeşleri gibi gören danışman hocamın öğrencileri başta Yusuf Ziya Söylemez olmak üzere Enes Fırat Önel, Harun Selçuk'a, tarih bölümü yüksek lisans öğrencisi Türkmenistanlı arkadaşım Merdan Garyagdyev ile birlikte emeği geçen bütün arkadaşlarıma ayrı ayrı teşekkürü bir borç bilirim.

AGAJAN MAHTYMOV

13.08.2021

KISALTMALAR

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

HŞ.: Hicri-Şemsi

H.: Hicri

İA: İslam Ansiklopedisi

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

nşr.: Neşreden

s.: Sayfa

S.: Sayı

Tsh: Tashih

TTK: Türk Tarih Kurumu

KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

Türkmenistan önemli göç, ticaret ve askeri yolların üzerinde bulunmasına rağmen araştırma konumuzla alakalı doğrudan bilgi veren herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Bu arada konunun özelliğinden dolayı tarihin kaynakları arasında yer alan kitabeler ve arşiv vesikaları kullanılmamıştır. Araştırmanın belli başlı kaynaklarını özellikle Türkmenistan'ın tarihi ve coğrafyası hakkında bilgi veren vakayinameler, seyahatnameler, çeşitli ansiklopedilerin konuyla ilgili maddeleri ile daha çok Türkçe, İngilizce, Rusça ve Farsça olarak hazırlanan araştırma eserler teşkil etmektedir. Bunun dışında başvuru eserler, dipnotlarda tespit edilerek bibliyografyada gösterilmiştir.

A.ANA KAYNAKLAR

a.Kitab el-Mesalik ve'l-Memalik

Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Farisi el-Kerhi el-İstahri tarafından yazılan eser Hicaz, Irak ve Suriye başta olmak üzere Atlas Okyanusu'na kadar yazarın gezdiği ve gördüğü yerlerdeki gözlem ve incelemelerini kapsamaktadır. El-İstahri eserini tamamlamadan önce coğrafyacı İbn Havkal ile görüşmüş ve ondan haritalar konusunda yararlanmıştır.¹

b.Zubdat el-Nusra ve Nubhat el-Usra

El-Bundari (İmadeddin el-Katib) isimiyle bilinen ancak herkesin Katib İmadüddin Isfahani olarak tanıdığı yazarın kaleme aldığı Zubdat el-Nusra ve Nubhat el-Usra adlı eseri Büyük Selçuklular ve Oğuzlar için çok önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır. Eserde Oğuzlar ve Türkmen boyları hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Araştırmamızda Kivameddin Burslan tarafından Türkçeye Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi adıyla tercüme edilen metinden faydalanılmıştır.²

c.Kitab el-Büldan

Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Ca'fer b. Vehb b. Vazih el-Ya'kubi tarafından yazılan eser Hz. Âdem'den itibaren başlayan olayları ele alınmış, Hicret'ten sonraki gelişmeler ise yıllara göre vermiştir. Eserde Horasan'daki Türkler ve Samanilerin kuruluşu hakkında önemli bilgi

¹Ebu İshak b. Muhammed el-İstahri el-Kerhi, **Kitab el-Mesalik ve'l-Memalik**,(nşr.,M.J.De Goeje), Leiden 1967,(nşr.,Ramazan Şeşen), **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara 2002; (nşr.,Yusuf Ziya Yörüken), **Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Orta Çağ'da Türkler**, İstanbul 2004.

²İmadeddin el-Katib el-Isfahani El-Bundari, **Zubdat el-Nusra ve Nubhat el-Usra**,(nşr.,M.Th.Houtsma) Leiden1889,(nşr.,Kivameddin Bursalan), **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, Ankara 1999.

vermektedir. Eserin Türkler ile ilgili kısmı Yusuf Ziya Yörükkan tarafından, tamamı ise Murat Ağarı tarafından Türkçeye neşr edilmiştir.³

d.Zeynü'l-Ahbar, Tarih-i Gerdizi

Ebu Sa'id Abdülhayy b. Dahhak el-Gerdizi tarafından kaleme alınmış olup Zeynü'l-Ahbar ya da Tarih-i Gerdizi adlarıyla bilinmektedir. Bu eser 1050 civarında Farsça olarak yazılmış olup Samaniler de dâhil olmak üzere Horasan tarihini araştırmak için ilk başvurulacak eserlerdendir. Türklere ait kısmı Ramazan Şeşen tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴

e.Tarih-i Beyhaki

Eser Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhaki tarafından yazılmıştır. Beyhaki Gazneliler zamanında dini ve idari yönden çeşitli görevler almış ve nüfuz sahibi olmuştur. 1021 yılında itibaren ondokuz yıl Gaznelilerin Divan-ı Resail kaleminde çalışan ve daha sonra bit takım memuriyetlerde de bulunan yazar, 1058 yılından itibaren kendisini tamamen bu eserini yazmaya vermiştir. Bu eser Tarih-i Menindi veya Tarih-i Beyhaki adıyla da bilinmektedir. Farsça kaleme alınmış olan bu XXX. cilttir. Ancak yalnızca V. cildin sonu ile X. cildin başlarına kadar olan 1030-1044 yılları arasındaki olayları ihtiva eden kısımları ele geçmiştir. Tahiriler, Saffariler, Samaniler, Gazneliler, Gurlular ve Selçuklular hakkında bilgiler vermesi bakımından önemli bir kaynaktır. Bölgenin coğrafyası, buralardaki büyük âlimler, şairler ve burada meydana gelen olaylar hakkında bilgiler vermiştir.⁵

f.El-Kamil fi't-Tarih

13 Mayıs 1160 yılında bugünkü Cizrede doğan İbnü'l Esir Ebu'l Hasan İzz ed-din Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed eş-Şeybanini el-Cezeri'nin en meşhur eseridir. Hilkatten 1230 yılına kadar gelişen olayları ele alan bu eser ciddiyeti ve tarafsızlığı ile meşhur umumi bir İslam tarihi olduğu kadar Türk tarihin de vazgeçilmez kaynaklarından biridir. Esas kaynağı Taberi'nin Tarih el-Rusul ve'l-Muluk adlı eserinin 915 yılından itibaren bir devamı

³Ahmed b. İshak Ca'fer b. Vehb b. Vazih El-Ya'kubi, **Kitab-el-Büldan**,(nşr.,Ramazan Şeşen), **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara 2002; Murat Ağarı, **Ülkeler Kitabı**, İstanbul 2004; Yusuf Ziya Yörükkan, **Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Orta Çağ'da Türkler**, İstanbul 2004 .

⁴Abdulhay b. Dahhak Gerdizi, **Zeynü'l-Ahbar ya Tarih-i Gerdizi**,(nşr.,A. Habibi), Kabil 1347.

⁵Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin El-Beyhaki, **Tarih-i Beyhaki**, (Telif, Nasır-ı Hüseyin), Tahran 1333.

niteliğindedir. Ancak İbnü'l Esir'in tarih yazıcılığı Taberi'den çok farklıdır ve eserin girişinde bu konuyu açığa kavuşturarak takip ettiği usul hakkında önemli açıklamalarda bulunur.⁶

g.Tarih-i Güzide

Hamdullah b. Ebu Bekr Ahmed b. Nasr el-Müstevfi-i Kazvini'nin 1330 yıllarında yazdığı Farsça umumi bir tarihtir. Eser dönemiyle ilgili verdiği bilgiler açısından dikkat çekicidir.⁷

ğ. Şecere-yi Terakime

Ebu'l-Gazi Bahadır Han, 1603 yılında Urgenç'te dünyaya gelmiş ve 1663 yılında vefat etmiştir. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, en önemli eserleri arasında bulunan Şecere-i Türk (Sagara-i Turki)'ü 1661 yılında, Şecere-i Terâkime de 1663-1664 yılları arasında yazmıştır. Bilindiği gibi, Şecere-i Terâkime için Ebu'l-Gazi'ye Türkmen boyları arasında söylenen rivayetler ve hocaların, beylerin ellerinde bulunan şecereler kaynaklık etmiştir.⁸

h. Türkmenlerin Nesil Dırahtı

Soltanşa Ataniyazov tarafından kaleme alınan eserde günümüz Türkmen boyları arasındaki isim benzerlikleri, onların hâkimiyet tesis ettikleri alanlar ve ilk orataya çıktığı alanları dair bilgiler barındıran eser Türkmen tarihi için ana kaynak hüviyetindedir.⁹

ı.Ruhname I-II

Saparmurat Türkmen Başı tarafından kaleme alınmış olup iki cild'ten meydana gelmektedir. Oğuz Han'dan başlayarak günümüz Türkmenistana kadar olan süreci tarihsel çerçevede anlatmaktadır. Siyasi tarihin yanısıra Türkmen kültürüne dair önemli bilgiler de içermektedir.¹⁰

i. Divan-ı Lügâti't-Türk

Kaşgarlı Mahmut 1008 yılında dünyaya gelmiştir. Türkçe'nin Arapça'dan kelime haznesi ve anlam bakımından üstün olduğunu vurgulamak amacıyla Divan-ı Lügâti't-Türk adlı şaheseri,

⁶İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Târih IX**,(nşr., C.J. Tornberg),Beyrut 1979, (nşr., Ahmet Ağırakça),**İslam Tarihi el-Kâmil fi't-târih Tercümesi IX**, İstanbul 1986.

⁷ Daha geniş bilgi için bkz., Zeki Velidi Togan, “*Hamdullah müstevfi*”, **İA/V/1**, Eskişehi 1997.

⁸ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, **Şecere-i Terâkime**(nşr., Muharrem Ergin), **Türkmenlerin Soy Kütüğü**, İstanbul 1996

⁹ Soltanşa Ataniyazov, **Türkmenlerin Nesil Daragty**, Aşgabat 1994.

¹⁰ Saparmurat Türkmen Başı, **Ruhname I-II**, Aşgabat 2001

XI. Yüzyılın ikinci yarısında kaleme almıştır. Eserde dilin zenginliğinin yanı sıra, çeşitli Türk kavimlerine ve Oğuzlara ait bilgiler mevcuttur.¹¹

B.ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

Bugün Avrupa, Rusya ve Amerika’da Türkmenistan tarihi ile ilgili pek çok çalışma mevcut iken ülkemizde hâlihazırda fazla bir çalışma bulunmamaktadır. Bu saha üzerine eserleri bulunan Enver Konukçu¹² ve Neslihan Durak’ın¹³ çalışmaları daha çok Hindistan’a, Mehmet Saray ve Faruk Sümer’in çalışmaları ise özellikle Türkmenistan ve Afganistan’ın son dönemlerine yöneliktir. Türk tarihiyle ilgili bir takım genel meselelerde Zeki Velidi Togan, İsmail Aka ve İbrahim Kafesoğlu gibi Türk tarih araştırmacılarının çalışmalarından istifade edildiği gibi batılı araştırmacılardan da yararlanılmıştır.¹⁴

a.İpek Yolunda Türklerin iktisadi ve Ticari Hayatı

Prof. Dr. Mehmet Saray tarafından kaleme alınan eserde Hunlardan Gök Türklerle, Gök Türklerden Uygurlara, Uygurlardan Kırgızlara, Oğuzlardan Selçuklulara, Selçuklulardan Osmanlıya kadar geçen dönemi ana hatları ele alındıktan sonra, bugünkü kardeş Türk Cumhuriyetlerinin halklarını teşkil eden Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Doğu Türkistan Türklerinin tarihlerini de bütün yönleri ile ele alınmıştır.¹⁵

b.Türk milli kültürü

Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu tarafından kaleme alınan bu eser kültürümüzle ilgili önemli bir kaynak olup kendisinden sonra yapılan çalışmalara yol gösteren eser mahiyetindedir. Her millet maddî imkânları ve manevî değerleri ile bir kültür bütünüdür. Bir millet yaşamakta ise, onun bir kültürü olacaktır. Bu eserden Türk kültürüne dair bir başucu kitabıdır.¹⁶

¹¹ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, (nşr., Besim Atalay), Ankara, 1992.

¹²E.Konukçu, **Kalaç Sultanlığı**, Erzurum 1977, E. Konukçu, **Kuşan ve Akhunlar Tarihi**, Ankara 1973; E. Konukçu, “Gazne”, DİA /III; E. Konukçu, “Hind Kaynaklarında Hunlara Dair Bazı Kayıtlar”, AÜEFAD/5, (Ekim 1972), s.163-176; E. Konukçu, “Hindistan’daki Türk Devletleri”, DGBİT IX, İstanbul 1993, s.373-413; E. Konukçu, “Dehli, Kalaç Sultanlığı’nın Kuruluşu”, IX. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri Kongreye Sunulan Bildiriler II, (Ankara 21-25 Eylül 1981), Ankara 1988, s.587-593.

¹³Neslihan Durak, **Hindistan’a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Ankara 1999; Neslihan Durak, **Hezâreler/Hazaralar**, Malatya 2008; Neslihan Durak, “Geçmişten Günümüze Afganistan’da Türkler”, **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II**, (Eylül-Ekim 2013), Ankara 2013; Neslihan Durak, “Afganistan’da Çingizli Hâkimiyetinin Tesisi”, **İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu’na Armağan**,(nşr., H.Alan-A.Kara-O.Yorulmaz), İstanbul 2008.

¹⁴ Y.Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi I-II-III**, Ankara 1987.

¹⁵ Mehmet Saray, **İpek Yolunda Türklerin İktisadi ve Ticari Hayatı**, İstanbul 2021

¹⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 2010

c.Ersarı Baba ve Ersarılar

Kırıl alfabesi ile Türkmen dilinde Amantagan Bekcanov tarafından kaleme alınan bu eser Ersarı boyu ve kültürüne dair bilgiler vermesi açısından önemli bir araştırmadır.¹⁷

d. The Turkmehs Of The Word

Murat Durduev ve şohrat Kadirov tarafından kaleme alınan bu eser ingilizce ve Rusça dillerinde basılmış olup Türkmenlerin dünyadaki yayılmaları, bölgesel istatistikleri ve Ersarılar hakkında önemli bilgiler içermektedir.¹⁸

¹⁷ Amantagan Bekcanov, **Ersarı Baba ve Ersarılar**, Aşgabat 1993

¹⁸ Murat Durduev-Şohrat Kadirov, **The Turkmehs Of The Word**, Aşgabat 1991

GİRİŞ

Tarihin en erken devirlerinden itibaren Asya'nın en önemli yerleşim yerlerinden biri üzerinde teşekkül etmiş olan Türkmenistan Devleti, Türkistan adı verilen coğrafi bölgede kurulmuştur. Türkmenistan, 491,2 bin km² alana sahip olup kuzeyinde Kırgızistan (379 km), doğu ve kuzeydoğusunda Özbekistan (1620 km), güney ve güneydoğu doğrultusunda Afganistan (744 km), güneyinde ise İran İslam Cumhuriyeti (992 km), Hazar deniziyle sınırında ise İran, Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan¹⁹ ile komşudur.

Türkmenistan Cumhuriyeti batıdan doğuya 1100 km, kuzeyden güneye 650 km olup beş vilayete bölünmektedir. Balkan (139.270 km²), Daşoguz (73.430 km²), Lebap (93.730 km²), Marı (87.150 km²) ve Ahal (97.160 km²)²⁰ beş önemli vilayetidir.

Türkmenistan topraklarının %80'ini düzlük, %8'ini dağlık ve %12'sini ise yükseklik alanlar oluşturmaktadır. Türkmenistan, Avrasya'nın adeta merkezi konumunda olup dört tarafı doğal sınırlarla çevrilidir. Kuzeyinde Üstyurt Yaylası, güneyinde Köpet Dağı, doğusunda Parpamız ön tepeleri (Bathız ve Garabil), Köyten dağ, son olarak batısında ise Amu Derya Vadisi ve Hazar Denizi'nin dik yamaçlarıyla sınırlanmıştır. Düzlüklerin çoğu Karakum Çölü'ne aittir. Türkmen topraklarının güzelliği ve eşsiz doğal kaynakları ayrılmaz bir şekilde Karakum Çölü ile bağlantılıdır. Karakum Çölü'nün toplam alanı 350.000 km²'dir. O, dünyanın en büyük kumlu çöllerinden biridir.²¹ Karakum Çölü; zengin bitki örtüsü, hayvan türleri, mineral kaynakları, sıcak ve kuru iklimi, vahaları ve diğer benzersiz özellikleri ile bilinir. Bugün, Karakum Çölü de dâhil olmak üzere tüm ülkenin eşsiz doğasının korunmasına, zenginleştirilmesine, zengin ve bol doğal kaynakların rasyonel kullanımına ve gelecek nesillerin mirasına büyük önem verilmektedir.

Karakum Çölü fiziki ve coğrafi koşullarına göre; Merkez Karakum, Cephe Ötesi Karakum ve Güneydoğu Karakum şeklinde üç ana bölüme ayrılır. Bunların en büyüğü, 200.000 km² bir alana sahip olan Merkez Karakum Çölü'dür. Ülkemizde çöllerle mücadele için çöllerin gelişimine ve orada meydana gelen çölleşme olgusunun araştırılmasına büyük önem verilmektedir. Türkmenistan'ın yaylaları arasında Garabil ve Bathız, Babaşı, Goymat, Arsarıbaba, Gaplangır ve Krasnovodsk düz dağları ve Uzboy'un eteklerinde yer alan Gubadağ bulunur. Ülkenin yükseltileri yoğun kumtaşları, farklı dönemlere ait tortullar, killi, çamurlu

¹⁹ M. Hudaýarow, **Türkmenistanyň Geografýasy**, Aşgabat, 2012, s.14.

²⁰ Y. Ilamanow, **Türkmenistanyň Fiziki Geografýasy**, Aşgabat, 2015, s.30.

²¹ Atilla Şimşek, **Türk Dünyası**, Ankara, 1998, s.66.

topraklar ve yumuşak kumtaşlarından oluşmaktadır. Bu nedenle engebeli alanlar ülkemizin önemli tarım ve meralarıdır. Ülkenin güney, güneybatı ve güneydoğusu dağlarla kaplıdır. Türkmenistan sınırları içerisinde yer alan dağlar arasında Köpetdağ, Büyük Balkan, Küçük Balkan ve Köytendağ bulunmaktadır. Köpet Dağı, ülkenin güneyinde, İran devleti sınırında, kuzeybatıdan güneydoğuya yaklaşık 650 km uzanan bir bölgede yer almaktadır. Ülkemiz topraklarında Köpetdağ'ın en yüksek noktası 2912 metre olup Şah-Şah Dağı olarak adlandırılmaktadır. Köpet dağ, Arçabil, Gökdere, Nohur ve Daşt tarım, bahçecilik ve rekreasyona uygun diğer vadilere ev sahipliği yapmaktadır. Köpet dağ, yapı malzemeleri, maden ve ılık su kaynakları bakımından zengindir. Batı Köpet dağ ile Hazar Denizi arasında birbirinden izole edilmiş Büyük Balkan ve Küçük Balkan Dağları yer almaktadır. Büyük ve Küçük Balkan Dağları, Köpet dağın batıya doğru doğal bir uzantısıdır. Büyük Balkan Dağları 70 kilometre uzunluğunda ve 50 kilometre genişliğindedir. Büyük Balkan Dağları'nın en yüksek noktası 1.880 metre yüksekliğindeki Arlan Dağı'dır. Köpet dağ ile Büyük Balkan Dağları arasında yer alan Küçük Balkan Dağları, doğudan batıya doğru uzanır, 30 km uzunluğunda ve 8-12 km genişliğindedir. En yüksek sırt deniz seviyesinden 779 metre yüksekliktedir. Köyten dağ, ülkenin güneydoğusunda, Ceyhun Nehrinin sağ kıyısında, Türkmenistan ve Özbekistan sınırında yer almakta ve kuzeyden güneye Ceyhun Vadisinden Şerabat Nehri'ne kadar uzanmaktadır. 85-100 km uzunluğunda ve 25-30 km genişliğindedir.²²

Şarabat Nehri yüksek Gissar Dağları'nın güneybatı bölümünde yer almaktadır. Köyten dağ, burada bulunan Aşağı Govurdak Dağı ile birlikte bir bütün oluşturur. Köyten dağın batısı Türkmenistan sınırları içerisinde yer almaktadır. En yüksek noktası 3139 metre olup Ayrıbaba Tepesi olarak adlandırılır. Köyten dağ, ülke sınırları içerisindeki dağların en yaşlı olanıdır. Köyten dağda kurşun, çinko, bakır, cıva, stronsiyum, sofra tuzu, potasyum tuzları, alçıtaşı, kükürt, kömür ve çeşitli yapı malzemeleri yatakları bulunmaktadır.²³ Köyten dağda Garip Garlık, Gapgotan ve Nev Nest gibi mağaralar bulunmaktadır. Bölgenin eşsiz flora ve hayvanat dünyası, endemik gümüşleri ve eşsiz doğal anıtlarına, değerli bir miras olarak bilim adamları, profesyoneller ve turistler tarafından büyük ilgi gösterilmektedir. Türkmenistan topraklarının yüzey yapısı genel olarak geniş bir ovadan oluşmaktadır. Türkmenistan'ın güneydoğusu daha yüksektir ve kuzeybatıya doğru gidildikçe yükselti azalır. Türkmenistan'ın çoğu bölümünün düzlüğü, ekonominin çeşitli sektörlerinin konumuna ve

²² Fuat Uçar, **Türk Dünyası**, İstanbul, 2009, s.215.

²³ A. Batyrow – A. Kekeşow– N. Öräyew, **Dünýäniň Ykdysady we Durmuş Geografiýasy**, Aşgabat, 2009, s.31.

gelişimine katkıda bulunur. Aynı zamanda ekonomik olarak kum ve çöl arazilerini geliştirmek çok zordur.²⁴

Türkmenistan toprakları, coğrafi olarak eski kültür merkezleri arasında yer almaktadır. Bu husus, nüfusun yerleşimi ve ekonomik ilişkilerin genişlemesi için uygun koşullar yaratmış ve netice olarak eski zamanlarda Türkmenistan bölgesi, Büyük İpek Yolu'nun kavşak noktalarından biri konumuna gelmiştir. Türkmenistan'ın ticaret yolları bakımından önemli bir stratejik konuma ulaşmasıyla dünyanın her yerinden kervanlar, söz konusu coğrafyayı ziyaret eder olmuştur. O dönemde Çin ve Hindistan'dan Akdeniz ülkelerine, Rusya'dan Buhara, İran ve diğer Doğu ülkelerine uzanan ticaret yolları Türkmenistan üzerinden geçiyordu. Bu bağlamda Türkmenistan, İpek Yolu'nun üzerinde bulunan şehirler arasında en eski ve en iyi muhafaza edilmiş olanıdır. Burada arkeolojik kalıntılar, insanlık tarihinin 4000 yılını kapsamaktadır. Bu kalıntıların özellikle son iki bin yıla ait olanları halen görülmektedir. Söz konusu kalıntılar, 1999 yılında UNESCO Dünya Miras Listesine dâhil edilmiştir.²⁵ Türkmenistan'ın Orta Asya'da antik İpek Yolu üzerinde; modern hava ve demiryolu kavşağında yer alması, ekonomik, coğrafi ve jeopolitik konumu açısından oldukça fayda sağlamaktadır. Zira bu husus, ülkenin ekonomik açıdan gelişmesine katkıda bulunan ana faktörlerden biridir. Antik çağda Türkmenlerin dünya medeniyetine katkı sağlayan halklar arasında kaydedeğer bir konuma sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkmen halkı, rivayetlere göre Oğuz Han döneminden bu yana dünyada 70'den fazla ülkeyi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler neticesinde karşılıklı kültürel etkileşimin olma ihtimali göz önünde bulundurulduğunda Türkmen halkının Asya ve Avrupa çerçevesinde tarih, siyaset, ekonomi ve kültür gibi mefhumlar üzerinde silinmez bir iz bıraktığını söylemek mümkündür.²⁶

Türkmen adı ilk defa X. yüzyılda ortaya çıkmıştır.²⁷ İslam kaynaklarının ifadesine göre; Müslüman olmayan Oğuzlar, Müslüman olan Oğuzları “Türkmen” şeklinde tanımlamışlardır.²⁸ Türkmen adının etimolojik kaynağı üzerine farklı bir görüşte ise; “man-men” ekleri, Müslüman olup Türkmen adını alan Karaman, Ataman ve Kölemenlerin adlarında görüldüğü gibi, o devirde Müslüman Türklerin isimlerinin sonuna eklenen bir ek olduğu savunulmaktadır. Türk halklarının kökü olarak Türkmen adını “saf kanlı Türk” , “Halis Türk”²⁹ olarak adlandıranlar da vardır. Türkmen adı: Türk-manend “Türk’e benzer”,

²⁴ H. Baýramow – O. Geldimuradowa – B. Çaryýew, **Ykdysady Geografiýa**, Aşgabat, 2015. s.42-45.

²⁵ Murat Yılmaz(ed.), **Türk Dünyası Kültürel Mirası Envanter Çalışması**, Yayın No:22, Ankara, 2015, s.102.

²⁶ B. Çaryýew – Ý. Ilamanow, **Türkmenistanyň Geografýasy**, Aşgabat, 2010, s.11-12.

²⁷ Назар. Халимов, **Памятник Ургенча**, Ашгабат, 1991, s.29.

²⁸ İbrahim Kafesoğlu, *“Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”*, **Jean Dany Armağanı**, Ankara, 1958, s.151.

²⁹ Durmuş Tatlıoğlu, **Türkmenistan’da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri**, Sivas, 2002, s.15.

Türk men “ben Türkmen” , Türk men “Türk insanı”, Tyurkman Tyurban “Türker’in yurdu”, Türk iman “ İmanlı Türk”, Tirkman “ok atıcı halk”, Türkmen “Türklerin esası, hakiki Türk” gibi çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır.³⁰ İbrahim Kafesoğlu, Türk Tarihi alanında önemli çalışmalarda bulunmuş, Türkmen kelimesinin kökü ve yapısı, Türklerin soy kütüğü, hanedanlar ve şecereleri ile tarihi geçmişleri hakkında yerli ve Batılı araştırmacıların çalışmalarından örnekler vermiştir. Vambery “-men” ekini çokluk eki şeklinde yorumlayarak “Türkler” şeklinde bir açıklama getirmektedir. İbrahim Kafesoğlu ise Vambery’nin bu konudaki görüşünü, “men” ekinin toplayıcı ad yapımında kullanılan ek olarak “Türklük, Türkler” şeklinde yorumlamaktadır. Türkmen kelimesindeki “men” ekine J. Deny abartı fonksiyonu yükleyerek bu kelimeyi “öz Türk” olarak adlandırmaktadır.³¹ X. yüzyılın ikinci yarısında El-Mukaddesî, Türkmenler’i İslam’ı kabul etmiş Türkler olarak tanımlamaktadır.³²

Faruk Sümer, Türkmen adının İslam’ı ilk kabul eden Türk kavmi Türkmenler olduğu için Maveraünnehir Müslümanlarınca “Müslüman Türk” anlamıyla kullanılmış olduğunu, İslam’ı seçen Oğuzlar için de aynı şekliyle kullanıldığını savunurken, Biruni’nin Kitabü’l-Cemahir’inde geçen “*Bir Oğuz Müslüman olunca Türkmen oldu dediler. Müslümanlar bu sözle Oğuz’un artık kendilerinden biri olduğunu ifade ettiler. Türkmen Türk’e benzer demektir*”, cümlelerine katılmıştır.³³

Halk arasında, Türkmen adının sonradan yerleşik hayata geçen Türkler veya Oğuzlar’a verildiği görülmektedir. Türkmen adı daha çok Türk veya Oğuz töresini büyük ölçüde muhafaza eden ve en geç yerleşik hayata geçen aşiretler anlamında kullanılmaktadır.³⁴

Oğuz (Türkmen) boyları kökeni bilim dünyasında çok tartışıl原因 bir husustur. Birçok bilim adamı, Türkmen halkının, yerli Aborijin halklarının ve Türk kabilelerinin katılımı olmak üzere iki bileşen temelinde oluşan eski bir halk olduğu görüşünü öne sürmektedir. Diğerleri, Türkmen halkının çok bileşenli bir temelde oluştuğunu savunmaktadır. Hangi görüş doğru olursa olsun Türkmen halkının oluşumu, binlerce yıldır devam eden uzun bir tarihsel süreçtir. Kadim tarihin değirmenlerinden geçen bu süreç birçok milleti içine almıştır. Ancak Oğuzlar’ın, Türkmen halkının kökeninde özel bir yere sahip olduğu noktasında hiç kuşku yoktur. Oğuzlar, Türk halklarının Orta Asya ve Ortadoğu’ya yayılan son büyük dalgasıdır. Türkmenler’e ve daha birçok kavime dilini ve geleneklerini vermiş,

³⁰ А. Ю. Якубовский, *Развалины Ургенча*, Ленинград, 1930, s.75.

³¹ *Туркменистан ССР-нин, 1 том, 1 китоб*, Ашгабат, 1959, s.64.

³² İbrahim Kafesoğlu, “*Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti*”, *Jean Dany Armağanı*, Ankara, 1958, s.122-123.

³³ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1999, s.99.

³⁴ B. Esenow, *Gadymy Dünýa Taryhy*, Aşgabat, 2009, s.65.

İslamiyet’i benimsetmiş büyük bir millettir. Oğuzların, Orta Asya’daki ucsuz bucaksız çöllerde yaşayan eski Türkler’e ait kabilelerden biri olma ihtimali çok yüksektir. Sır Derya’nın mansabındaki Gent şehri onların başkenti olur.³⁵ Rivayete göre Oğuzhan çok uzun bir süre yaşamış ve birçok diyara boyun eğdirmiştir. Altı oğlu vardır. Her birinin dört oğlu bulunduğu toplam 24 toruna sahiptir. Oğuz Kağan’ın 24 torununun her biri, Oğuz boyuna bağlı 24 aşiretin lideri ve isimlerini temsil etmektedir. Oğuzlar Türkmen, Türkmenler Oğuzlardır. İkisi aslen birdir. Bu son cümleye, “Görkut Ata” kitabı, Mahmut Kaşgarî (XI yüzyıl), Raşit-et-Din (XII yüzyıl), Salırbaba (XVI yüzyıl) ve Ebul Gazi’nin (XVII yüzyıl) eserlerinde Oğuz ve Türkmenlerin gerçekliği ile ilgili bilgiler kanıt niteliği taşımaktadır. XI. yüzyıldan sonra Oğuz kelimesinin yerini Türkmen kelimesi almıştır, yani bir etnik isim yavaş yavaş başka bir etnik isim haline gelmiş ve Türkmen şeceresi gelişmeye başlamıştır.³⁶

Türkmen halkının oluşum süreci, binlerce yıl boyunca birçok aşamadan geçen en karmaşık sorundur. Diğer halklar gibi, Türkmen halkı da kültürel miraslarını, geleneklerini, dillerini ve yüzlerini kemiklerine işleyerek etnik kompozisyonlarına bir dizi eski halkı dâhil etmiştir. Âlimler, Türkmen halkının oluşum sürecinde iki bileşen olduğuna dikkat çekiyor. İlki; Massagetler, Partlar, Dahlar, Sartlar, Harezmîler, Marianalar, Soğdlar ve diğerlerinin temsilcileri olmalıdır.³⁷ Bunlar binlerce yıldır Türkmenistan topraklarında ve Orta Asya’da yaşayan halklardır. İkincisi ise; Çağımızın sonunda, yani iki bin yıl önce başlayan Türk göçleridir ki söz konusu bu topluluk, Orta ve Kuzeydoğu Asya’dan Batı’ya büyük göçler sonucunda akın etmişlerdir. Bu dev dalgalardan ilki Hunlar, ardından Gıpcak (Polovets), sonuncusu Peçenekler ve Oğuzlardır. Bu tür göç dalgalarının kronolojik olarak tarihlendirmesi yapıldığında yaklaşık bin yılı kapsayan bir süreçten bahsedilebilir. Böylesi uzun bir dönem sonucunda iki unsur tarihin değirmenlerinden geçerek birbirlerinin yaşantılarını içselleştirmiş ve modern Türkmen halkını oluşturmuştur.³⁸ Türkmenistan’ın güney ve güneybatı kesimlerinde yaşayan nüfusun fiziki görünümü ağırlıklı olarak yevropoitir. Özellikle son 300-500 yıllık tarihsel vak’aların, nüfusun cinsiyet dağılımı ve antropolojik biçimi üzerinde derin bir etkisi olmuştur. Pek doğaldır ki bu süreç Ersarı, Covdır, Iğdır, Abdal, Buruncık, Bozacı, Soyunacı aşiretlerini de etkilemiştir. Yine de her durumda, hayal bile edemeyeceğimiz engellere rağmen onu ele geçirdiler. Mevcut durumda, yani

³⁵ Г. И. Карпов, *Рускопись о Туркменских Родо-Племенных Объединениях*, Ашгабат, 1941, s.42.

³⁶ М. Аннанепесов – Е. Атагарриев, *Туркменистанын Тарыхындан Материаллар*, Ашгабат, 1995, s.31-32.

³⁷ *Русско-Туркменские Отнашения в XVIII-XIX вв. (До присоединения Туркменистан к России)*, Ашгабат, 1963, s.274.

³⁸ Н. Н. Муравьев, *Путешествие в Туркмению и Хиву*, Москва, 1822, s.73.

Türkmenlerin tek millette birleştiği, karma bir şehirde yaşadığı ve iletişimi kolaylaştırdığı bir dönemde bu süreç daha yoğun ve parçalı hale gelmiştir. Bu meşru bir durumdur.³⁹

Bu Oğuzlar ve Oğuz boylar hakkında geçmişten günümüze birçok araştırmalar yapılmıştır. Bu konuda kaynak olarak Reşideddin'in "Oğuznamesi" Mahmut Kaşgarî'nin "Divanı Lûgat-it Türk" eseri Ebul Gazi Bahadur Han'ın "Şecere-i Terakimesi" kullanılmıştır. Tüm bunlara ek olarak Yazıcıoğlu, Mübarekşah'ın eserleri de kaynak olarak kullanılmaktadır. Oğuzlar ve boyları hakkında bilgi veren eserlerin bazıları değerli bilgiler sunan ana kaynak niteliği taşıırken, bazıları ise bu ana kaynaklardan faydalanarak kaleme alınan araştırma eserlerdir. Kaynaklarda göze çarpan ilk farklılık Oğuz boylarının isimleri ve sıralaması olmuştur. Bu farklılıkların en büyük nedenlerinden birisini, kaynakların yazıldığı dönemin siyasi ve sosyal durumu teşkil etmektedir.⁴⁰

Türkmen halkının oluşum sürecinde iki aşama olduğu görülmektedir. Birincisi, kronolojik olarak, eski Türkmen halkının kurulduğu dönem olan VIII – XII. yüzyılları kapsar. Bu dönemde Oğuz-Türkmenler etnik olarak birleşmiş ve zamanın etnik yapısıyla yani 24 boy ile önce Oğuz, ardından Türkmenler iki Selçuklu sultanı oluşturmuş ve dünyaca ün kazanmıştır. Ancak XIII. yüzyılın başlarında, Moğolların Avrasya bozkırlarını, Orta Doğu'yu fethetmesi sonucu süreç durdurulmuştur. Oğuz-Türkmen halkı birçok parçaya bölünmesinden öte söz konusu parçalar gittikçe ayrılmaya başlamıştır. Bugün Orta Asya, İran ve Afganistan'da yaşayan Türkmenler, Moğollardan önce gelen kadim ve büyük Türkmen halkının bir parçasıdır. Moğollardan sonra Türkmenler önce Yazır aşiret birliğine, ardından Salır aşiret birliğine, Ersarı aşiret birliğine ve Hızrili, Esenili, Söyünhan ve Teke-Yomut ittifaklarına katılmışlardır. Bu birlikler XII-XIII. yüzyıllardan XVII-XVIII. yüzyıllara kadar sürmüştür. Türkmenlerin mevcut etnik bileşimi, nerede yaşadıklarına bakılmaksızın (Orta Asya, İran-Afganistan), tüm Türkmen halkının aşiret bölünmesine benzermektedir. Yaklaşık 100 yıl önce siyasi açıdan hudut kavramı bugünkü gibi hayati bir önem teşkil etmediğinden Türkmenler ırk ayrımı yapmamış ve Türkmenler adına birleşik bir halk oluşturmuşlardır. Hıva, Buhara, İran ve Afganistan'da yaşamalarına rağmen etnik bir bölünme yoktu.⁴¹

Türkmenistan medeniyetin beşiğidir. M.Ö III. asırdan beri Büyük devletlerin ve Hanlıkların bu bölgede kurulması medeniyet beşiği olması noktasında bir kanıt teşkil etmektedir. Asurlar, İskitler, Sâsânîler, Ak hunlar, Batı Gök-Türkler, Uygurlar, Karahanlılar,

³⁹ Мурат Дурдыев, **Туркменлер**, Ашгабат, 1991, s.16-25.

⁴⁰ Ў. Оражылыжов – Т. Гудыров, **Туркменистанын Тарихы**, Ашгабат, 2008, s.13.

⁴¹ М. Аннанепесов – Е. Атагарриев, **Туркменистанын Тарыхындан Материаллар**, Ашгабат, 1995, s.35-36.

Gazneliler, Büyük Selçuklular, Harezmî Şahları, Moğol Çağatay Hanlığı devamı olarak Timurlardan sonra günümüz Türkmenistan topraklarında büyük bir devlet kurulamamıştır. Bu sürecin devamında Türkmenistan'ın kuzey ve kuzey doğu bölgesi, Özbek hanlıklarının eline geçmiş, güney ve güney batı kısımlarını İran şahları, kendilerine tabi kılmışlardır. XIX. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar Türkmenler sürekli hem Özbek hanlıklarıyla hem de İran Şahlarıyla mücadele halinde olmuştur.⁴²

Moğolların Orta Asya'yı fethinden sonra Türkmen halkının kaderinde de büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Horasan, Harezmî ve Maverâünnehr'de yaşayan birçok Türkmen Moğol istilasına maruz kalırken, hayatta kalanlar çöl bozkırlarına, Hazar Denizi'nin doğusundaki Mangışlak ve Balkan Dağları'nın kuzey tarafındaki ulaşılması zor çöl bölgelerine kaçmıştır. Selçuklu döneminde hüküm süren Türkmen ve Oğuzların çoğu Batı'ya yani Irak, Küçük Asya (bugünkü Türkiye), Azerbaycan ve Ortadoğu'ya gitmişlerdir. Moğolların gelişi sonucunda XI-XII. yüzyıllarda Türkmen nüfusunun çok azı kalmıştır. XIII ve XV. yüzyıllarda ise eski Oğuz-Türkmen boylarından sadece bir avuç kalmış ve onlar da ilerleyen süreçte dağılmıştır. Hazar Denizi'nin doğu kıyılarındaki ıssız topraklara çekilen Türkmenlerin etnik yapısında eski Oğuz-Türkmen boylarının isimlerine nadiren rastlanmaktadır. XIII. yüzyılın ikinci yarısından XV. yüzyılın ortalarına ve sonuna kadar yaklaşık iki yüzyıldır Türkmen halkının oluşum sürecinde yeni, ikinci bir aşama yaşanmıştır. Türkmen halkının mevcut etnik yapısının bir parçası olan kabileler, henüz adı duyulmamış yeni isimlerle ortaya çıkmakta ve gelişmekte idi. Söz konusu bu dönemde oluşan Türkmen boyları, muhtemelen Orta Çağ'da (X-XII yüzyıllar) Orta Asya'nın çöl bozkırlarında ortaya çıkan Oğuz-Türkmen halkının küçük bir parçasıdır. Ortaçağ Oğuz Türkmenlerinin çoğu batıya giderek Azerbaycan, Türkler, Kırım Tatarları, Gagauzlar, Meştin Türkleri, Irak ve Suriye Türkmenleri gibi halklar oluşturmuştur.⁴³ Orta Asya'dan batıya taşınma süreci XIII ve XV. yüzyıllara kadar devam etmiştir. Böylece batıya doğru beş yüzyıllık yolculuk, ana gövdesini Ortaçağ Türkmenlerinin oluşturduğu kafilenin bu bölgelere yerleşmesini ve akabinde söz konusu bölgelerin Türkleşmesini beraberinde getirdi. Türkmen halkının tarihi kaderindeki bu kadar dramatik değişikliklere, XIV ve XV. yüzyıllardaki yaşamlarına, meydana gelen karmaşık etnik sürece, aşiretlerden birinin ortadan kaybolurken diğerinin ortaya çıkmasına, birbirlerine katılmalarına rağmen, aşiretlerin birleşerek ittifak oluşturmaları konularına değinen çok az yazılı kaynak günümüze ulaşmıştır. Elbette XIV ve XV.

⁴² О Туманович, **Туркменистан и Туркмены**, Ашгабат, 1926, s.37-40.

⁴³ М. Аннанепесов, **Хозяйство Туркмен в VIII-XIXвв.**, Ашгабат, 1972, s.68.

yüzyıllarda Mangışlak öl bozkırlarına ve Balkan Dağlarına ekilen Türkmenler, Orta Asya tarihinde belirleyici bir rol oynamamıştır.⁴⁴

Moğol istilasısı sonucunda Yazır Türkmenleri Birliğı dağılmıştır. Eski Oğuz kabilesi Yazırlar, Türkmenistan'ın güneyini ve batısını içine alan bir aşiret ittifakı kurmuş ve Harezmsahların yaklaşması ile bir akrabalık tesis edilmiştir. Yazırlar birliğine Mangışlak, Balkanlar ve Horasan'da yaşayan Türkmen boylarının tamamına yakını katılmıştır. XIV. yüzyılın başlarında Yazırlar Birliğı dağılmış ve Oğuzların bu en büyük aşireti önemini kaybetmiştir. Aşiretlerinin bir kısmı Küçük Asya'ya göç edip kısmen eski Yazırlar isimlerini kaybederken çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan yeni aşiretlerin isimlerini alırlar. Yazırların ana parçası ise - Karataşlı adı - günümüze kadar gelmiştir. Onların torunları Harezmî'de, güney Türkmenistan'da ve Afganistan'ın kuzey bölgelerinde yaşıyorlar.⁴⁵

Ebul Gazi Bahadır Han'ın "Türkmenlerin Nesil Daragtı" şeceresi hakkında yazdığı eseri Türkmen halkının etnik gurubunda orta asırlarından farklı, Oğuzlarda ismi tutulmayan birçok tayfaların yaratıldığını gösteriyor.⁴⁶ XIV-XV. yüzyıllarda, Salır tayfa ittifakından Ersarı, Teke, Yomut ve Sarık gibi yeni kabileler ortaya çıkmış ve bunlar giderek çoğalıp güçlenerek Salırlar tarafından yönetilen büyük bir tayfa ittifakı oluşturmuşlardır. Salırlar ve onlardan ayrılan Ersarı, Teke, Yomut, Sarık boyları gibi aşiretlerin kökeni ve soyağacı hakkında çeşitli efsaneler vardır. Bir efsaneye göre Ogırjık'dan ve başka bir efsaneye göre Salırgazan'dan ayrılmışlardır. Salır birliğini oluşturan kabileler iki kısma ayrılmaktadır. Bunlar "İç" ve "Dış" Salırlar olarak tasnif edilmektedir. Kıyıda yaşayan Salırlara "İç" Salır, doğularındaki çöllerde yaşayan Salırlara ise "Dış" Salır deniyordu. Dış Salırlar; Ersarı, Teke Sarık ve Yomut tayfalarını içeriyordu. Ebul Gazi'nin şeceresinde Tekeler ve Sarıkların ataları bir, yani Salırlardan Toytutmaz'dır. Yomutlar ve Ersarı'nın ataları Alp-Ogırjıg'ın oğullarıydı.⁴⁷

XIX. asrın sonlarında XX. asrın başlarında Türkmen tire-tayfalarının yerleşimi hakkında:

Teke: Beherden, Aşgabat, Bayramalı, Marı (Merv), Tecen, Kirov, Vekilbazar, Sakarage, Türkmengala.

⁴⁴ Русско-Туркменские Отношения в XVIII-XIX вв., (До присоединения Туркменистан к России), Ашгабат, 1963, s.285.

⁴⁵ E. Atagaryýew – M. Annanepesow, *Türkmenistanyň Taryhyndan Materiallar*, Ařgabat, 1995. s.96-97.

⁴⁶ Şamuhammet Suwutlyýew, *Şejereýi Teräkime*, Ařgabat, 2015, s.14.

⁴⁷ Абулгазы Бахадыр Хан, *Туркменлирин Несил Дарагты*, Метбугат, 1991, s.54-58.

Yomutlar: Gızıletrek, Esengulu, Gazancık, Köneürgeç, Tagta, Krasnavodski, *yüzde olarak daha az olanları:* Yılanlı, Andreyif, Kalinin, Telman, Lelin.

Sarıklar: Yolöten, Tagtabazar, *yüzde olarak daha az olanları:* Murgap.

Sahlılar: Sarakt, *yüzde olarak daha az olanları:* Çerjov, Sakar, Murgap.

Göklenler: Garrygala, *yüzde olarak daha az olanları:* Yılanlı.

Çovdurlar: Boldumsaz, *yüzde olarak daha az olanları:* Daşaguz çevresinde, Etreğın ve Amuderyanın kenarında.

Ersarılar: Burdalık, Garabekuvul, Sayat, Kerki, Gızılarbat, Çarşany, Hocanbaz, *yüzde olarak daha az olanları:* Garlık.

Baytallar: Burdalık.

Ogurcalı: Çeleken.

Eymirli: Yılanlı.

Sunçeli ve ve Murçeli: Baherden, Sunçe ve Murça obaları.

Anevli: Kaka, Gonurkala obası.

Mehinli: Kaka.

Ata, Şıh, Magtım, Hoca, Seyit, Mujevur: Saragt, Darganata, Krasnavotski, Garrıgala, Gızılarbat.⁴⁸

Türkmenler ve komşu halklarımız arasında Ersarı tayfasının kurucusu Ersarıbay, hakkında da farklı bilgiler bulunmaktadır. Tarihi kayıtlara göre Ersarıbaba, XIV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış gerçek bir kişidir.⁴⁹ Türkmen halkının tarihi söz konusu olduğunda Ersarıbaba'nın kişiliği yaptığı işe, kahramanlığına, ahlakına dikkat çekerler. O, yaptıkları ve halkının kaderinde oynadığı rolü ile Oğuzhan, Salır Kazan, Köroğlu, Korkut Ata, Magtımkuili gibi şahsiyetler düzeyinde incelenmeyi hak etmektedir.⁵⁰

⁴⁸ Мурат Дурдыев – Шохрат Кадыров, *Дунйёдски Туркменлер*, Ашгабат, 1991, s.16-17.

⁴⁹ М. Аннанепесов, *Укрепление Русско-Туркменских Взаимоотношений в XVII-XIXвв*, Ашгабат, 1981, s.103.

⁵⁰ М. Аннанепесов – Е. Атагарриев, *Туркменистанын Тарыхындан Материаллар*, Ашгабат, 1995, s.98.

I.BÖLÜM

ERSARI BOYU'NUN TARİHSEL SÜRECİ

A. ERSARI ADI VE MENŞEİNE DAİR RİVAYETLER

Yıllardır devam eden savaşlar sebebiyle önceki durumlarını kaybedenler ya da diğer boylar ile karışanlar eski boylarından tamamen farklı yeni adlar almışlardır. Daha doğru bir tanımlama yapacak olursak mağdur halkları kendi bünyesinde toplayanlar o boyun ismini yeni topluluğun ismi olarak kullanmaya başlamışlardır. Yukarıda da ismini zikr ettiğimiz gibi Ersarı boyu da böyle bir süreç yaşamıştır. “Sarı ilinin eri “Ersarı” unvanı verilen Gulmuhammet Bey, Uzboy ve Balkan dolaylarında dağınık kabileleri bir araya getirmiştir. Asıl Salur Türkmen boylarından olan bu tarihi şahsiyetin önderliğini yaptığı Salur boyunun ikinci ismi olan Salırlar’dan dolayı kendisine unvanlar vermiştir. Hanlar ve Hükümdarlara bu şekilde unvan verme geleneği Oğuzlarda eski Türklerde olduğu gibi günümüzde de oldukça yaygındır. Bunu Türk Kağanı Bumin’e “İlhan”, Kutluk Tegin’e “İlteriş”, Türkiye’nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’e “Atatürk”, Türkmenistan’ın ilk devlet başkanı Saparmırat Niyazov’a “Türkmenbaşı” şeklinde verilen unvanlar ile örneklendirebiliriz.⁵¹

a. “Bay” Zengin İsmi Alışı

Kaynakların ifadesiyle; eli açık, cömert, mert Ersarı diyen Bay devletlû kişi varmış. O dönemin şartlarına göre 40 deve verip “*Tövbe ettik, bize Müslüman adabını öğrenmemiz için bir kitap yazıp verin.*” diye hocaya ricada bulunulmuştur. Devrin şartlarına göre 40 deve çok zenginlik demektir ama o gözünü kırpmadan Müslümanlık uğruna talep edilenleri verebilmiştir. Cömert olduğunu göstermesinden dolayı daha sonra “Ersarı Bay” ismini almıştır.⁵²

b. “Er” Mert, Batır İsmi Alışı

Kaynakların göre; Alp Ata’nın, batır 3 sanı oğlu varmış. Onların isimleri Teke, Yomut ve Salır imiş. Günlerin bir günü Alp Ata ava gittiğinde İtbeçeneler tarafından öldürülmüştür. Bu acı haberi alan oğulları üzülmüşler ve hepsi bir araya toplanarak “*Babamızın kanı yerde kalmayacak, gidip ne pahasına olsa da cana can almalıyız!*” şeklinde karar vermişlerdir.

⁵¹ Амантаған Бегджанов, *Ерсарыбаба ве Ерсарылар*, Ашгабат, 1993, s.4.

⁵² Almaz Ýazberdiýew, *Türkmenistan Dünýä Medeniýetiniň Gadymy Ojagy*, Aşgabat, 2011, s.297.

Sonunda İtbeçenelerle karşı karşıya gelmiş, babasını öldürenleri karşısında gören Salır, deli gibi olmuş ve kılıcını eline alıp düşmanın üzerine mertlerce atını sürmüştür. Kılıcını bir sağa bir sola delirmiş boğa gibi kullanıp düşmanı kılıcından geçirmiştir. Bunun üzerine Salır mertlerce savaştığı için Ersarı “Er demek mert, batır” manasında kendisine unvan verilmiştir.⁵³

c. “Ar” Babasının Arını Aldığı İçin Arsarı İsmi Alışı

Kaynakların ifadesiyle; Salur Kazan’ın 3 oğlu olmuştur. Onların isimleri Sarık, Sarı, Teke Muhammet idi. Onlar da babası gibi âcizin yanında olup, açın karnını doyurup, küçüklerini sevip, büyüklerine hürmet etmişlerdir. Günlerden bir gün baskıncılar Salır Kazan’ı acımasızca öldürmüşlerdi. Bu olayı duyan oğullarının gözüne hiç kimse gözükmemiştir. Onlar intikam yemini etmiş ve atlarına atlayarak baskıncıların izini takip etmişlerdir. Neticede baskıncıları yakalamış, Salır kardeşlerini beklemeden “ Ya Allah Bismillah, Allahu Ekber” diyerek keskin kılıcıyla düşmanların kafasını ipek gibi kesmiştir. Bunu gören kardeşleri “Babamızın intikamını sen aldın, kanı yerde kalmadı.” diye ona “Ersarı” ismini vermişlerdir. Bu rivayette de görüldüğü gibi Er, “arını aldı, intikam aldı” manasına gelmektedir.⁵⁴

Bu rivayetleri incelediğimizde Ersarı boyunun isminin ortaya çıkışı hakkındaki olayların birbirine benzemekte olduğunu değerlendiresek de buradaki temel olay sadece söyleniş şekli ve olayları farklı anlatılmasıdır.

B. ERSARILARIN ATASI OLARAK KABUL EDİLEN ERSARI BABA HAKKINDAKİ RİVAYETLER

Ersarıların atası olarak görülen Ersarı Baba’nın mezarı Mangışlık, Balkan coğrafyasında bulunmaktadır. 1961 senesinde Moskova Devlet Üniversitesinden etnograf S. P. Polyakov’un, onun mezarında yaptığı çalışmayı incelediğimizde Ersarı Baba’nın mezarından çıkan kafatasında iki delik olduğu, muhtemelen kılıçla kesilen sağ kolunu mezarda bulunmadığını, göğüs omurgası ile sol kol kemiklerinin kırıldığını ve de diğer kemiklerinde de kılıç izlerinin olduğunu kaynaklarda kendisinin verdiği bilgilerden öğrenmekteyiz.⁵⁵

⁵³ Амантаган Бегджанов, *Ерсарыбаба ве Ерсарылар*, Ашгабат, 1993, s.25.

⁵⁴ Şamuhammet Sawtyýew, *Türkmenlerin Nesildaragty*, Aşgabat. 2015, s.43-44.

⁵⁵ Амантаган Бегджанов, *Ерсарыбаба ве Ерсарылар*, Ашгабат, 1993, s.19.

Ebul Gazi, Ersarıbaba'yı uzun ömürlü bir adam olarak kaynağında değerlendirmektedir. Uzun ömür kavramına ise farklı dönemlerde farklı bakış açılarıyla yaklaşılmıştır. Tarihsel araştırmalar neticesinde Ersarıbaba'nın doğum ve ölüm tarihleri henüz tespit edilememiştir. Kaynaklara göre bunu belirlemek de kolay değildir. V.V. Barthold bu konuda “*Ersarıbaba, Ersarı tayfanın atasıdır, çünkü XIV. yüzyılın Altın Orda hanlarının çağdaşı olan Ersarı büyükleri, Ersarıbaba'yı ataları olarak kabul ederler*”⁵⁶ şeklinde ifadeler kullanmaktadır. Gerçekten de XIV. yüzyılda yaşamış büyüklerin atasıysa, Ersarıbaba'nın varlığını en geç XIII. Yüzyıla konumlandırmak yerinde olacaktır. Bilim adamı A.Cıkıyev bu bilgilere atıfta bulunsa da O, Ersarı boyunun lideri Ersarıbaba'nın adını taşıyan dönemin XV-XVI. yüzyıl olabileceğini öne sürmektedir.⁵⁷

XIV. yüzyılın başlarında yaşayan, Münil el-Murit adlı kitabın yazarı Şeyh Şeref Hoca o dönemin çağdaşıdır. Tarihçi H.Yusupov buradaki son bilgilere dayanarak konuyla ilgili bilim dünyasına kendi görüşünü sunmuştur. O, tahminlerine göre Ersarıbaba'nın 1335'te öldüğü sonucunu ifade etmektedir.⁵⁸ Kaynakların ifadelerine göre Ersarıbaba, 1313 sonlarında veya 1314 başlarında Şeref Hoca'dan rica ederek onun yazdırdığı kitabı almıştır. Tarihçi H.Yusupov'a göre o zamanlar genç bir adam olması imkânsızdır. Eğer onun bu ifadeleri doğruysa, o zaman gerçekten de bir kabilenin başındaysa ve de onlar kendisini Ersarıbay olarak görüp 40 deveyi tek başına bir kitap karşılığında verebilecek olduğunu varsayarlarsa, o zaman en az 40 yaşında olmalıydı. Bu ifadelere göre onun 1335 yılında 60-70 yaşlarında bir adam olması gerekmektedir. Bu tarihlere dayandırılırsa, H.Yusupov'un vardığı sonuç gerçeğe en yakın görüş olarak ön plana çıkmaktadır.⁵⁹

Kaynaklardaki “Ersarıbaba'nın Ogurjik Alpın torunu demeye delil ver” şeklindeki ifade tartışmalıdır. Ebulgazi, Oğuz handan Ogurjik Alp'a kadar uzanan 16. şecere konusunda tereddütlü olsa da, Kara Kazan Bey'den Ersarıbaba'ya kadar olan soy ağacına dair görüşünde şüphe yoktur şeklinde değerlendirmeyi kaynaklara dayanarak ifade edebiliriz.⁶⁰

⁵⁶ В.В Бартольд. **Собрание сочинений**, т.П ч.І, Москова, 1963, s.593.

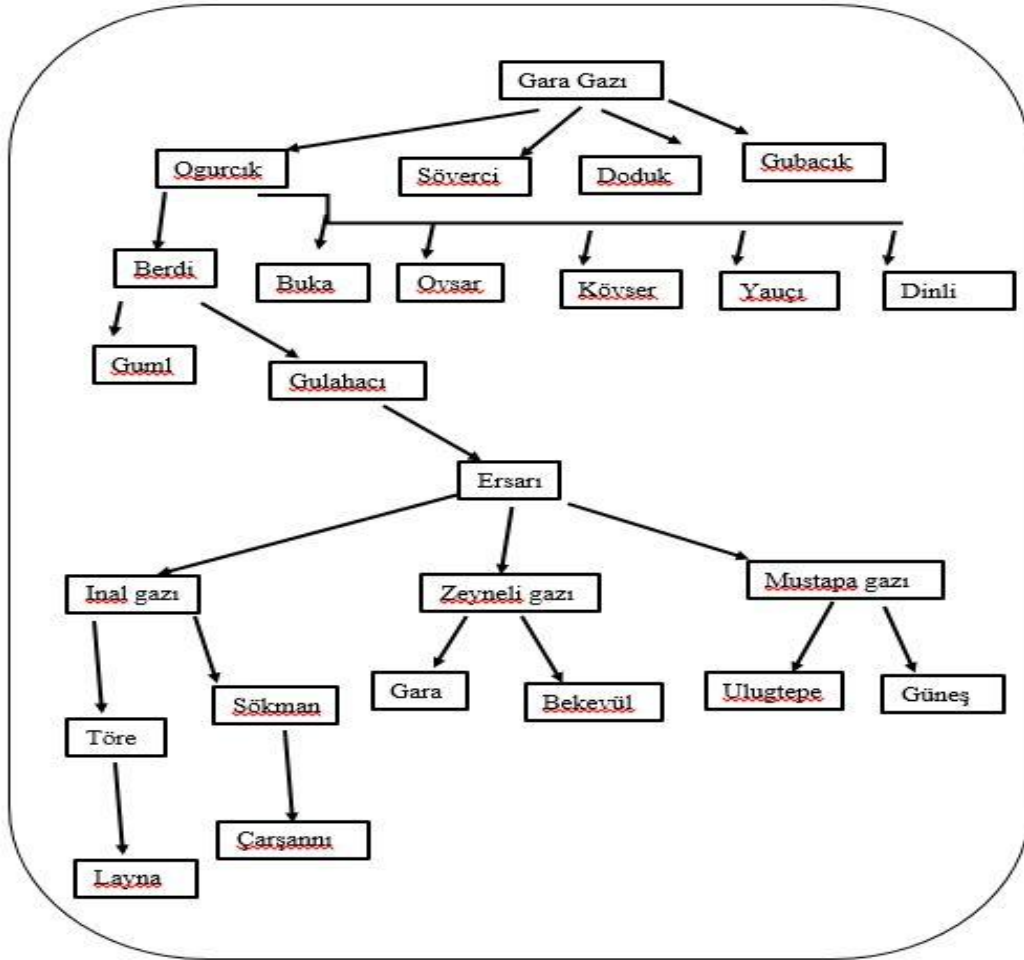
⁵⁷ А.Жыкыев, **Орта асырлар эйямында туркмен халкынын гелип чыкышынын ве формирленишинин очерклары**. Ашгабат, 1991, s.230.

⁵⁸ Н. М. Галкин, **Этнографические и Исторические Материалы по Средней Азии и Оренбургскому Карю**, Санкт-Петербург, 1868, s.25.

⁵⁹ Амантаган Бегжанов, **Гөмулен Акабалар - Гөчилен Юртлар**, Ашгабат, 1992, s.26.

⁶⁰ Абулгазы Бахадыр Хан, **Туркменлирин Несил Дарагты**, Метбугат, 1991, s.57.

Konuyu daha anlaşılır kılmak için Ersarıbaba'nın soyağacını detaylı olarak vermek daha anlaşılabilir olacaktır.⁶¹

*Amantagan Bekcanov, *Gömülen Akabalar – Göçülen Yurtlar*, Aşgabat, 1992, s.22.

Ersarı baba hakkında âlim Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime* eserinde ondan bahsetmektedir. *Şecere-i Terâkime*'de “ *Salur ilinde Ebulhan'da Arsası Bay denen biri var idi. Uzun ömür süren, devletli ve Müslümanlığa gayret eden insan idi.*”⁶² şeklinde ifadeler kullanılmaktadır.

Ersarı baba hayatı boyunca tebaasının refah ve güven içinde ilimle uğraşarak Müslümanlığa layık bir biçimde yaşamaları konusunda çabalamıştır. Bu durum Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime* eserinde şöyle anlatılmaktadır; “ *O zamanlarda Ürgenç'te Şeref isimli bir aziz insan varmış. O Şeyhlik makamında oturup aynı zamanda hocaymış.*

⁶¹ Амантаган Бегжанов, *Гөмүлен Акабалар - Гөчилен Юртлар*, Ашгабат, 1992, s.21.

⁶² Солтанша Атаниязов, *Шеджере Туркменин Несил Дарагы*, Ашгабат, 1994, s.161.

Ersarı Baba şeyhin huzuruna gidip ricada bulunur: Biz Türk halkıyız. Arapça yazılan kitapları okuyup manasını anlayıp, amel kılmak bizim için çok zor oluyor. Eğer Arapça yazılmış kitapları Türkçeye çevirip verseniz sevaba ortak olurdunuz”⁶³ Onun bu ricasını kabul eden Şeyh Şeref hoca da bütün dini kitapları tercüme ettirerek bir kitap haline getirip ona “Muinü’l-Murid” şeklinde isimlendirip Ersarı babaya vermiştir.⁶⁴ O zamandan bu güne kadar bütün Türkmenler o kitabı okuyup anlayıp ve ona göre amel edip gelmişler. Kısacası yeni boy inşa ederek “Muinü’l-Murid” adlı eserin yazılmasına vesile olan kişi Ersarı Baba’dır.⁶⁵

C. ERSARI BOYU’NUN TARİHİNDE ETKİSİ OLAN ŞEYH ŞEREF HOCA VE MUİNÜ’L-MURİD ESERİNİN MAHİYETİ

Türk boyları felaketlere, zorluklara rağmen hayatta kalmak için tüm güçleriyle mücadele ederek yollarını devam ettirerek yeni siyasi oluşumların tohumlarını atmışlardır. Bazı boylar felaketlerin karşısında siyasi bir teşekkül tesis etmeden hayatta kalabilmişler, bazı boylar ise devletleşme sürecini başlatabilmişlerdir. Ersarı boyu da bir devlet kuramayan ancak yüzyıllar boyunca bir arada yaşamayı başaramamış bir Türkmen boyudur. Kaynaklarda Ersarı Baba bu başarıyı sağlayan ilk kişi ve boyun kurucusu olarak karşımıza çıkmaktadır. O başarılı bir devlet adamı olarak, kendine katılanları bir arada tutabildiği gibi, içinde bulunduğu durumu başarılı bir şekilde tahlil etmekte muvaffak olmuştur. Müslüman hâkimiyetinin çoğalacağını öğrenmiş ve sisteme uyum sağlama başarısını sergilemiştir. Ebu’l-Gazı Bahadır Han’ın çalışmalarına göre “Ersarı Baba, Ürgenç’teki şeyhten kendisine bağlı olan Türkmenlere, İslamiyet’i öğrenebilmeleri için bir kitap yazmasını rica etmiştir. Şeyhin, Türkmenler İslamiyet’i öğrenebilmeleri için yaptığı fedakârlığına karşı 40 deve ödül olarak vermiştir. O, boyunu Müslüman hâkimiyetinde öteki olmaktan kurtarmıştır.”⁶⁶

Türkmen âlimleri tarafından XIV. asırda Türkmen edebiyatının tek nüshası kabul edilen Muinü’l-Murid kitabının olduğuna vurgu yapılmaktadır. A. N. Samolyoviç Rus Türkolog Muinü’l-Murid kitabını bulabilmek için uzun yıllar çalışmış fakat bulamamıştır. Bolşevikler tarafından 1930’lu yıllarından itibaren Türkistan ülkelerinde yürütülen Türk-İslam düşmanlığı kampanyası sonucunda binlerce eser ile birlikte Muinü’l-Murid kitabı da kasıtlı olarak yok edilmiştir. Ancak eserin mahiyeti hakkında 1928 senesinde âlim Zeki Velidi

⁶³ Абулгазы Бахадыр Хан, *Туркменлирин Несил Дарагты*, Ашгабат, 1991, s.58.

⁶⁴ *Туркменистанын Россия билан бирлешмеги*, Ашгабат, 1960, s.30.

⁶⁵ Ýlmy Kõpçũlikleýin Žurnal, *Miras*, Aşgabat, 2017, s.108.

⁶⁶ О Амантысв, *Туркменистан и туркмены в первой половине XVIIIв*, Ашгабат, 1980, s.76.

Togan bir makale yazmıştır.⁶⁷ Türkiyat Mecmuası'nda yayınlanan Zeki Velidi Togan'ın makalesine ilgi duyan, Bursa kütüphane müdürü Hasan Fehmi Bey, eserin kendisine gönderildiğini ifade etmiştir. Hasan Fehmi Bey kitabın nasıl bir eser olduğunu tayin edebilmesi için Zeki Velidi Togan'a müracaatta bulunmuştur. Zeki Velidi Togan, "Muinü'l-Murid kitabının içinde muhtelif kişiler tarafından farklı tarihlerde yazılmış risalelerden bir cildin bulunduğunu, IX. yüzyılda yazılan risalelerle ve sayfalarının farklı ayrı numara ile farklı kaydedildiğini, eserin içinde risalede 18 farklı eserin bulunduğu, çoğu eserlerin Buhara'nın önde gelen şeyhlerinden Muhammed Parsa hocaya ait olduğunu, yazıların tamamı konu itibarıyla dini meselelerden meydana gelip adap ve mesleki tasavvuf meyanında göçebe Türkmenler hakkında malumattan ibaret olduğu" şeklinde onu bilgilendirmiştir.⁶⁸

Muinü'l-Murid kitabının hali hazırda tek nüshası, Bursa Yazma ve Basma Eski Eserler Kütüphanesi Genel numarası: 1605/18, tasnif numarası: 297,3'te kayıtlı Mecmuatü'r-Risail isimli yazmanın içinde 177a-202b yapraklarının arasında bulunmaktadır.⁶⁹

Muinü'l-Murid kitabının teknik özelliklerinden kısaca bahsetmek gerekirse; Didaktik bir eser olan Muinü'l-Murid, kafiye örgüsü koşma şeklinde on birlik hece ölçüsüyle kaleme alınmıştır. Toplam 407 dörtlükten olan kitabın ilk 266 dörtlüğü giriş şeklinde imanı esaslar, nasihat, namaz hakta ve Hanefi mezhebi meseleler hakkındadır. 267 dörtlükten sonrası çeşitli tasavvufi fikirler, mutasavvıf kişilere yer ayrılmıştır.⁷⁰

Koşma şekilde yazılmasının özelliği sözlü Türk edebiyatının geleneğinin bir şeklidir. Destanlarını ve efsanelerini konar-göçer Türkler, ezberleyerek nesilden nesille aktarmaktaydılar. Şeref hoca topluluğun okuma bilim düzeyini ve alışkanlıklarını bildiği için İslam kaidelerini akılda kalması için anlaşılabilir şekilde kafiye dörtlüklerle şiirsel bir dille İslamiyet'i anlatmıştır. Rahatça akıllarda kalması için kafiye olması yanı sıra, anlatılan mevzuların hitap edilen Türkmenlerin inanç dünyalarına uyumlu olduğunu hem belirtmek istedik. Örnek cinlerin varlığının ve ne olduklarını anlaması zor olacağını düşünmüş ve İslam literatürde hiç yeri olmayan ancak eski Türk inançlarında çok iyi bilinen "peri" kullanmıştır.⁷¹

*Bu cümle melek hem bu ins (ü)peri

Dürudnı kim aydılar erse arı

⁶⁷ J. Annanazarow – G. Karly – D. Kösekkow, **Orta Asyrlar Taryhy**, Aşgabat, 2008, s.114.

⁶⁸ Zeki Velidi Togan, "*Harezmi'de yazılmış Eski Türkçe Eserler*". **Türkiyat Mecmuası**, 1928 II, s.315-317.

⁶⁹ Yusuf Akgül, "*Hoca Ahmet Yesevi'nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Bu Çereçevede Bazı tespitler*", **Bilig S10**, 1996, s.56.

⁷⁰ A. Gubaýew – Ý. Orazgylyjow – T. Sahyadow, **Türkmenistanyň Taryhy**, Aşgabat, 2010, s.241.

⁷¹ Амантаган Бегджанов, **Єрсарыбаба ве Єрсарылар**, Ашгабат, 1993, s.78.

Idur-imz olar aymışınça dürdü

Muhammet resuluga resül mihteri

Bütün meleklerin, insanların ve perilerin, ona gönülden ettikleri dualar kadar, biz de peygamberlerin önderi Hz. Muhammed'e (sav) dua gönderiyoruz.⁷²

*Zıkr birle awga ıdmış it işi

Bıçak teg bolur ol arıgsız tişi

Bu ins (ü) peri kullakında yeg ol

İdi yogmışından yığılsa kişi

Zikirle ava gönderilen köpeğin kirli dişi bıçak gibi olur. Kişinin Allah'ın yasaklarından sakınması, insanların ve perilerin ona yaptıkları kulluktan daha iyidir.⁷³

*Bakıp sınağıl sen özünni özün

Sen hakdın ırar bu nefsnı süzün

Bu in süperi ta 'atıkılsa-sen

Veli men temeklik ahir ne yüzün

Sen Kendine bakarak kendini dene. Seni Allah'tan uzaklaştıran nefsi temizle. İnsan ve peri gibi ibadet etsen bile "ben" dersin sonunda hangi yüzle varacaksın?⁷⁴

*Veli saç sakal ak belürtgen karı

Takı n'etge-men teyür ersan barı

Takı bolmadı mu kılıp tevbe rast

Yunulsa başından yuzuklar arı

Saç ve sakalı ağarmış ihtiyar, "ben ne yapacağım" dediğinde gönülden tövbe edenlerin günahlarından başı yıkanmışlar gibi arandıklarının bilmiyormu?⁷⁵

*Yunga sünneti on eşit bil sanı

⁷² Seda Yılmaz Vurgun, "Kongratlar Hanedanlığı Döneminde Yeni Ürgenç Şehri", Çankır Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5 (1), 2014, s.156.

⁷³ П.М. Лессар, Юго-западная (земли сарыко), Известия ИРГО, т.ХХІ, 1985, s.46.

⁷⁴ Абулгази, Родословное древо тюрков, Казан, 1914, s.283.

⁷⁵ С.Агаджанов, Очерки истории огузов и турмен в Средней Азии IX – XIII вв., Ашхабат, 1969, s.78.

Biyet bir bismillah temeklik sani

Elin yumakın hem yunugdan oza

Sıvak mazmaza beş takı kanı

Abdestin sünneti ondur, bunları dinle. Birincisi niyet, ikincisi bismillah demektir. Eli yıkamak, abdestten önce dişi misvakla temizlemek ve ağıza su çekmek beş eder.⁷⁶

*Katıp suw burunka mesh etmek kulak

Sakal üwüşmek barmak aralamak

Üçinci yumaklık yunur yer kamug

Yunug buzmagay bil bu sünnet komak

Buruna su çekmek, kulağı mesh etmek, sakalı parmaklarla aralamak ve ıslak elle sıvazlamak, yıkanması gereken her yeri üç kez yıkamaktır. Bu sünnetlerin eksik olması abdesti bozmaz.⁷⁷

İslamiyet'in ameli tasavvufi görüşleri ve meselelerine yer vermesinin yanı sıra eserin asıl önemlisi XIV asırda Türkistan Türkçe lehçeleriyle yazılan şiir kitabı olmasıdır.⁷⁸

D. ERSARILARIN OLUŞUMUNDA YER ALAN URUGLAR (KABİLELER) VE OĞUŞLAR (AİLELER)

Ersarılar bodları(boy), urugları(kabile) ve oğuşları(aileler) hakkında 1962 senesinde Y.R.Vinnikov tarafından bir çalışma hazırlanmıştır. Bu çalışmaya göre; Ersarılar Uludepe, Güneş, Gara ve Bekevül diye 4 büyük urug'a bölünmüştür. Her uruglarda kendi içinde oğuşlara bölünmüşlerdir. Y. R. Vinnikov'un çalışması Rusça olduğu için, bazı isimlerin Türkçe ve Türkmen dilindeki asıl ifadesini anlamak mümkün olmamıştır. Bu şekilde olan durumlardaki isimlerin sonuna (?) soru işaretini koyduk.⁷⁹

⁷⁶М.Б. Дурдыев, **Основные проблема этногенеза туркменского нарда**, Ашгабат, 1988, s.56.

⁷⁷М. Аннанепесов, **Хазяйство туркмен в XVII – XIX вв**, Ашгабат, 1972, s.97.

⁷⁸А. Gubaýew – Ý. Orazgylyjow – Т. Sahydow, **Türkmenistanyn Taryhy**, Aşgabat, 2010, s.246.

⁷⁹М.Б. Дурдыев, **Основные проблема этногенеза туркменского нарда**, Ашгабат, 1988, s.121.

I. Uludepe: urug(kabile) ve oguşları(aileler)

Bu urug toplam 13 Oguştan meydana gelmektedirler. Bunlar için metin içerisinde Türkmen dilinde olan kelime kullanılmış olup bu kelimelerin Türkçe karşılıkları dipnota gösterilmiştir.⁸⁰

1. *Gurma*–Guramamergenli tayfa(urug)⁸¹; Keşler, Keller, Ekizli, Yusuplı, Şaglar tireleri(oguş)⁸².
Guk, Kazılar tayfası; Garılar, Peltekli, Kazılar oğuşları
Köpekli urugu; Ecebek? Zylalı? Köpekli oğuşları
Sayatlı urugu; Gocaklar, Depederler oğuşları
Hafızlar urugu; Sarıbaylar, Menirsek, Lokaşa oğuşları
Oklar urugu; Çakanlar, Gökceler, Çırklar? Sarılar, Nerbaşlar, Sarıca, Mamışa oğuşları.⁸³
2. *Garaca* – Bağsılı urugu; Sakavlar, Tutluk, İşanlar oğuşları
Reyimberdili urugu; Taylar, Teregler?, Akçili?, Toplar, Tatalar, Gazaklar oğuşları
Gülegnece urugu; Tegen, Garaincik, Mangar?, Dünter, Çal, Mamur, Zora, Alyalı oğuşları
Gutal, Körgara, Garnas urugu ; Çala, Memiş oğuşları
Kurt, Korkansı?, Şekrek, Garamameli urugları; Ekiz, Tenter?, Enaklı?, Gatyklak oğuşları
Karkara, Mergenli, Ayrıbaş, Erki urugları; Avga, Basak, Yıglak, İtalmaz, Şagal oğuşları.⁸⁴
3. *Sarıhı* – Yoluk, Keller, Gızılkör, Kemler, Garrıllar, Gullaklar, Garabagsılı, Lepberdi, Mugal, Tayak, Magsumlar t urugları.⁸⁵
4. *Çatrak* – Gılgısdı, Ağacalı, Şorlı, Çartmalı urugları.⁸⁶
5. *Surh* – Rahımlı urugları; Yolka, Gurin?, Yalama oğuşları
Kemenli urugları; Akner, Nuka oğuşları
Guymalı, Cavaşlı urugları; Arıkçı, Gurci, Can oğuşları

⁸⁰ Gurbanguly Berdimuhammedow, **Ösüşň Täge Belentliklerine Tarap. Saýlanan Erserler I tom**, Aşgabat, 2008, s.45.

⁸¹ **Tayfa**; Türkmen dilindeki bu ifade Türkçedeki Urug ifadesinin karşılığıdır.

⁸² **Tire**; Türkmen dilindeki bu ifade Türkçedeki Oguş ifadesinin karşılığıdır.

⁸³ M. Söyegow, **Türkmenistanyň Garaşsyzlygynyň Sekizinji Ýylyna Armagan**, Aşgabat, 1999, s.51.

⁸⁴ K. Işanow, **Watan Üçin**, Aşgabat, 2004, s.12.

⁸⁵ Durdy Gylyçow, **Saýlanan Eserler**, Aşgabat, 2001, s.32.

⁸⁶ H. Gurbanow, **Ata Kesbi**, Aşgabat, 2001, s.21.

- Hayber, Garaincik urugları; Geden, Eseke oğuşları.⁸⁷
6. *Esenmenli*–Çoça urugları; Kaşgala?, Çolak, Taymaz oğuşları
Babagülü urugları; Seygin, Gazak, Begler oğuşları
Tüvelekçi, İslamlı, Mangışlalı, Gumaklı, Gılgızdı, Açbeg, Sarıca, Guklı?, Gutal urugları.⁸⁸
7. *Akderi* – Garayeser urugları; Gullar, Boynak oğuşları
Gökler, Gızılı urugları; Çapatı, İşanlar oğuşları
Günderi urugları; Marek?, Cuyuk oğuşları
Hocap, Ular?, Açlı urugları⁸⁹
8. *Acı* – Arıkberkeli urugları; Arık ve Berkeli oğuşları
Ataokçı urugları; Ata ve Okçı oğuşları
Çarşagal urugları; Çar ve Şagal oğuşları
Çalış urugları; Çalış ve Süybek oğuşları
Balkanlı urugları.⁹⁰
9. *Gızılayak* – Mustapalı, Mangat, Garagoyun, Göz?, Tanışlı?, Ataniyazlı, Acamar urugları; Begler, Bayramca oğuşları
Saltık, Cıgalbay, Arunler?, Tarhan, Yazalı, Agalar, Hanık, Homaki, Gazlar urugları.⁹¹
10. *Musurgabagşılı* – Musur urugları; Uşak, Gılgapar, İri oğuşları
Garabagşılı urugları; Aşık, Surca, Yrkut, Kurre oğuşları.⁹²
11. *Etbaş* – İtaklı urugları; Egenam?, Garayanak, Ölcekli?, Zıklar, Ovlar oğuşları
Boruglı urugları; Gamlı, Gılalı oğuşları
Babamangaşlı urugları; Osman, Balhı, Körler oğuşları
Mangışlalı urugu; Gıcakcı, Durdulu, Keller, Çöpagaç?, Merdan, Or, Atça oğuşları
Abdal, Yonaklı, Gıralı, Koçalı?, Köyükli, Tutluk urugları.⁹³
12. *Gabırdı* – Gökdaş urugu; Gök, Guş, Bada oğuşları
Şagag urugları; Hocalı, Vökelı oğuşları
Çızgay, Sabınlı, Şıh urugları; Garcı?, Garayandaklı oğuşları⁹⁴
13. *Danacı* – Taşlaklı urugları; Tekren, Açlar oğuşları
Mekan-danacı urugları; İsgenderli, Garlı, Kerli, Umurhocalı, Aydışbaylı, Çala oğuşları

⁸⁷Nury Annagylyçow, *Goşgylar Ýygındysy*, Aşgabat, 2001, s.49.

⁸⁸О. Гундогдыев, *Прошлые Туркмен*, Москва, 1998, s.41.

⁸⁹О. Оразов, *Археологические и Архитектурные Памятники Серахского Оазиса*, Ашгабат, 1973, s.21.

⁹⁰Х. Юсупов, *Древности Усбоя*, Ашгабат, 1986, s.52.

⁹¹О. Гундогдыев, *Конь и Конница у Туркмен*, Ашгабат, 1996, s.67.

⁹²Durdy Gylyçow, *Saýlanan Eserler*, Aşgabat, 2001, s.21.

⁹³М.Б. Дурдыев, *Основные проблема этногенеза туркменского нарда*, Ашгабат, 1988, s.95.

⁹⁴М. Мамедов, *Древняя Архитектура Бантрии и Маргиана*, Ашгабат, 2003, s.74.

Guvak-danacı urugu; Surh, Obak, Gazak, Pesli oğuşları.

Halhal, Mamaş, Gargışak, Keçe uruguları

II. Güneş:

Bu uruğ toplam 6 urug olup onlara ait oğuşlar;

1. *Gabasakgal* – Aklar, Göleler, Dadışlı?, Karlar, Rehmişli, Abaşlı, Altıgarın, Kesmeler uruguları.⁹⁵

2. *Çekir* – Dovça tayfası; Tovı, Cangay?, Ahmetli, Baybaş, Malaylı, Çallar, Begler, Keçemenli, Bolur oğuşları.

Zurçotaklı urugu; Muraga, Ussallar, Suvgöz, Zur, Çotoklı oğuşları

Duşemme urugu; Körçi, Laleyin, Burulcık, Alladat, Arıkbatır, Orusbay oğuşları

Karakoyunlu urugu; Gızıllar, Çarclar, Garajumalar, Yıllanlılar oğuşları

Çöbaş ve Gırlı uruguları.⁹⁶

3. *Süleyman* – Uşak urugu; Gışık, Matgurban, Badaklar oğuşları

Agzığara, Balkanlı, Eşekli, Ceke?, Marra, Garga, Kırklar, Takene?, Şayım, Geçiler uruguları.⁹⁷

4. *Cıkır* – Gızılgoynlu urugu; Gatıbaş, Sağlı, Aklar, Egerli?, Zehkeşli, Deliler, Lennler, Gayşaklılar, Murathocalı oğuşları

Karakoyunlu urugu; Patşalar, Taklar oğuşları

Sakarlı urugu; Sakı, Cumalar, Köşekler, Surlar oğuşları

Kumkali?, Garma, Meşpaylı uruguları.⁹⁸

5. *Omar* – Garınca urugu; Kürre, Kelteler, Arlan, Garagadik, Tatbegler oğuşları

Kızılkoyun urugu; Ayım, Acaka, Ak, Şagla, Gatıbaş, Çutçut, Metek, Kömeç, Deli oğuşları.⁹⁹

6. *Gurama* – Arıkbatır Bağşılı urugu; Köneyagırlı, Vagar, Persiz oğuşları

7. Gınlı, Tarhan, Gorçanny uruguları; Gatık, Arık, Gonurlı, Galmıklı oğuşları¹⁰⁰

III. Gara:

Toplam 8 urugdan meydana gelmekte olup onlara ait oğuşlar aşağıda listelenmiştir;

⁹⁵O. Гундогдыев, *Конь и Конница у Туркмен*, Ашгабат, 1996, s.69.

⁹⁶M. Söyegow, *Türkmenistanın Garaşsyzlygynyň Sekizinji Ýylyna Armagan*, Aşgabat, 1999, s.74.

⁹⁷M. A. Дандамаев – В. Г. Луконин, *Культура и Экономика Древнего Туркмена*, Москва, 1980, s.31.

⁹⁸W. I. Saraindi, *Marguş Türkmenistan*, Aşgabat, 2002, s.55.

⁹⁹O. Гундогдыев, *Конь и Конница у Туркмен*, Ашгабат, 1996, s.69.

¹⁰⁰K. Işanow, *Watan Üçin*, Aşgabat, 2004, s.15.

1. *Garayış* – Ahmetli, Ellesli, Goyuncı, Gızılcar, Köke, Köce, Sarı, Şahlar, Çalış, Çınaklar urugları.

Garayış uruğundan olan Afganistanlı Türkmenleri veren bilgilere bakarsak bu uruk 6 bölümden ya da 3 çift oğuştan oluşmuştur; Köce-Ellesli, Şag-Hamdallı, Bay-Mamaş.¹⁰¹

2. *Bay* – Şıhım, Şagundi, İsamli, Tanrıberdili, Sumukli, Aşaktop, aklar, Dıgır, Kel, Goşhadalı, Alataylı, Arallı, Alga, Gısır, Ocuklı?, Perik urugları.¹⁰²
3. *Çekiç* – Altıbörek, Garaboyun, Gaygısız, Cınlılar, Gamşaklı, Kör, Garrılar, Ketencik, Kelek, Karger, Saltık, Sadı, Suvlar, Sardıklı, Par, Togray, Taneler, Çevreler, Çakmak, Ercel urugları.¹⁰³

Y.R. Vinnikov tarafından sayılan uruğ-tayfa isimlerinden başka da Çekiç yaşlılarından hem bilgi aldığımızda; Cace, Düeler, Gucuk, Şırgıt, Boynuzın, Aymak, Serçeler, Çenkerler tayfalarını hem saydılar.¹⁰⁴

4. *İslam* – İdiberdi urugu; İgliçelteke, Kelekli, Övezsur oğuşları
Nuracı uruğu; Kemler, Agzıkem, Garaşalı, Kazılar, Çünker, Çınaklar oğuşları
5. *Tagan* – Bu uruğun vekilleri Afganistan’da yaşamaktadır.
6. *Yabanı* – Gulancı yabanı, Davutlı yabanı tayfaları; Canlı, Buyanhana, Kalı?, gurama oğuşları¹⁰⁵
7. *Gazana* – Meleşik?, Şag Urugları
8. *Mamaş* – Aden, Altınmamaş, Bagacalı, Gırmızı, Şine, Hatap ve Hazanlı Urugları

Y.R.Vinnikov Deli uruğunu Garlara katmıyor, ancak G.İ. Karpov’un hazırlamış olduğu Ersarı boyunun tire-tayfasında Ol Gara bölümünün ilk uruğu hesaplayıp, onun vekillerini Afganistan’da yaşadıklarını hem söylüyor. Gerçekten de Deli uruğunun vekilleri Afganistan’ın Akca vilayetinde yaşamaktadırlar. Afganistan’da çıkan “Göreş” diye Türkmen gazetesinin editörünün müdür yardımcısı olan ve aslı Cennelarık köyünden Deli uruğundan olan Saddılla Mollarozi oğlunun veren bilgilerinde, bu ilde Deli uruğu; Yagşıhocalı, Genişli,

¹⁰¹N. A. Dubowa, *Antropologiya Maglumatlarynyň Esasynda Goňur Depäniň Ilaty Barada*, Mary, 2006, s.84.

¹⁰²A. Ýazberdiýew, *Türkmen Kitabyň Taryhy*, Aşgabat, 1991, s.52.

¹⁰³O. Gündogdyýew, *Aşgabat Keramatly Ärsagyň Şäheri*, Aşgabat, 2005, s.25.

¹⁰⁴E. Atagarlyýew – M. Annanepesow, *Türkmenistanyň Taryhyndan Materiallar*, Aşgabat, 1995. s.110.

¹⁰⁵Soltanşa Ataniyazow, “*Türkmen boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bu günkü Durumu ve Geleceği*”, (nşr. Yusuf Akgül), *Bilig*, S10, Ankara, 1992, s.26.

Gızılyünli ve Öküzli 4 oğuşa bölünmektedir. Yağşıhocalı oğuşunun içinde Tannrlı, Kassa, Palar, Cınlar var. Genişlilerde hem Magsımlar ve Geçiler bulunmaktadır.¹⁰⁶

Tacikistan'ın Cılıköl ilinde yaşayan Türkmenler geçmişinde Garatürkmen ismiyle tarihe sahnesinde karşımıza çıkmışlardır. Yerli halkını teşkil eden yaşlılar, onları Ersarı boyunun Gara bölümü ile beraber kabul etmektedir. Onlar hem Arancı ve Terenci uğurlarını hem şu Garların bir tiresi hesaplamaktadır.¹⁰⁷

IV. Bekevül:

Bekevüller 6 urug olup onlara ait oğuşlar;

1. *Sarılı* – Kellei, Berdiniyaz, Mollalı, İmren, Onbegi, Tavşan, Totçı?, İmçek?, Kırıklı, Tomar urugları.¹⁰⁸
2. *Lamma* – Çerkez urugları; İgli, Gum, Yedi oğuşları
Omçabaş urugu; Köşler, Sakavlar, araplar, Kırıklar oğuşları
3. *Uşagon* – Burgut, Kenan, Kelter, Keltebaş, Hoca, Tazıgan, Çayı urugları; Gutluçal, Körçal oğuşları.¹⁰⁹
4. *Yeri* – Natı urugu; Balıkçı, Tagaşa?, Nesimli oğuşları
Çakmak urugu, Tarı, Ogrı, Postak oğuşları
Abdal, Yegen, Özbokgullar, Polatkel urugları; Sakav, Garlı, Yöritmez?, Garrılar, Özbokgullar, Gedemler, Ertler, Tovuklar, Duklar, Köşeler oğuşları¹¹⁰
5. *Gultak* – Melece, Batır, Divana Garrışeytan, Melik urugları.
6. *Togaçı* – Aşgalı, Beglan?, Begmek urugları; Abdılhlı, İyici, Kelte oğuşları
Vekil, dukcebey, Polatlı, Söyüncacı, Şalık, Heri Çalış urugları.¹¹¹

G. İ. Karpov ve Y. R. Binnikov; Hocambaz, Halaç ilinde yaşayan Eleç uruğunu Ersarı boyunun hiç urug-oguşlarına katmamışlardır. Yerli yaşlıları ona Uludepe bölümünün bir uruğu hesaplayıp, oguşlarını; Goduk, Horasanlı, Tebip, Körpeçli Dovuşlı. Bu uruğun vekilleri kendilerini Ok ve Acı uruğları ilen yakın karındaş hesaplıyorlar.¹¹²

¹⁰⁶Amantagan Bekjanow, *Gömlen Akabalar – Göçülen Yurtlar*, Aşgabat, 1992, s.43.

¹⁰⁷М.Б. Дурдыев, *Основные проблема этногенеза туркменского народа*, Ашгабат, 1988, s.96.

¹⁰⁸А. Gubaýew – Ý. Orazgylyjow – Т. Sahydow, *Türkmenistanyň Taryhy*, Aşgabat, 2010, s.214.

¹⁰⁹Мурат Дурдыев, *Туркменлер*, Ашгабат, 1991, s.28.

¹¹⁰В. Çaryýew – Ý. Ilamanow, *Türkmenistanyň Geografýasy*, Aşgabat, 2010, s.72.

¹¹¹А.Жыкыев, *Орта асырлар эйямында туркмен халкынын гелип чыкышынын ве формирленишинин очерклары*, Ашгабат, 1991, s.112.

¹¹²Мурат Дурдыев – Шохрат Кадыров, *Дунйёдски Туркменлер*, Ашгабат, 1991, s.164.

II. BÖLÜM

ERSARILARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI, HÂKİMİYET DÖNEMLERİ VE TÜRKMEN COĞRAFYASINA DAĞILIŞLARI

A. ERSARILARIN İLK YURTLARI

Ersarılar, XIV. yüzyılda bağımsız bir kabile olarak ortaya çıkmışlardır. Onlar Ersarıbaba liderliğindeki Salırlar'dan ayrılmışlardır. Ürgenç hükümdarı Süfyan Han'ın saltanatı sırasında Ersarılar, Salırlardan bağımsız bir kabile olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Ebul Gazi'nin rivayetlerinde ve de daha sonra onun yazdıklarından faydalanan bilim adamı V.V.Barthold'ın eserlerinde de bir vakitler "Türkmenlerin yurdunun Sır Deryadan Amu Derya'ya kadar uzandığı ifade edilirken ayrıca onlar ile ilgili "Murgaba kadar yayıldıkları" şeklinde ifadelerde kullanılmıştır.¹¹³ Selçukların siyasi devri peyda oluncaya kadar Türkmen uruglarının pekçoğu ile birlikte Salırlar da Mangışlag'a göçmüşlerdir.¹¹⁴

Onlardan Salırlar'ın büyük bir gurubu Horasan'a, diğer bir kısmı ise daha uzaktaki Fars, Irak yerlerine yerleşmişlerdir. Edebi metinlerdeki anlatımlara göre, Türkmen halkının efsanevi kahramanı Köroğlu'nın davranışları Ogurjık Alp'in özelliklerinde görülmektedir. Bu durum şiirlerde şu şekilde görülmektedir.

*Körhan oğlu Ugurjık Alp,

Gırdı Türk ilin at salıp.

Göroğlu oña at galıp,

Paç alıp geçdi sağ-solı.

Kaynakların verdiği ifadelere göre Salırlar'ın bir gurubu Ogurjık (ya da Ugurjık) Alp'a çok güvenmiştir. Ogurjık Alp Irak'a vardıktan sonra, orada daha önceden yerleşmiş diğer bir Oğuz uruğu olan Bayındırlar ile savaşmıştır. Kendisi aldığı mağlubiyetin ardından taifesi ile beraber bu yurdu terk etmiştir. Salırlar bin çadır ile yola çıkmışlardır. O, Şamah'ın üstüyle Kırım'a gidip oraya ulaşmıştır. Ogurjık Alp, İtil (Volga) ve Yayık (Ural) deryalarının üstü ile Kanlı halkının yaşadığı bölgeye gelmiştir. Burada da "ol Kanlıların Gök Donlu diyen" hanı ile anlaşmazlığa düşünce kendisinden 700 çadırlı Salırlar onun hâkimiyetini benimsemek

¹¹³ Gurbanguly Berdimuamedow, *Ösüşin Taze belentliklerine tarap*, Aşgabat, 2008, s.78.

¹¹⁴ А.Жыкыев, *Орта асылар эйямында туркмен халкынын гелип чыкышынын ве формирленишинин очерклары*. Ашгабат, 1991, s.243.

zorunda kalmıştır. Bunun üzerine yeniden yola revan olup netice itibariyle yanında kalan 300 çadırlısıyla ile birlikte Mangışlıg'a gelip yerleşecek ve ardından burada üç sene kaldıktan sonra Balkan dağlarının eteklerine göçüp yerleşecektir.¹¹⁵

Ebul Gazi öz kitabında Ogurjik Alp'ın bir şiirini örnek vermektedir. O şiirde, Ogurjik Alp'ın Kanklıların hanından kaçıp, Mangışlığa vardığı şu dizelerle ifade etmektedir:

*Döndüm kaçıp Kanklı Han'dan kible sordum

Kar yel aşıp gelen er önünde döndüm

Karcılara yercilere yol başlattım

Yağışlı karlı iki kola yol yumşattım

*Kürkle kürkle kırlara döşek saldım

Art önüme bize salıp göçümü çektim

Kar atımda dağ yolumdan aşıp vardım

Kabaklı'dan Alta'ya yurt yurtlattım

*Gürüldeşip ardımdan düşman yetti

Kaygu başlı katı yaya iş buyurdum

Kanlı irinli kayın oka kan yürüttüm

Vursa keser keskin kılıca tuğ bağlattım

*Kılıcım sıyırıp bel ensemde kuyu kazdım

Derede kışlayıp kırdan yaylayıp balkan aşır

Eğse yayını kara dağa uğrayıp geldim

Hangi topluluk toy tutmadı orda oldum

Altın gözlü tavşanı getirdi diye

Kaz ayağı üç ayrı damga verdim

Yayık Nehrinden doğu tarafına ilerlendiğinde Doğrudan Mangışlak'a ulaşılmaktadır. Kara dağ (Siyah Kuh-Kara Tay) Mangışlak'ta bulunmaktadır.¹¹⁶

¹¹⁵ Амантаган Бегжанов, Гөмүлөн Акабалар - Гөчилөн Юртлар, Ашгабат, 1992, s.21.

Krasnovodsk'un kuzey doğusunda ve Nebitdağ'ın kuzeyinde, Ersarı baba Dağları olarak adlandırılan tepeler bulunmaktadır. O yörelerde, Ersarı Baba'nın naaşı olduğu düşüncesini de taşıyan, "nesil başı" aşiret reisi olan bir adamın kabri bulunmaktadır. Bu söz konusu mezarlığın yanında Hiva'ya giden antik kervan yolu yer almaktadır. Bu yolu 1819'da kullanan Rus Ordusu Komutanı N. N. Muravyov buradan geçmesinin ardından gördüklerini kaleme aldığı yazılarında Ersarıbaba hakkında şu şekilde cümleler kullanmaktadır: *"İffetli ahlakı ve iyi işleri ile bilinen Ersarıbaba, vefatından sonra karayolunun yanındaki tepelerin girişine defnedilmesini ve yoldan geçenlerin onun için ayetler ve dualar okumasını ricada bulunmuştur"* şeklinde nakleder.¹¹⁷ Ona göre Ersarı baba bu tepelerde gömülü olduğu için buradaki tepelere Ersarı baba Dağları denilmiştir. Görsel kaynakların verdiği bilgilere göre değerlendirdiğimizde taşlar, geyik boynuzları ve çanak çömlek parçalarıyla çevrili mezarının başına dikilmiş bir çubuğa rengârenk kumaş parçaları asılı olduğu nakl edilmektedir. Farklı bir kabileden olmasına rağmen, mezarın yanından geçen herkes buraya gelip dua okumadan ayrılmadığını ve bu türbenin yanında ayrıca eski bir mezarlık daha bulunduğu da ifade edilmektedir.¹¹⁸ Bu durum, N. Muravyov'un bahsettiği eski mezarlıktakilerin Ersarıbaba ile birlikte düşmana karşı girdikleri şiddetli savaşlarda vefat eden Ersarıların aşiret reislerine ait naaşların olduğu düşüncesini akla getirmektedir.

Ersarılar, Salırların soyundan gelmelerine rağmen XIII ve XIV. yüzyıllarda bölgenin kethüdası tarafından yazılan kaynaklara göre Ersarıbaba'nın önderliğinde bu boydan ayrı bir boy bulunduğu bilgisi yer almaktadır.¹¹⁹ Bu tarihten itibaren Ersarılar Ebulhan'da (Balkanda) yaşarken, XVI. yüzyılın sonuna kadar da Uzboy'un aşağı kesimleri, Üstyurt etekleri, bugünkü Goymat, Gökdere, Garayman, Tuvâr'da bölgelerinde yaşamışlardır. Ersarılar o dönemde hayvancılığın yanı sıra ağırlıklı olarak Uzboy kıyılarına yerleşip çiftçilik yapmışlardır. XVI. yüzyılda Amu Derya'nın Uzboy yönünün değişmesi ve Balkanlar'daki uzun süreli kuraklıklar, Ersarıların yerleştikleri ilk yerden başka noktalara kitlesel olarak göçlerinin nedenleri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²⁰ Söz konusu bu göçler genellikle batıdan doğuya doğru olmuştur. Bu boy Balkan Dağları çevresinde bağımsız bir kabile olarak meydana gelmiştir. Ersarılar bu göçlerinde, Amu Derya'nın orta kesimlerinden ve de bu nehrin sol kıyısında yer alan Ahal, Murgab, Tagtabazar üzerinden Lebab'a göç etmişlerdir. Büyük

¹¹⁶ Абулгазы Бахадыр Хан, **Туркменлирин Несил Дарагты**, Метбугат, 1991, s.57.

¹¹⁷ Gurbanguly Berdimuhamedow, **Eserler Ýygındysy**, Aşgabat, 2007, s.26.

¹¹⁸ Н. Н. Муравьев, *"Путешествие в Туркмению и Хива в 1819 и 1820 гг. чI-II"*, Москва, 1822, s.68.

¹¹⁹ А. Оразтаганов, **Арзув**, Ашгабат, 1991, s.261.

¹²⁰ О Туманович, **Туркменистан и Туркмены**, Ашгабат, 1926, s.80vd.

çoğunluğu buraya göç etse de bir kısmı Mangışlak'ta kalmaya devam etmiştir. Mangışlakta kalanlardan bir bölümü de ardından Harezmi üzerinden Lebap'a göç etmiştir.¹²¹

Mangışlak'ı "Galmıkların (Kalmuklar) yağmalaması neticesinde özellikle de kuzeybatı Türkmen aşiretleri çok ağır hasarlar görmüşlerdir. Galmıklılar tarafından yağmalanan Gızılayaklı Kabilesi (Ersarı'nın bir tinesi) Mangışlak'tan Mehin bölgesine kaçmıştır. Gızılayaklı Kabilesinin göçünü 1637 senesine tarihlendirmek mümkündür. Gızılayaklılar, Mehin'de birkaç sene kaldıktan sonra Hive Hanı İsfendiyyar Han'ın, kardeşi Ebul Gazi'nin sürekli isyanından dolayı tutsak edilerek 1629'da İran'a sürgün edilmişlerdir. İran'da on yıl kalan bu grup 1640 yılında terk ettikleri topraklara geri dönmüşlerdir. Kış Mehin'de geçiren Gızılayak Ersarları buradan Balkan ile Mangışlak Türkmenlerin arasına göç etmişlerdir.¹²²

Ersarlıların yerleştikleri bazı noktalar hakkında bilgiler veren Rus askeri komutanları bölgeye dair tuttıkları notlarla buradaki boylara dair geniş bilgiler vermişlerdir. XIV. yüzyılın sonunda Hazar denizinin güney kıyısına gönderilen Rus gemilerine Ural'daki Kazak ordusunun komutanı D. Devikin önderlik etmiştir. O, kendi raporunda "Düyp Garagan sonunda Garabogaz'a kadar olan güney kenarında yaşayan Türkmenlerin Abdal, Hoca ve İğdir uruklarından olan günümüz halk öz atalarının Mangışlak ve Buzaçı yarım adalarında konup, göçtüğüne" dair ifadelerde bulunmuştur.¹²³

Günümüzde Ersarı boyu Türkmenistan'ın Lebap vilayetinin Kerki, Halaç, Garabekevül, Hocambaz, Sayat, Çarşanı illerinde, Marı (Merv) vilayetinde Tahtabazar, Yolöten illerinde, Balkan vilayetinin Türkmenbaşı (Krasnavoski) illerinde yaşamını sürdürmektedir.¹²⁴ Ayrıca Özbekistan'ın Buhara ilinin Galasiya, Alat, Karagöl ilçelerinde, Kaşgarderya ilinin Baharistan ilçesinde, Surhanderya ilinin Termez, Deryayaka ilçelerinde, Tacikistan'ın Yılıköl, Kolhozbat, Kumsennir, Şehriniz ilçelerinde, Afganistan'ın Belh, Meymene, Mezari Şerif, Antkuyu, Herat, vilayetlerinde Ersarı boylarına rastlanılmaktadır.¹²⁵

¹²¹ Amantagan Bekjanow, *Gömülen Akabalar – Göçülen Yurtlar*, Aşgabat, 1992, s.31.

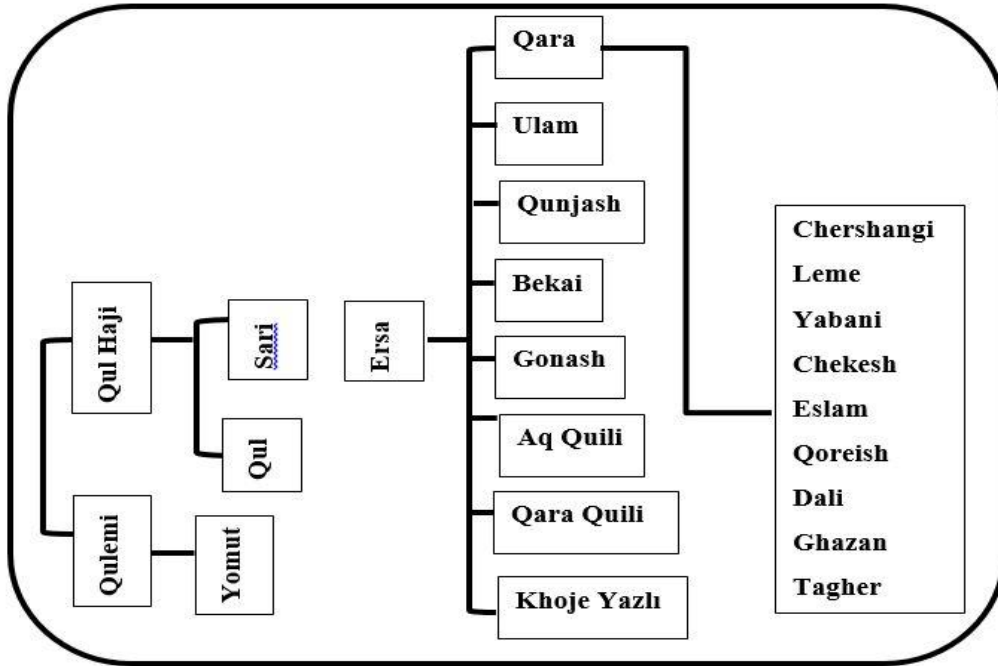
¹²² *Туркменистан ССР-нин тарыхы. I том, биринжи китап*, Ашгабат, 1959, s.442.

¹²³ Д. Ливкин, *Рыболовство и Тюленовый Промысел*, С.Петербург, 1902, s.75.

¹²⁴ Амантаган Бегжанов, *Гөмүлөн Акабалар – Гөчилөн Юртлар*, Ашгабат, 1992, s.34.

¹²⁵ Soltanşa Ataniyazow, "Türkmen boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bu günkü Durumu ve Geleceği", Çeviren Yusuf Akgül, *Bilig*, S10, Ankara, 1992, s.5.

İran kaynakları Ersarı boyunun soy kütüğünü şu şekilde vermiştir.¹²⁶

*Dermerdem Şinasi, *İraniye Türkmeniya*, Tahran, 1995, s.66.

Ersarı boyunun diğer ülkelerde yaşayan bakiyyeleri de atalarının Balkan ve Mangışlak'ta yaşadıklarını belirtmektedir. 1991'de Afganistan'dan Aşgabat'a gelen senatör Oraz Abdyrahman has erken devirlerde atalarının Mangışlak'da yaşadığı, onların ol Kendirli yakınlarında mezarlıkta defnedildikleri hakkında kendi dedesinin duyduklarını anlatmaktadır.¹²⁷

B. GÜNÜMÜZ TÜRKMENİSTAN'IN COĞRAFYASINA ERSARI BOYUNUN GELİŞİ

Türklerin sahip olduğu ana yurt Orta Asya, en eski devirlerden itibaren kültürün, dinin ve dilin kaynaştığı bir merkez olmuştur. Kaynaklar incelendiğinde Türkistan sahası, milattan önceki zamanlardan başlayarak merkezi Asya'dan birçok Türk boyunun meskûn olduğu bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Maverâünnehr ve ona sınır olan yerler Medeniyet beşiği konumuna gelmiştir.¹²⁸

¹²⁶ Dermerdem Şinasi, *İraniye Türkmeniya*, Tahran, 1995, s.66.

¹²⁷ Baýrammyrat Baýmuradow, *Türkmen Galalary Hakynda Rowaýatlar*, Aşgabat, 2004, s.152.

¹²⁸ Амантаган Бегжанов, *Гөмүлен Акабалар - Гөчилең Юртлар*, Ашгабат, 1992, s.12.

Ersarı boyunun tarihi ile yapılan çalışmalarda karşılaşılan en önemli sorun kaynak sıkıntısıdır. Gerek dönem eserlerinin az olması gerekse söz konusu sahada yeterli çalışmaların olmayış sebebiyle alan incelemeleri, belli eserlerin etrafında şekillenmiştir. Ersarı boyunun tarihini anlayabilmek için mutlaka söz konusu boydan daha eski dönemi tespit etmek gerekmektedir. Bu nedenle Cengiz Han'ın Batı seferleriyle başlamak yerinde olacaktır. Çünkü Ersarı boyu söz konusu seferlerden yaklaşık bir asır önceden başlayarak yaşanan siyasi, askeri ve toplumsal olayların sonucunda kurulmuştur. Hangi şartlar altında kurulduğu, hangi Türkmen boylarının birleşmesinden meydana geldiğini anlamak, yalnızca geçmişin sıralı ve doğru şekilde tespitiyle mümkün olabilir. Cengiz Han, eğer Batı seferini yapmayıp, domino etkisi oluşturmaysaydı böyle bir boyun oluşması için gerekli şartlar oluşmayacaktı.¹²⁹

XIII. yüzyılda meydana gelen olaylar bütün Asya'nın kaderi üzerinde etkili olmuştur. Söz konusu döneme Moğol seferleri damgasını vurmuş, Cengiz Han'ın Batı seferi ile başlayan göç hareketleri sadece atlı-göçebe unsurları değil, en az onlar kadar yerleşik hayata geçmiş insanları da etkilemiştir. Cengiz Han devasa bir imparatorluk kurabilmesi için büyük felaketler yaratmıştır. Bu büyük felaketler aynı zamanda yenilikleri de yanında getirmiştir.¹³⁰

1200'de Harezmî devletinin başına geçen Alâeddin Muhammed, Karahıtay ve Karahanlılar üzerine seferler düzenlemiştir.¹³¹ O seferlerde başarılı olarak İskender-i Sanî unvanını almıştı. İskender-i Sanî Harezmî hâkimiyetini genişletebilme adına farklı coğrafyalara sefer düzenlemeye devam etmiştir. Ancak Alâeddin Muhammed'in batıya doğru genişleme planları yaparken doğudan büyük bir tehlike yaklaşmaktadır. Cengiz Han'ın dönemindeki ordu komutanı Cebe, 1218'de Karahıtay'ı almasıyla Moğollar ile Harezmşahlar sınır komşu olmuşlardır. İskender-i Sanî yeni komşusu olan Cengiz Han'a ve Moğollara Bahaddin Rıza liderliğinde bir elçilik heyetini görevlendirmiştir. Cengiz Han gelen heyeti memnuniyetle kabul ederek aynı heyetle mesaja cevap vermiştir.¹³² Mektupta tüccarların korunması ve ticaretin devam etmesinin önemini vurgulamasına rağmen 1217-1218 yıllarında dostane ilişkiler çok kısa sürede yerini çatışmaya bırakmıştır.¹³³

Cengiz Han Merkitleri hâkimiyet altına almayı isteyip oğlu Cuci'yi görevlendirmiş, Merkitler Kıpçak ülkesine kaçarken, Cuci onları takip ederek Kıpçak ülkesine girmiştir. Bu durumu duyan Harezmşahlar, Moğol askerlerinin üzerine 1218'de ilk taarruzu gerçekleştirmiş

¹²⁹ E. Атагарриев - М. Аннанепесов , **Туркменистанын Тарыхындан Материаллар**, Ашгабат, 1995, s.102.

¹³⁰ О Туманович, **Туркменистан и Туркмены**, Ашгабат, 1926, s.21.

¹³¹ Д. Нуралыев, **Туркмен эдебиятынын достлары**, Ашгабат, , 1977, s.28.

¹³² В. Есенов, **Gadymy Dünýa Taryhy**, Aşgabat, 2009, s.72.

¹³³ Д. Ливкин, **Рыболовство и Тюленовый Промысел**, С.Петербург, 1902, s.45.

ancak çatışma sonucunda galip gelen olmamıştır. Söz konusu ilk mücadele neticesinde iki taraf arasındaki gerginlik had safhaya ulaşmıştır. Bu çatışma olayından sonra Moğol felaketi Otrar faciası başlamıştır.¹³⁴

Kaynaklara göre Moğol ülkesinden yola çıkan ticari kervan Otrar'a geldiğinde, Otrar Valisi Gayır Han tüccarları casusluk ile suçlayarak tutuklamış ve mallarına el koyup öldürmüştür. Bu olayı duyan Cengiz Han “*Altın dizgilerimin Müslümanlar tarafından koparılmasına nasıl müsaade edebilirim!*” diyerek intikam almak için harekete geçmiştir.¹³⁵ Cengiz Han'ın Otrar için yola çıkması ile Otrar'ın düşmesi arasında yalnızca beş ay vardır. Otrar Valisi Gayır Hanın tüccarları para hırsıyla öldürdüğüne inanan Cengiz Han, gümüşü eritip Gayır Han'ın kulağına ve gözüne dökerek öldürmüştür.¹³⁶

Moğol ordusu 1220 senesinde Buhara önlerine gelmiş bunun neticesinde Buhara şehri yalnızca sekiz gün dayanabilmiştir. On ikinci günün sonunda iç kalenin düşmesiyle tam bir felaket yaşanmıştır. Buhara şehrinden sonra Cengiz Han yönünü Semerkant'a çevirmiştir. Moğol askerlerinin Semerkant'ı kuşatmasının dördüncü gününde şehir teslim olmuştur.¹³⁷

Cengiz Han'ın 1221 senesinde hedefi Ürgenç şehri idi. Ürgenç şehri kötü günler görmeden önce dünya padişahlarına başkentlik yapmış, âlimlerin ve şeyhlerin varlığıyla şereflenmişti. Şehrin asıl ismi Curcaniye olmasına rağmen halk arasında Ürgenç şeklinde anılmaktadır. İslam dünyasının en önemli merkezlerinden biri olan Ürgenç şehri, Moğolların kuşatması sonucunda harabeye dönmüş öyle ki şehir dün yokmuşçasına yerle bir olmuştur. Moğollar Ürgenç şehrinin büyük bir ticari öneme sahip olduğunu bilmelerinden dolayı eski şehrin biraz uzağında Ürgenç ismiyle yeni bir şehir daha inşa etmişlerse de, burası eski ekonomik konumuna kavuşmasına rağmen uzun süre yıkım içinde kalmıştır.¹³⁸ Cengiz Han'ın Otrar ile başlattığı Buhara, Semerkant, Ürgenç gibi önemli ticaret ve kültür merkezlerini de kapsayan seferleri neticesinde Moğollar, söz konusu bölgeleri ele geçirmiştir.

XIII. yüzyılın sonu XIV. yüzyılın başları Türkistan'daki Moğol seferlerinden sonra siyasi ve sosyolojik anlamda tam bir düşme devresi olmuş, köyler ile şehirler harabeye dönmüştür. Savaşlar ve katliamlar sonucunda eski şehir hayatını bozmuş, kervan yollarında emniyet kalmamış idi.¹³⁹ Cengiz Han'ın 1218-1221 senelerinde yaptığı seferlerinin bir diğer

¹³⁴ Н. Н. Муравьев, “Путешествие в Туркмению и Хива в 1819 и 1820 гг. ч.I-11”, Москва, 1822, s.41.

¹³⁵ О. Кулыев, **Туркменистанын Административ-территориал гурлушы**, Ашгабат, 1989, s.84.

¹³⁶ Ý. Oraǵylyjow – Т. Нудыrow, **Түркменистаный Тарыхы**, Ашгабат, 2008, s.23.

¹³⁷ Мурат Дурдыев, **Туркменлер**, Ашгабат, 1991, s.14.

¹³⁸ **Туркменистан ССР-нин тарыхы. I том, биринжи китап**, Ашгабат, 1959, s.128.

¹³⁹ С.Агаджанов, **Очерки истории огузов и турмен в Средней Азии XIV – XIX вв.**, Ашхабат, 1981, s.68.

önemli sonucu ise bölgenin demografik yapısında meydana gelen köklü değişimlerdir. Türkistan'ın ve Ön Asya'nın demografik yapısında ciddi değişimler meydana gelmiş, Halk hayatta kalabilmek için evini-yurdunu bırakıp dağlara, çöllere göç ederek canlarını kurtarmışlardır.¹⁴⁰ Yıllar süren savaşlar sonucunda önceki durumunu kaybedenler diğer boylarla karışıp eski boylarından tamamen farklı yeni isimler almışlar veya savaş mağduru nüfusu toplayarak bünyesine alan boyun adı yeni topluluğun adı olarak kullanılmaya başlamıştır. Moğol savaşlarının sonucunda Ersarı boyu, Uzboy ve Balkan dolaylarındaki dağınık nüfusları toplayan "Sarı ilinin eri" "Ersarı" ismini almıştır.¹⁴¹

Günümüz Türkmenistan coğrafyasında varlığını devam ettirmekte olan en önemli boylardan biri Ersarı boyudur. Salurların devamı olarak Ersarı boyu hakkında rivayetler, şiirler geçmişten günümüze kadar gelmiştir. Selçuklu devletinin siyasi baskısı sonucunda Türkmen tayfalarının çoğu ve Salırlar'ın büyük bir gurubu Mangışlag'a, Horasan'a, Fars ve Irak sınırlarına yerleşmişlerdir.¹⁴² Oğuz Türkmenleri Mangışlak'taki Salurlar İç Salur ve Dış Salur olmak üzeri iki kola ayrılmaktadır. Yomut, Teke, Ersarı ve Sarık gibi büyük Türkmen topluluklarının Salurlar'dan çıktığına inanılmaktadır.¹⁴³ Ersarılar bağımsız bir boy hükmünde XIV. yüzyılda Ürgenç hükümdarı Sufyan hanın devrinde Dış Salurlar'dan ayrılmıştır. O devirlerde Teke, Yomut, Sarık urugları da dış Salur'lardan ayrılarak bağımsız bir hayat sürdürmüşlerdir.¹⁴⁴

Harezmî'de Sufyan hanın hüküm sürdüğü devirlerde Ersarı boyu, Balkan eteklerinde saklanıp kalmıştır. Sufyan han 1525-1535 senelerinde Harezmî hanı olmuştur.¹⁴⁵ O devirler Köpet dağ etrafları Harezmî'n emrine tabi olmuştur. Mangışlak'da ve Uzboyun sınırlarında olan Türkmenler onun nüfusuna girmişlerdir. Sufyan han döneminde Teke, Yomut, Ersarı, Sarık Türkmen toplulukları bir görülmesinin neticesi olarak, Balkan Türkmenleri ve Ersarı boyuyla yapılan savaşlarda savaşın neticesi diğer boyları da etkilemektedir. Bir diğer deyişle Sufyan Han bahsi geçen herhangi bir boy ile giriştiği savaşın sonucunda diğer boyları da cezalandırmaktadır. Son cümleden hareketle Balkan Türkmenleri'nin, Han'a vergi ödemeleri kaçınılmaz bir sonuç olmaktadır.¹⁴⁶ Ersarı boyu ise zekât ödemesi için 40 adam hana göndermesine rağmen Han bu 40 adamı öldürmüş, bunun üzerine Ersarı boyu, Han'a karşı

¹⁴⁰ О. Кулыев, *Туркменистанын Административ-территориал гурлушы*, Ашгабат, 1989, s.94.

¹⁴¹ С.Агаджанов, *Очерки истории огузов и турмен в Средней Азии IX – XIII вв.*, Ашхабат, 1969, s.45

¹⁴² М. Аннанепесов, *Хозяйство Туркмен в VIII-XIXвв.*, Ашгабат, 1972, s.108.

¹⁴³ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara, 1999, s.162.

¹⁴⁴ А.Жыкыев, *Орта асылар эйямында туркмен халкынын гелип чыкышынын ве формирленишинин очерклары*, Ашгабат 1991, s.141.

¹⁴⁵ Баўраммырат Баўмурadow, *Türkmen Galalary Hakynda Rowaýatlar*, Aşgabat, 2004, s.182.

¹⁴⁶ М. Аннанепесов, *Хозяйство Туркмен в VIII-XIXвв.*, Ашгабат, 1972, s.148.

savaş açsa da mağlup olmuştur.¹⁴⁷ Sufyan han ek olarak 40 can üzerine 1000 koyun toplam 40.000 vergi koymuştur. Onun 16 binini Ersarı boyu, yine 16 binini Horasan Salurları, 8 bin koyun ise o devirde Dış Salurlar diye isimlendirilen Teke, Yomutlar ve Sarıklar tarafından ödemişlerdir.¹⁴⁸

XIII. asırda Ersarı boyu etrafında toplanan uruglar Mangışlak ve Balkan çevrelerinde yaşamını sürdürüyorlardı. Kaynaklara göre; 1578 senesinde Amuderya'nın Hazar denizine dökülen bölümü Uzboy'un suyu kesilmiştir. Büyük bir kuraklık başlamıştır. Bundan etkilenen Balkan çevresinden Amuderya'nın aşağısında Uzboy'da oturan halk, yavaş-yavaş sulak yerlere göç etmeye başlamıştır. 1640 senesinden sonra Ersarı boyu Amuderya'nın yukarı coğrafyalarına gelmişlerdir.¹⁴⁹

Moğol Çağatay Hanlığı devamı olarak Timurlar'dan sonra günümüz Türkmenistan topraklarında büyük bir devlet kurulamamıştır. Türkmenistan'ın kuzey ve kuzey doğu bölgesi Özbek hanlıklarının eline geçmiş, güney ve güneybatı kısımlarını ise İran şahları kendilerine tabi kılmışlardır. XIX. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar Türkmenler sürekli olarak hem Özbek hanlıklarıyla hem de İran Şahlarıyla mücadele halinde olmuştur.¹⁵⁰

C. ERSARILAR VE DİĞER TÜRKMEN BOYLARINA RUS İŞGALİNİN ETKİLERİ

Çarlık Rusya ve sonraki Sovyet Rusya, Oğuz boylarından olan Türkmenlerin tarihi, geçmişteki yurtları ve yerleşik konumları hakkında ayrıntılı bilgiler elde etmişlerdir. Ruslar söz konusu raporları değerlendirmiş ve bu değerlendirme sonucunda Türkistan'da olduğu gibi Türkmenlere de karşılıklı ticaret yapmak ve o zamanın şartlarında elinde bulunan teknik imkânları onlara sunmak vaatleriyle ülkeye yerleşmişlerdir.¹⁵¹

Ruslar Orta Asya'da, yayılma politikası izlerken, Türk toplulukları arasında onlara karşı koyabilecek siyasi bir otorite veya birlik bulunmamıştır. Ne Türkmen boyları, Özbek Hanlıkları ne de Kazak cüceleri bir engel oluşturamamışlardır. O dönemde Özbek hanlıkları devlet şeklinde siyasi olarak güçlü olmasına rağmen güçleri kendi bölgelerinin dışına nüfuz edememekteydi. Ersarı boyu ve diğer Türkmen boyları ise merkezi bir idari güce dahi sahip değildi. Özbek hanlıkları ve Türkmen boyları dağınık ve derebeyi anlayış içinde kendi varlıklarını korumaktan öte ortak hareket etme düşüncesine sahip olmamalarından dolayı, Çar

¹⁴⁷ A. Gubaýew – Ý. Orazgylyjow – T. Sahydow, *Türkmenistanyň Taryhy*, Aşgabat, 2010, s.256.

¹⁴⁸ Baýrammyrat Baýmuradow, *Türkmen Galalary Hakynda Rowaýatlar*, Aşgabat, 2004, s.105.

¹⁴⁹ Амантаган Бегжанов, *Гөмүлен Акабалар - Гөчилен Юртлар*, Ашгабат, 1992, s.28.

¹⁵⁰ B. Esenow, *Gadymy Dünýa Taryhy*, Aşgabat, 2009, s.85.

¹⁵¹ *Туркменистан ССР-нин тарыхы. 1том, биринжи китап*, Ашгабат, 1959, s.45.

I. Petro (Deli Petro) döneminde başlayan Avrupa'nın bir parçası olma yönünde gelişen Rusya'nın karşısında direnmeleri mümkün olmamıştır.¹⁵²

Rus birlikleri, kontrolü ve iyi eğitilmiş küçük silahlı guruplar ve manevra kabiliyetli yüksek olan biner kişilik birliklerden meydana gelirken, ateşli silahlarla donatılmış savaş teçhizatlarına sahip olmaları savaştıkları güçler karşısında en büyük avantajlarını oluşturmaktaydı. Rusya, Orta Asya'nın işgali için büyük bir askeri harcama gerçekleştirmeden, siyasi birlikten yoksun olan Türk hanlıkları ve topluluklarını birbirinin ardı sıra kontrol altına almıştır.¹⁵³

Tarih boyunca devam eden sömürgeciliğin örneklerinden biri Rusya'nın Türkistan'daki istilas ve uygulamaya koyduğu politikadır. Çarlık rejimi Türkistanlıları "morodtsy" yani ikinci sınıf statüsünde, hiçbir zaman tam bir vatandaş olarak kabul etmemiştir. Tüm bunlara rağmen Rusya, asimilasyon politikası uygulamaya cesaret edememiş, Bennigsin'in isimlendirmesiyle "Türkistan'da ticaret politikası" adı altında bir siyasa faaliyete koymuştur. Söz konusu coğrafyayı özellikle Türk, İran ve Tatar etkisinden uzak tutmaya çalışmışlardır.¹⁵⁴

1819 senelerinde Yüzbaşı Muravyev, Türkistan'ı ve Hive'yi ziyaret etmiş hem de onların durumu hakkında hükümete rapor vermiştir. 1823 senesinde ise Yüzbaşı Muravyev'in raporları Paris'te yayınlanarak Orta çağ'dan beri Avrupalılar, Harezm bölgesi Türkmen boyları ve Ersarı boyu hakkında ilk defa yeni bilgiler edinmişlerdir.¹⁵⁵ 1858 senesinde işgal yolları için Kont İgnatiyev, hanlıkları ziyaret etmiş ve rapor sunmuştur. Binbaşı Dandavil; Hazar denizinin kıyısındaki Kızıl-Su'nun, Rusya'nın günümüz Türkmenistan'a askeri ve ticari açıdan girebilmesi için bir üs olarak kullanabileceklerini ve mutlaka ele geçirilmesini kaydetmiştir. Ruslar Kızıl-su üzerinden daha içlere ve Hive'ye asker sevk etme amacı taşımakta idi.¹⁵⁶

Ruslar bu mukaddes Türk direnişini, kendilerine has merhametsiz bir dil ve üslupla tarif ve tasvir etmekten hiç de utanç duymamışlardır. Rus heyetinin başkanı olan general, kaleme aldığı eserinde "*Acımaksızın her elimize geçeni imha etmek ve bununla yetinmeyerek at ve para üzerine ağır vergiler koymak, Çarımızın en insanî davranışı olacaktır.*" demeyi

¹⁵²М.Б. Дурдыев, **Основные проблема этногенеза туркменского народа**, Ашгабат, 1988, s.78.

¹⁵³ Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, **Hazar Ötesi Türkmenler**, İstanbul, 2003, s.256-257.

¹⁵⁴ **Туркменистан ССР-нин тарыхы. I том, биринжи китап**, Ашгабат, 1959, s.48.

¹⁵⁵ В. Esenow, **Gadymy Dünýa Taryhy**, Aşgabat, 2009, s.75.

¹⁵⁶ Н.Рахимов, **Туркменлер Орусйетин Дузумине Мейлетин Гирмек Конспекясы**, Ашгабат, 1992, s.12vd.

yeterli görmemiş ve “*Türkmenler dünya küresinin üzerinde siyah bir lekedir. Bunlar insanlığın yüz karasıdır, tahammül edilemez hayvan soyundan başka bir şey değildir*”¹⁵⁷ diye Rus basınından aldığı cümlelerden, vatanını ve bağımsızlığı savunmaktan ve temel insan haklarından başka bir şey istemeyen Ersarı boyu ve diğer Türkmen boylarının nasıl bir cehenneme düştüğünü zihinde betimlemek çok zor olmasa gerektir.

1880-1881 senelerinde Ahal-Teke, 1884 senesinde Merv bölgesini ele geçirmesi sonucu Türkmenistan’ın tamamı Rus hâkimiyeti altına girmiştir.¹⁵⁸ Ersarı boyu ve diğer Türkmen boylarının ezilmesi ve sömürülmesi Rus çarlığı döneminde hiçbir zaman durmamıştır. Bu gün Köpet dağlara kadar uzanan ve Aşgabat ismiyle bilinen demiryolu hattı, Rus hâkimiyeti tarafından Afganistan ve Hindistan üzerinden Hint okyanusuna kolayca inmek için inşa edilmiştir.¹⁵⁹

Rus hâkimiyeti altına giren Ersarı boyu ve diğer Türkmen boyları önemli siyasi ve kültürler değişim yaşamıştır. Öyle ki Moskova’dan gelen emirlere bağlı hale gelmişlerdir.¹⁶⁰

Ruslar, Avrupa toplumlarının sömürgelerinde uyguladıkları yöntemleri kullanmaya başlamışlardır. Antropoloji, etnoloji gibi bilim dallarının da yardımıyla coğrafyayı, coğrafyada bulunan halkı, istediği gibi şekillendirme yoluna giden Rusya, çok geçmeden hâkimiyeti altındaki insanlara yeni bir kimlik türetmeye çalışmıştır. Ruslar, yüz yıllık bir süreçte, özellikle Türk topluluğuna büyük bir kimlik bunalımı yaşatmıştır. Geçmişin getirdiği bu bunalımlar, 1990 senesinin başında bağımsızlığını ilan eden bazı Türk topluluklarının kimlik değerleri veya kimlik oluşturma faaliyetleri çerçevesinde hissedilmektedir. İfade ettiğimiz bu süreç içerisinde Türkmenistan Rus hâkimiyeti dönemini yaşamış bir ülkedir. Bu dönemde Ersarı boyu ve diğer Türkmen boyları için belirlenen kimlik değerleri sosyal bilimler aracılığıyla benimsetilmeye çalışılmıştır. Türkmenistan’daki kültürel kimlik çalışmalarının kökeni Çarlık Rusya dönemine dayanmaktadır. Esasen 1552 senesinde Çarlık ordusunun Kazan’a girişi Kafkasya ve Orta Asya’daki Türk toplulukları için yeni dönemin başlangıcı anlamına gelmektedir.¹⁶¹

¹⁵⁷ О Туманович, **Туркменистан и Туркмены**, Ашгабат, 1926, s.32.

¹⁵⁸ Тачназар Мратгелдыев, **Туркменистанын Тарихи**, Ашгабат, 1997, s.20.

¹⁵⁹ М.Аннапесов, **Укрепление русского-туркменских взаимосвязей взаимоотношений в XVIII-XIX вв.**, Ашгабат, 1981, s.103.

¹⁶⁰ Н.М.Галкин, **Этнографические и исторические материалы по Средней Азии и Оренбургскому краю**, Санкт-Петербург, 1968, s.25.

¹⁶¹ Mehmet Saray, “*Rusya’nın Türkistan’da Yayılması*”, **Türkler XVIII**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.56-57.

Çarlık Rusya ilk dönemlerde Rusça eğitim veren okullar açmasına ve bu okullar vasıtasıyla yerli halka Rus kültürü dayatılıp Hristiyanlaştırma amacı güdülse de verimli bir sonuç alınamamıştır. Bu sürecin ardından Türk dünyasının kaderini derinden etkileyen İliminskiy adı ön plana çıkmaya başlamıştır.¹⁶²

İliminskiy'e göre; Rus hâkimiyeti altındaki Rus olmayan gurupları Ruslaştırmanın tek yolu, Rusça'yı ve Hristiyanlığı öğretmekten geçmektedir.¹⁶³ Rus eğitim bakanlığın onay verdiği bu görüş doğrultusunda Türk toplulukları arasında Rus okulları açılmış, Rusça yazı dili haline getirilmiştir.¹⁶⁴

Rus hâkimiyeti devrinde halkın birlikteliği esasına dayalı dönemi, Stalin 1913 senesinde “*Tarihsel olarak dilden, topraktan, iktisadi yaşamdan, psikoloji eğitimden oluşum, ortak bir kültürlerde kendini belli eden istikrarla bir topluluk...*” şeklinde ifade ederken bu tanım o dönem için “narod” tabiri ile belirtilmektedir. Stalin'in ifade ettiği halkların bir arada, Moskova'nın direktifleri doğrultusunda hareket etmesi, beklentileri arasında olmasına rağmen, sonuç itibarıyla hemen gerçekleşecek bir ideal değildir. Bundan dolayı farklı tarihi ve kültürel süreçlerden geçen halkların ortak kimlik altında toplanabilmesi için sistemli hareket etmişlerdir. Uzun vadeli bir yapının kurulabilmesi açısından sosyal bilimler alanında bu halklar üzerinde çalışılmaya başlanmıştır. Bu sistemli çalışmalar sonucunda kullanılan siyaset belirli ölçülerde başarıya ulaşmıştır.¹⁶⁵

Sovyet insanı modelini ön gören Bolşevikler, dilinin Rusça, dininin Ateizm, milliyetinin ise Sovyet olmasına karar almışlardır. Bolşevikler; Birliği oluşturan halkların her birinin kendi ulusal kimliğini bir yana bırakıp Sovyet üst kimliği altında birleşip, Sovyet halkının oluşturulmasını devletin temel politikası olarak benimsemişlerdir. Türkmenistan'daki halklarda Sovyet ideolojisinin benimsenmesi ve kendisini Sovyetler Birliğinin içinde bir parça olarak hissedebilmesi için yeni kültürel değerlere, farklı bir ifadeyle kimlik değerlerine ihtiyaç duymuşlardır. Bu amaç doğrultusunda sosyal bilimlerin çalışma yöntemlerinden faydalanmışlardır.¹⁶⁶

Rus hâkimiyeti döneminde kimlik araştırmaları, kimlik ürünlerinin kaynağı ve gücü gibi hususlar “folklorun sosyal yararı” konusuna yoğunlaşmıştır. Asiller ve din adamlarını

¹⁶² Nilüfer Keffeli, “*Nikolay İliminskiy'in: Orta Volga Müslüman Ve Türk Halkları Üzerinde Siyaseti*”, **Türkler XVIII**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.451.

¹⁶³ E. Atagarlyyew – M. Annanepesow, **Türkmenistanyň Taryhyndan Materiallar**, Aşgabat, 1995. s.121.

¹⁶⁴ **Туркменистанын Россия биле бирлешмеги**, Ашгабат, 1960, s.30-31.

¹⁶⁵ Д.Ливкин, **Рыболовство и тюлений промысел**, СПб, 1902s.27.

¹⁶⁶ Н.М.Галкин, **Этнографические и исторические материалы по Средней Азии и Оренбургскому краю**, Санкт-Петербург, 1968, s.34.

eleştiren hikâyeler yayınlanıp dağıtılırken, işçilerin kimlik üzerine çalışanların sayısında da hızla bir artış görülmüştür. Masallarda Çar'a veya Çarlar'a karşı duyulan düşmanlık işlenirken, diğer yandan da yeni yaratılan masallar geleneğe sürülmüştür. Başrollerde yer alan kahramanlar her zaman Rus hâkimiyetinden ya da askeri rütbeye sahip bireylerden olan bu masallar arasında, Lenin'i büyük kahraman olarak gösterenler de olmuştur. Özellikle de Rusya hâkimiyeti döneminde devletin lehine hikâyeler anlatan, şiirler söyleyen hikâyeci ve ozanlar, devlet tarafından onurlandırılmışlardır.¹⁶⁷ Özetlemek gerekirse Rusya merkezli folklor araştırmaları, Sovyet döneminde yaratılmış ve Sovyet ideolojisini benimsetmeye yarayacak ürün üzerinde yoğunlaşarak faydacı anlayışa bürünmüştür. Ancak bu dönemde, özellikle XX. yüzyılın ilk yarısında yayınlanan kimlik, folklor ürünlerinde İslâmî ve millî unsurlar ayrı tutulmuştur. Dede Korkut, Oğuzname gibi bazı destani eserlerin yayınlanması yasaklanmıştır. II. Dünya savaşı yıllarında ise kimliğe bakışta gözle görülür bir gelişme kat edilmiştir. Savaş yıllarında doğurduğu ihtiyaca binaen Rus hâkimiyeti birliği idaresi altındaki halkların, kahramanlık konulu şiir ve hikâyeler yazmalarına ve yayınlanmasına izin verilmiştir. Özellikle de Köroğlu destanı, Dede Korkut kitabının çeşitli kolları ve boyları yayınlanmıştır. Dede Korkut Boyları ilk kez Sovyet dergisinde yayınlanmaya başlanmıştır.¹⁶⁸

Halk arasında ise belirli amaçlar için yaratılmış şiirlerin ve hikâyelerin yayılmasına gazete gibi yaygın haberleşme araçlarında yer almasına gayret edilmiştir.¹⁶⁹

İllerimiz ocar ocar

Üstüne münsem düşman gaçar

SSSR'e (SSCB) düşman çozsa

Gızıl Goşun otlar açar.

Bu şekilde kaleme alınan şiirler ve o dönemde bahşılardan yarattığı onlarca şiir, gazete ve dergilerde yayımlanarak Ersarı boyu ve diğer Türkmen boyları Bolşeviklerin davasına ortak edilmeye çalışılmıştır.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Almaz Ýazberdiýew, **Türkmenistan Dünýä Medeniýetiniň Gadymy Ojagy**, Aşgabat, 2011, s.142.

¹⁶⁸ İsa Özkan, *"Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan'da Folklor Çalışmaları"*, VI Milletler arası Türk Halk Kültürü Kongresi Son yılda Türkiye Dışındaki Türk Halk Kültürü Çalışmaları Seksiyon Bildiriler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.227.

¹⁶⁹ Т.Дурдыев, **Туркмен Халк Доредижилиги Бойунчас Очерг**, Ашгабат, 1967, s.234.

¹⁷⁰ Н.М.Галкин, **Этнографические и исторические материалы по Средней Азии и Оренбургскому краю**, Санкт-Петербург, 1968, s.42.

Dağa çıkdım gördüler

Buğday arpa ordular

Bolşevigi övdüle

Menşevigi dövdüler.

O dönemde siyasi sloganlar, Sovyet döneminde oluşan atasözleri olarak ders kitaplarına konmuştur. “Kolhozcının canı da bir, ekmeği de bir”, “Moskova barışın merkezidir”, “Kolhozun malı kimin, kim çalışırsa onun”, “Devrimin adı, düşmanı yakar” gibi sözler atasözüyümüş gibi bu dönemde öne çıkarılmıştır.¹⁷¹

Tamdıra perde perde

Her perdesi bir yerde

Kolhoza karşı çıkan

Düşmanlar galar derde

Rus hâkimiyeti döneminde kaleme alınan halk şiirleri ve hikâyelerine ayrı bir önem veren Sovyet birliği, bu sayede hem geleneğin rejim doğrultusunda gelişmesini hem de halkın rejimi tanıyıp benimsemesinde büyük rol oynamıştır.¹⁷²

Yol yoldaş Lenin’den eşitlen sözler

Gutlu bolsun mekdebimizin şuraları

Gızlar okap kitaplara baksınlar

Azatlığın çırasını yaksnlar

Terbiyeli adam bolup çıksınlar

Gutlu bolsun mekdebimizin şurları

Bir halk kültürü malzemelerinde yer alan kahramanların, toplumun kimliğinde önemli bir yere sahip oldukları gerçeğinden hareketle, Sovyet Türkmenistan’ında Lenin ve Stalin gibi rejimin önde gelen isimleri geleneğe adapte olmaya çalışmışlardır.¹⁷³

¹⁷¹М.Аннаепесов, **Укрепление русского-туркменских взаимосвязей в XVIII-XIX вв.**, Ашгабат, 1981, s.141.

¹⁷² Ў. Оражылыжов – Т. Нудыров, **Түркменистань Тарыхы**, Ашгабат, 2008, s.59.

¹⁷³ М.Б. Дурдыев, **Основные проблемы этногенеза туркменского народа**, Ашгабат, 1988, s.95.

İslenimizi iyyeris

Atlaz yüpek geyyeris

Beyik Rus halkını

Candan eziz söyöriz

Bunun gibi örnekleri göz önünde bulundurarak Rus hâkimiyetinin Türkmenistan'da folklor adına önemli çalışmalar yaptığını söylemek mümkündür.

1920-1930 yılları arasında Moskova yönetimi, sosyalizmi Rusya'da uygulandığı gibi Türkmenistan'daki Ersarılarla diğer Türkmen boyları içinde kullanmıştır. Özellikle de eğitim için bir takım imkânlar sağlamış olmasına rağmen onu kendi çıkarları doğrultusunda siyasetlerini devam ettirme amacıyla kullanmışlardır. Ruslar bu politikalarında eğitimi tarım alanları ve fabrikalardaki üretimi artırmak için kullanmıştır. Rus politikasının Ersarı ve diğer Türkmen boylarının nüfusu üzerinde bazı olumlu katkıları olsa da, olumsuz yanları katbekat daha fazladır. İşgal altındaki Türk illerinde olduğu gibi, Ersarı halkı ve diğer Türkmen boyları Rus hâkimiyetine karşı milli direnci kaybetmeye başlayınca, siyasi, sosyal, ekonomik haklarını elde etmek için Komünist partisine katılmışlardır. Rus yöneticileri Türkmenistan'da kurulan Komünist partisi kanalı altında bölgede yeni bir "böl-parçala-yut" programını uygulamaya başlamıştır. Türkistan'daki Türk gurupların ayrı ayrı Cumhuriyetler halinde yaşamak istedikleri yönünde Moskova'ya müracaatta bulunulmuş bu doğrultuda 1924 senesinde Türkî Cumhuriyetlerin kurulması hususunda izin verilmiştir.¹⁷⁴ Rus hâkimiyeti baskısı altında kalan Ersarı boyu ve diğer Türkmen boylarının da aralarında bulunduğu Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti "TSSC", 1924 senesinde kurulmuştur. 13 Mayıs 1925 senesinde ise Komünist partisinin isteği üzerine Türkmenistan'ın Sovyetler Birliğinin TSSCB parçası olduğu yönünde karar alınmıştır.¹⁷⁵

Rus hâkimiyeti devrinde Ersarı boyunun ve diğer Türkmen boylarının gücünün zayıflama nedenlerinden en önemlisi, bağlı bulundukları din birliklerine uymalarıdır. Ruslar, kendi çıkarları için dost gibi görünüp Türk boylarını dağıtmak ve Türkistan'ı işgal etmek maksadıyla ülkeleri için çalışmalar ve araştırma yapmışlardır. Bu tür siyasi oyunlar Rusların Türk boylarının üzerinde oynadıkları oyunlardan yalnızca bir tanesidir. Tarih içinde Rus hâkimiyeti Türk boylarını iyice araştırmışlar ve soy kütüklerini incelemişler, boyların zayıf

¹⁷⁴ М.Аннапесов, **Укрепление русского-туркменских взаимосвязей в XVIII-XIX вв.**, Ашгабат, 1981, s.162.

¹⁷⁵ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2003, s.209.

noktalarını tespit etmişler ve sen Türkmen sen Özbek, sen Teke, sen Ersarı, sen Çokay sen Tat diyerek kendi kendilerini kırdırmışlardır.¹⁷⁶

Ç. TÜRKMENİSTAN’IN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASININ ARDINDAN DİĞER TÜRKMEN BOYLARI VE ERSARILARIN DURUMU

Rus hâkimiyeti 1991 senesinde yıkılmasından sonra Ersarı boyu ve diğer Türkmen boylarının ileri gelenleri kurulacak olan Türkmenistan Cumhuriyeti’nin başkanlığına, TSCB döneminde yapılan 27 Ekim 1990 senesinde Birinci sekreterliğine seçilen Saparmurat Niyazov Atayevîç seçilmiştir.¹⁷⁷

Türkmenistan 27 Ekim 1991 senesinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Saparmurat Atayevîç’in Türkmenistan cumhurbaşkanlığına seçildiği gün kullandığı *“Türkmen halkının birbirlerinden farkı yoktur. Ersarılar ve diğer Türkmen boyları bir olup kendi vatani Türkmenistan için gecesini gündüz edip halkı için çalışmalıdır”* ifadesi önemlidir.¹⁷⁸

Ersarı ve diğer Türkmen boylarının tek bayrak altında toplanması amacıyla 19 Şubat 1992 tarihi *“Ulusal Bayrak”* adıyla birlik günü olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁹

*Saparmurat Türkmenbaşı, *Türkmen İlim Aman bolsun*, Aşgabat, 2003, s.2.

Renginin yeşil olması: Eski Oğuz kültüründe yeşil renk; baharın gelmesi, yeniden canlanma manasındadır. Bayrakta Ay şekli: Hilalin simgesi, İslam’ı temsil etmektedir. Beş

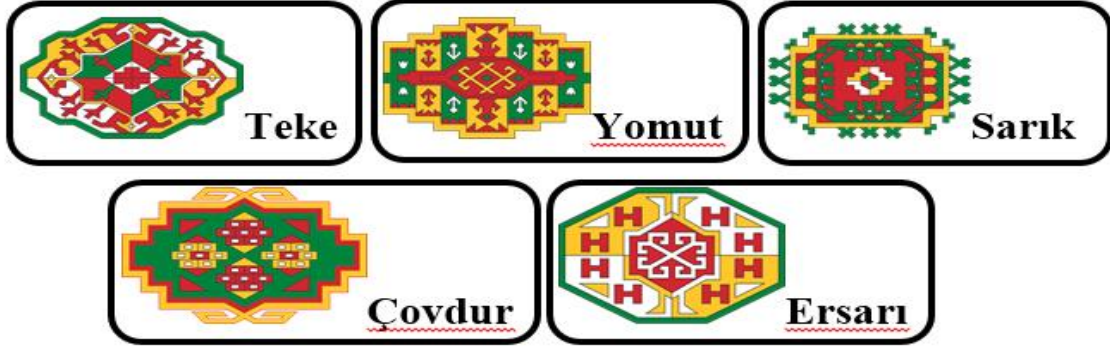
¹⁷⁶ *Туркменистан ССР-нин тарыхы. 1 том, биринжи китап*, Ашгабат, 1959, s.135.

¹⁷⁷ Е.Атагарлыев- М Аннанепесов, *Туркменистанын Тарыхындан Материалар*, Ашгабат, 1995, s.106.

¹⁷⁸ Ý. Orajylyjow – Т. Нудыrow, *Туркменистаныň Тарыхы*, Ашгабат, 2008, s.21.

¹⁷⁹ М. Hudaýarow, *Туркменистаныň Geografýasy*, Ашгабат 2012, s.14.

yıldız: Beş vilayeti anlatmaktadır. Beş halı motifi: Her bir halı motifi, bir boyu temsil etmektedir. Halı motifinin altındaki zeytin dalı: birlik ve beraberliğin simgesidir.¹⁸⁰

*Saparmurat Niyazov, *Türkmenin Beş Eyyamının Ruhu*, Aşgabat, 2003, s.12.

Günümüzde Türkmenistan'daki Ersarı boyu ve diğer Türkmen boyları bağımsızlığını kazandıktan sonra geçmiş kimliğini tekrar diriltmek için Saparmurat Türkmenbaşı, Oğuz Handan başlayarak bütün Türk hakanlarının heykellerini yaptırmış ve Türkmen tarihi kültürünü ayakta tutmaya çalışmıştır.¹⁸¹

¹⁸⁰ Saparmurat Niyazov, **Ruhnama I**, Aşgabat, 2001, s.18.

¹⁸¹ Saparmurat Atayevîç Niyazov, **Mahribanlarım**, Aşgabat, 2006, s.24.

OĞUZ HAN

DEDE KORKUT

KÖROĞLU

SELÇUK BEY

*Ylmy KöpçlikleýinŽurnal, *Miras*, Aşgabat, 2017, s.11-13.

TUĞRUL BEY

ERTUĞRUL GAZI

SULTAN SANCAR

ALPARSLAN ve MELİKŞAH

*Ylmy KöpçlikleýinŽurnal, *Miras*, Aşgabat, 2017, s.24-26.

Her bir Ersarı ve diğer Türkmenler, kendi ata-babasını bilir ve milletin menfaatini şahsi menfaatinden üstün görür.¹⁸²

Türkmenistan Bağımsızlığını aldıktan sonra en önemli problemlerinin başında kimlik bunalımı gelmektedir. Yaklaşık yüz yıl Rus hâkimiyeti idaresinin altında kaldıktan sonra kendilerine zorla verilen kimlikle Ersarı boyu ve diğer Türkmen boyları, bağımsızlığını almış ancak kimliklerini oluşturan unsurları yeniden değerlendirmek durumunda kalmışlardır. Rus hâkimiyeti ve bilim insanların uyguladıkları siyasanın tersini yaparak özlerine dönmeye başlamışlardır. Kiril alfabesinden Türkmen alfabesine geçmiş, Rus okulları Türkmen okullarına çevrilmiş, Rus döneminde yasaklanan gelenek ve görenekler, dini konular çerçevesinde tekrar uygulanmasına izin verilmiştir.¹⁸³ Örneğin: cenaze namazları kılınmış, yeni doğmuş erkek çocuklar sünnet edilmeye başlanmış, Nevruz bayramları, Kurban bayramları dini törenler tekrardan serbest bir şekilde kutlanmaya başlanmıştır.¹⁸⁴

Rus dönemindeki gibi tek başlı bir sistem oluşturulmaya çalışılmıştır. Michael Denison'a göre; *“İlk baş da Rus hâkimiyet devrinden önce gelenek ve göreneklerini meşrulaştırdı, Türkmenbaşı'nın şahsında yürürlüğe konan monist (tekçi) bir siyasal düzenin izdüşümü gerçekleştirildi, sonra etnik Ersarı ve diğer Türkmen boyları Türkmen topraklarına bağlayan kökenci bağlar, çoğu zaman Türkmen tarihinde iyi bilinen efsanevi hükümdarların yoluyla vurgulandı. Yani Türkmen coğrafi kültürel alan uldu ve tarihsel bağlamı sadece çok kesişme noktalarında kabullenen, Rus hâkimiyeti denemiinden ise ancak belli belirsiz söz eden, bir hayali seçici ve normlarla yüklü etno-ulusal meta-anlatı ortaya koydu.”*¹⁸⁵ Michael Denison'un “etno-ulusal meta-anlatı” söyledikleri, Ersarı boyu ve diğer Türkmen boylarının kimliğinin sınırlarını çizebilmek için kaleme alınan “Ruhname” isimli kitabıdır.

Ruhname kitabında “Türkmen kimdir?” sorusuna cevap aranmıştır. “Türkmen” adının anlamı, Türkmenlerin kökeni, yurdu, kültürü, kahramanları, özetlersek geçmişte ve günümüze Türkmenlerin kimliği ve bir Türkmen nelere dikkat etmesi gerektiği hakkında bilgiler bulunmaktadır.¹⁸⁶

¹⁸²N. Garaýew – Ý. Ballyýew, **Türkmen Dili**, Aşgabat, 2009, s.45.

¹⁸³ Saparmurat Türkmenbaşı, **Ruhnama II**, Aşgabat, 2004, s.24.

¹⁸⁴Ý. Orazgylyjow, **Türkmenistanyň Taryhy XI Synp**, Aşgabat, 2014, s.81.

¹⁸⁵ Michael Denison, *“İmkânsız Yerine Getirme Sanatı: Siyasal Simgecilik ve Sovyet Sonrası Türkmenistan'da Ulusal Kimlik ile Kolektif Bellek Yaratılışı”*, **Ağır Gökyüzünde Kanat Çırpamak Sovyet Sonrası Türk Cumhuriyetlerde Kültür Kimlik Arayışı ve Müzakeresi**, (nşr., Gönül Pultar), Tetragon, Ankara, 2012, s.250.

¹⁸⁶B. Esenow, **Türkmenistanyň Taryhy VII Synp**, Aşgabat, 2009, s.24.

Ersarı boyu ve diğerk Türkmen boyları tarihi şahsiyetlerin ve anıtların resimlerini Bağımsızlığı ilan etikten sonra paralarına basılmıştır.¹⁸⁷

ILARSLAN ANITI

ABU SEÝDI ANITI

TEKES ANITI

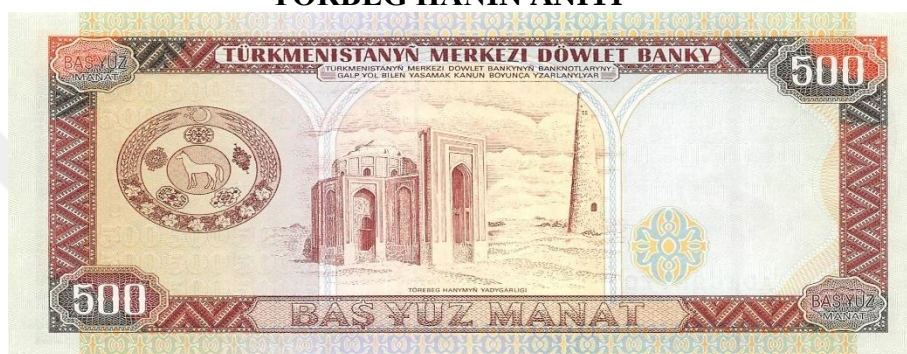
*Ylmy KöpçilikleýinŽurnal, *Miras*, Aşgabat, 2017, s.41-42.

¹⁸⁷J. Annazarow – G. Karly – D. Kösekov, *Türkmenistanyň Orta Asyr Taryhy*, Aşgabat, 2009, s.86.

ASTANABABA ANITI

TÖRBEG HANIN ANITI

TOĞRUL BEG

SOLTAN SANCAR

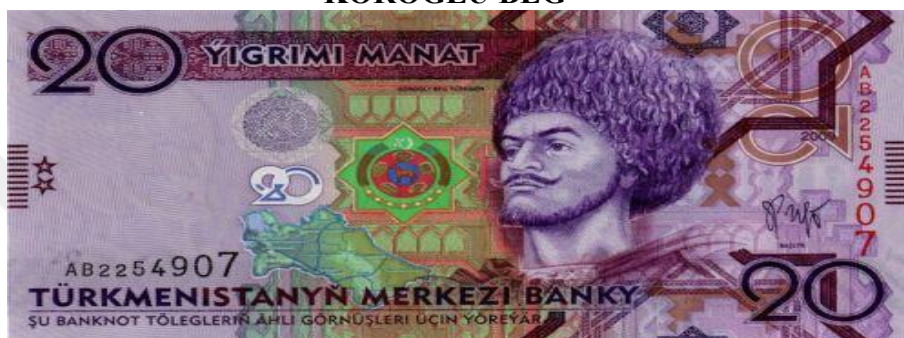

*Ylmy Köpçilikleýin Žurnal, *Miras*, Aşgabat, 2017, s.29-30.

MAHTIMKULU FRAKİ

KÖROĞLU BEĞ

DEDE KORKUT

OĞUZ HAN

*Ylmy KöpçilikleýinŽurnal, Miras, Aşgabat, 2017, s.75-76.

III. BÖLÜM

ERSARILARDA KÜLTÜR VE MEDENİYET

A. DİNİ HAYAT

Günümüz Türkmenistan Devletinin zengin bir ülke olarak kaynaklarda “*eski medeniyetlerin beşiğidir*” şeklinde tanımlanmanın yapılması sebepsiz olmamıştır. Medeniyetlerin beşiği olması hasebiyle pek çok din burada varlığını sürdürme imkânı bulmuştur. Gök-Tanrı (Kök-Tengri), Zoroastrizm, Budizm, Hristiyanlık, İslam dini bunlara örnek olarak gösterilebilir.¹⁸⁸

Ersarı boyu ve diğer Türkmen boyları İslam dinine girmeden önce en kadim Türk inancı olan Gök-Tanrı dinini kabul etmişlerdi. Gök-Tanrı inancı ve İslam dininin benzer noktalarının bulunması Ersarılarla diğer Türkmen boylarının İslam dinini kolayca kabul etmesinin sebepleri arasında sayılabilir.¹⁸⁹

Miladi 940 senesinde Türklerdeki büyük hanlık anlayışına Karahanlılar’ın katılmasının ardından boy beyleri bu devletin hâkimiyetine katılmışlardır. Satuk Buğra Han devrinde Türkler ve Oğuzlar kitleler halinde müslüman olurken diğer Türk boyları arasında da İslamiyet hızla yayılmaya başlamıştır. Karahanlı devri Türk kültürünün hızla gelişip yükseldiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde pek çok medrese açılmış olup buralarda ilim adamları yetişmiştir. Bu medereseler vasıtasıyla muaazam eserler meydana gelmiştir. Yusuf Has Hacib, Ahmet Yügenek ve Kaşgarlı Mahmut bunlardan sadece birkaçıdır.¹⁹⁰

Selçuklular ve Harezmşahlar XI-XIII. yüzyıllarda günümüz Türkmenistan’ın bulunduğu coğrafi sınırlarda devlet kurmuş ve o devirde kültürel hayat çok gelişmiştir. Harezmşahların başkenti olan Ürgenç’te, Türkmenlerin inşa ettikleri göz kamaştırıcı binalar, medreseler, camiler, türbe ve imaretler o dönemin değerli eserlerinden olup bu durum oraya büyük bir bilim merkezi niteliğini kazandırmıştır.¹⁹¹

Büyük Selçuklu Devleti’nden sonra Ersarılar ve diğer Türkmen boyları siyasi anlamda etkin bir devlet teşekkül edememişlerdi. Her bir Türkmen boyu kendi bağımsızlıklarını ayrı ayrı bölgede hâkimiyet tesis eden devlete vergi vererek varlığını idame ettirmişlerdir. Ancak

¹⁸⁸С. Атаныязов, *Туркменистанын Топонимик Созлуги*, Ашгабат, 1970, s51.

¹⁸⁹ Durmuş Tatlıoğlu, “*Türkmenistan’da Sosyo-Ekonomik Yapı ve Dini Hayat*”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.3, Sivas, 1999, s.216.

¹⁹⁰С. Г. Агаджанов, *Очерк Истории Огузов и Туркмен в Средней Азии*, Ашгабат, 1969, s.23.

¹⁹¹Э. Ю. Брегель, *Хорезмиски Туркмени в XIX*, Москва, 1961, s.57.

zor zamanlarında bir araya toplanarak, “*Aksakallar Meclisi*”, “*Maslahat geleneği*” ile geleceklerini ilgilendiren kararlar almışlar.¹⁹²

Ersarı ve diğer Türkmen boyları Göktepe savaşlarında tam bir trajedi yaşamışlardır. Türkmenler açısından Rus işgali sıkıntılı devrin başlangıcı olmuştur. Göktepe kalesinin Ruslar tarafından bombalanmasıyla binlerce Ersarı ve diğer Türkmen boylarına ait ulema şehit olmuş bu durum bu boylarda dini anlamda onarılması güç etkiler bırakmıştır. Bu dönemden sonra Ersarı ve diğer Türkmen boyları arasında okuma yazma bilen kişi sayısı toplam nüfusun yüzde biri ya da ikisini bile teşkil etmemekteydi. Okuryazar oranın düşmesi dini anlamda da toplumun gerilemesine sebebiyet vermiştir.¹⁹³ Rus işgalcileri tarafından bu döneme ait pek çok ilmi ve dini eser Ruslar tarafından alınarak Sanpetersburg’a götürülmüş ve bunların yerine toplumu dini anlamda zayıflatmak için yerine kendi yazdırdıkları kitaplar halka okutmuşlardır. Bu durum bütün Türkmen gruplarında olduğu gibi Ersarıların da dini hayatlarını derinden etkilemiştir.¹⁹⁴

Türkmenistan’da boy ve beyliklerin devam etmesinde ilimin din üzerinde önemli tesiri olmuştur. Ülkedeki dini tarikatlar İslam dininin muhafaza ederek günümüze kadar korunmasında etkili rol oynamışlardır. Günümüzde de Yesevilik, Kubravilik ve Nakşibendilik varlığını sürdürdüğünü görmektediriz. Ancak o dönemin şartları altında Türkistan halklarını birleştiren ortak değerlerinin başında İslam dini gelmekteydi.¹⁹⁵

B. TÜRKMEN LEHÇESİNDE ERSARI DİYALEKTİ VE DİLİ

Türkmenistan’da ortak dilin standart yazının çalışmaları 1920 senelerinde başlamıştır. Rus hâkimiyeti döneminde yazılı Türkmen edebiyatı Yomut ve Teke boylarının lehçelerine dayanmıştır. Türkmenistan’da yaşayan halklar da Türk topluluklarında olduğu gibi 1926 senesinden önce Arap alfabesini kullanmışlardır. Rus hâkimiyeti idaresi altında olan halkların tamamı 1926 yılında Bakü’de düzenlenen Türkoloji kurultayında Latin harflere geçmesi yönünde karar almış, 1928 ise senesinde Rus hâkimiyetine bağlı ülkeler Latin harflerini kullanmışlardır.¹⁹⁶ 1938 senesinden sonraki Stalin’in iktidarı döneminde, kendi idaresi altında olan topluluklara Kiril alfabesine geçilmesi emredilmiştir. Bu emirden sonra Türkmenistan

¹⁹²Murat Annanepesov, *Türkmenistan’ın Tarihinde Materyaller (XVIII. asır sonları XX. asır başları)*, Aşgabat, 1995, s.206.

¹⁹³ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, (nşr., Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev), İstanbul, 2004, s.172.

¹⁹⁴ Bu bilgiler tanınmış kişi ile söyleden alınmıştır, Nargül Mahtymova 05.06.1964, Lebap, 2021.

¹⁹⁵Л. Наука, *Народы Восточной Азии*, Москва, 1965, s.141.

¹⁹⁶ К. Шамырардов, *Туркмен Дилинин Ёмут Диалектинин Гунбатар Геплешиги*, Ашгабат, 1960, s.36.

1940 senesinden sonra Kiril harflerini kullanmıştır. Sovyet döneminde Türkmenistan'da Rus etkisi ile medya yoğun bir şekilde görülmeye başlamışsa da Türkmen yazılı edebiyatı ne XVIII. yüzyıl mirasını aşabilmiş ne de uluslararası bir yankı yapabilen önemli gelişmeler kaydedebilmişlerdir.¹⁹⁷

Ruslar “böl-parçala-yönet” politikasını kendinin idaresi altındaki Türk toplulukların dili ve kültürü için birbirinden farklı Kiril alfabeleri kullanması için uygulamıştır.¹⁹⁸ “Hun” adı verilen bir ilmi komisyon vasıtasıyla her bir Türk boyundan ayrı ayrı milletler yaratıp onların şivelerinde farklı olduğunu vurgulamışlardır. Onlar Rus dilini konuşmanın Çağdaş medeniyetin üstünlüğünün simgesi olduğunu savunmuşlardır.¹⁹⁹

Tabii olarak binlerce yıldır Türkmenler tarafından Oğuz Türkçesi kullanılmaktadır. Türk topluluklarından alınan kelimelerin Türkmen diline büyük katkısı olmuştur. Türkmen dilinin resmi oluşumunda Teke, Ersarı, Yomut, Salır, Göklen, Gardaşlı, Yermeli ve diğer Türkmen boylarının büyük rolü olmuştur.²⁰⁰

Yapılan araştırmalar neticesinde buradaki etnik gruplar arasında 30'a yakın lehçe ve şive bulunduğu tespit edilmiştir.²⁰¹ Bunlar; Teke lehçesi, Ahal şivesi, Merv şivesi, Yomut şivesi, Kuzey şivesi, atı şivesi, Ersarı lehçesi, Salur lehçesi, Göklen lehçesi, Çovdur lehçesi, Nohur lehçesi, Sarık lehçesi, Karadaşlı lehçesi, Alili lehçesi, Surhi lehçesi, Hatap lehçesi, Mukri lehçesi, Eski lehçesi, Arabacı lehçesi, Çeges lehçesi, Bayat lehçesi, Sakar lehçesi, Kiraç lehçesi, Çandır lehçesi, Hasarlı lehçesi, Ata lehçesi, Anauli lehçesi, Emreli lehçesi, Düeçi lehçesi, Murçe lehçesi, Mehinli lehçesi, Nerezim lehçesi, Olam lehçesi, Turuhman lehçesi'dirler.²⁰² Zikr edilen lehçelerin içinde kullanımı en geniş olanlardan biri de Ersarı lehçesidir. Türkmen dilinin sınıflandırılması hususunda A. P. Potseluyevskiy, A. A. Ödeköv, M. Geldiyev, S. Küronov, A. Annamyradov, M. Hıdırov, M. Hudaykuliyeve, T. Taçmıradov, A. Nurmuhamedov, H. Begliyev önemli çalışmalar yapmışlardır.²⁰³

¹⁹⁷ Durmuş Tatlıhoğlu, *Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*, Sivas, 2002, s.67.

¹⁹⁸ С. Куренов, *Демиргазык Кавквз (Ставрополь) Туркменлеринин геплешигинин айратынлыгы*, Ашгабат, 1959, s.51.

¹⁹⁹ *Итоги всесоюзной переписи населения по ТССР Картий зборник*, Ашгабат, 1990, s.67.

²⁰⁰ *История Туркменской ССР. Т.1*, Ашгабат, 1957, s.406.

²⁰¹ Türkmen dilinde her boy'un kendisine özgü şive ve lehçeleri bulunmaktadır. Ancak bu durum Türkmenistandaki boyların şive ve lehçelerindeki kelime anlamlarında değişikliğe sebep olmaktadır. Bundan ötürü yukarıdaki metinde şive ve lehçe olarak ifadeler verdik.

²⁰² Сейди, *Сайланан Эсерлер*, Ашгабат, 1955, s.20.

²⁰³ М. Атажанов, *Салыр Диалектинин Фонетик Айратынлары*, Ашгабат, 1958, s.148.

Türkmen dilinde 9 sesli (a,ä,e,o,ö,u,ü,i,ı) harf bulunmaktadır. Onların 8'i kısa ses (i,e,ü,ö,i,u,o,a) ve 8'i uzun ses (i:,ä:, ü:, ö:, ı:, u:, o:, a:)tir.²⁰⁴ Dilin öne doğru hareketiyle ağız boşluğunun daralmasıyla ağzın ön kısmında oluşan ünlülere ön ünlüler (e,ä,i,ö,ü), dilin dışlardan uzaklaşıp ağız boşluğunun genişlemesiyle ağzın orta ve arka tarafında meydana gelen ünlüler art ünlüler (a,ı,o,u) denilmektedir.²⁰⁵

Türkmen dilinde 8 normal, 8 birincil uzun sahip ge:r_geler “gelecek” şeklinde kaynaşma şekillerde rastlanan ikinci uzun e: ünlüsü ve uzun dar ı:-ıy ile ü:-üy ünlülerin diftong özeliği²⁰⁶ Türkmen diline özgü bir nitelik gı:yz/gız “kız”, dü:ýş/düş “rüya” özelliği bulunmaktadır.²⁰⁷

Ünlüler kullanıldığında dilin yukarı, aşağı ve ortada olmak üzere üç türü bulunmaktadır. Dilin yukarı doğru hareketinde hava akımının yolunu daralır. Dilin yukarı doğru hareketiyle meydana gelen ünlüler dar ünlüler (ı,i,u,ü), dilin ağız boşluğunun ortasına doğru hareketiyle hava akımının yolu genişler. Ağız boşluğunun ortasında oluşan ünlüler geniş ünlüler(o,ö,e)'dir Dilin aşağı doğru harekide ise hava akımının yolu daha da genişlemektedir. Bu durumda çıkarılan ünlü sesler (a,ä). Bu ünlüler yoğun ünlüler isimlendirmektedir.²⁰⁸

Türkmen dilinde ünlüler art (a,o,u,ı), ön (e,ä,ö,ü,i), geniş (a,ä,e,o,ö), dar (ı,i,u,ü), dudaklanmayan (a,e,ä,i,i) ünlüler şeklinde sınıflandırılmıştır. (ı,i,ü,e,ö) ünlüleri çıkarılırken dilin orta kısmının her iki yanı damağa, dilin ise dış etlerine değer.²⁰⁹

Türkmen dilinde dar ünlüleri uzun söylendiğinde ý: -ıy,-iý,-üy şekil kısa diftonglara, Ersarı lehçesinde ise uo, ya, üö, ie gibi uzun diftonglara değişebilir.²¹⁰ Türkmen dilinde kelimenin başında sonunda ortasında kısa ya da uzun ünlüler bulunmaktadır. Bunu du:z/tuz, o:dun/odun, otı:r/otur şeklinde örnekleyebiliriz. Ersarı lehçesinde uzun ve kısa ünlülerin varlığı Türkmen diliyle aynıdır. Ünlü uzunlukları bakımından Türkmen dili ile Ersarı

²⁰⁴ A. Nurmuhammedov, **Türkmen Dilinde Sözüň Singarmonizm Hadısaı**, Aşgabat, 2013, s.112.

²⁰⁵ M. Hıdırov-K. Begcanov, **Häzirki Zaman Türkmen Dili-Fonetika**, Türkmen Dili Kofederasyası, Aşgabat, 1960, s.10.

²⁰⁶ İki ünlünün tek bir hece halinde birleşmesi'ne verilen isimdir.

²⁰⁷ N. Baskakov, **Türk Dillerinin Tarihi-Tipolojik Sessilimi**, (nşr. K. Koç-O. S. Karaca), İstanbul 2006, s.122.

²⁰⁸ Н. А. Баскаков, **Тюреские языки**, Москва 1960, s.208.

²⁰⁹ Э. В. Севортян, **Фонетика Турецкого Литературного Языка**, Москва 1955, s.57.

²¹⁰ Н. К. Димитриев, **Долгие гласные в туркменском языке-фонетика**, Moskov, 1960, 183-192.

lehçesinde bazı kelimelerin içinde farklılıklar bulunmaktadır. Türkmen dilinde aza:t Ersarı lehçesinde a:za:t, Türkmen dilinde aza:r Ersarı lehçesinde a:za:r şeklinde kullanılır.²¹¹

<i>Ersarı lehçesi</i>	<i>Türkmen dili</i>	<i>Anlamı</i>
Gar	Ga:r	Kar
Gaz	Ga:z	Kaz, kuş türü
Ha:yır	Hayır	Tamam
Arkan	Arka:n	Art bir ip çeşidi
Hal	Ha:l	Ben

A.Nurmuhammedov, *Türkmen Dilinde Sözün Singarmonizm Hadısı*, Ilum Neşirýadı, Aşgabat, 2013, s.112.

Anolojik uzun ünlü uzunluklarının da Ersarı lehçesinde örnekleri çeşitlilik oranında daha fazladır. Bunu; ba:babla/tamamlamak, ba:dıaba/sabah rüzgarı, gu:kmançak/saklanbaç, ma:lda:r/zengin şeklinde örnekleyebiliriz.²¹²

<i>Ersarı lehçesi</i>	<i>Türkmen dili</i>	<i>Anlamı</i>
Ö:ren	Ögern	Öğrenmek
Eşideyse	Eşida:sa	İşitse
Bila:sa	Bileyse	Bilse
Tiz	Tez	Çabuk
İşik	Eşik	Kapı
İnli	Enli	Geniş
Osmak	Ösmek	Büyümek
Umsum	Ümsüm	Sessiz

*R. Berdiyew – S. Kürenow – B. Berdiyew – Ý. Ballyýew, *Türkmen Dili*, Aşgabat, 2014, s.51.

Türkmen dilinde 21 ünsüz harf (b,ç,d,f,g,h,j,ž,k,l,m,n,ñ,p,r,s,ş,t,w,ý,z) bulunmaktadır. Bunları Çift dudak ünsüzleri (t,d,n,l,r), Dil ucu-ünsüzleri (r,ş,ž,ç,j), Dil ucu-ön ünsüzleri (ý),

²¹¹C. E. Малов, *Памятник Древнетюркской Письменности*, Москва 1951, s.32.

²¹²C. Ахаллы, *Кашгарынын Сослуги ве Туркмен Дили*, Ашгабат, 1958, s.85.

Dil orta damak ünsüzleri (k,g,ň,h), Dil ardı-arka ünsüzleri (f,p,w,m) şekkinsde sınıflandırabiliriz.²¹³

<i>Ersarı lehçesi</i>	<i>Türkmen dili</i>	<i>Anlamı</i>
Tiken	Diken	Diken
Tik	Dik	Dik
Kelin	Gelin	Gelin
Bukça	Bukca	Bohça
Kimat	Gymmat	Kıymet
Har	Ar	Yorulmak
Tohsan	Toksan	Doksan

*B. Weýisow – G. Babaýew – K. Babaýew *Türkmen Dili IX synpy*, Aşgabat, 2016, s.41.

C. DOKUMACILIK VE ÇEŞİTLİ EL SANATLARI

“Türkmen halkının milli ve kültürel yönünden yeniden kalkınması, millet şuurunun geliştirilmesi, halk geleneklerinin yeniden canlandırılması, devlet dilli Türkmen dilini yaygın olarak kullanılması” Türkmenistan’ın Anayasasının 16. maddesinde yer almaktadır.²¹⁴

Türklerin geçmişte inandıkları Gök-Tanrı, Budizm ve Şamanizm gibi inançların etkisiyle devlet ve aile kurulmuştur. Konargöçer toplumun kurulmasına Gök kubbe fikri vesile olmuştur. Türkmenler konargöçerlilik döneminde at’ı ehlileştirmiş, koyunun pek çok ürününden istifade etmişlerdir. Konr göçer toplumdaki hayvancılık Türkmenlerde dokumacılıkta halıcılık başta hangi olmak üzere pek çok alanda zengin dokuma sanatının geliştirmesine imkân hazırlamıştır.²¹⁵

²¹³ Туркменистан ССР Ылымлар акедемиясынын Магтымгулы адындакы Дил ве эдебият институтынын голязмалар фонды, инв 400, s.129.

²¹⁴ Saparmurat Niýazow, **Ruhnama I**, Aşgabat, 2001, s.45.

²¹⁵ İsmail Öztürk, *“Türkiye’de Gelişen Türk Halıcılığına İlişkin Bazı Belgeler”*, Selçuk Üniversitesi Meslek Eğitim Fakültesi 2. Ulusal Türk El Dokumalarına Yaklaşım ve Sorumluluk Sempozyumu Bildirileri, Konya, 1999, s.38-40.

Türkmen ve Ersarıların kültürünün önemli sembolü halıdır. Her boyun tayfanın kendine has çizgi ve motifleri bulunmaktadı. Her kütüre özgü motif; her bir boyun, urug'un ve oğuş'un kimliğini oluşturmaktadır.²¹⁶

Halı motiflerinin isimleri günümüze kadar gelmiştir. Böylece hangi boydan hangi motif alındığını tespit edilebilmektedir. Türkmen halılarının motifleri vasıtasıyla onu yapanın boya ait olduğuna ulaşabilmemize imkân sağlamaktadır. Motif değişikliği boylar ile yabancı unsurların karşılıklı etkileşimi neticesinde olmaktadır. Bunu delilendirecek olursak Ersarı boyu üç yüz yıl boyunca hâkimiyeti altında yaydığı Buhara Hanlığı yönetiminde önemli ölçüde boy geleneklerini yitirmiştir. Buna nispeten Ersarı boyunda diğer boylara göre çok farklı motifler kullanan bir dokuma özelliği bulunmaktadır. Ersarılar günlük kullanımına yönelik yastık, döşek, heybe gibi küçük dokuma geleneklerine yabancı motifleri iyi bir şekilde yansıtabilmişlerdir. Türkmen kadınının yaratıcı gücününün de işin içine katılmasıyla boy geleneklerine bağımlılıklarını daha net bir şekilde görebilmekteyiz. Türkmen halılarının en önemli motifi “göl” kullanılmasıdır. Türkmen kültüründe göl tabiri bir boyun sembolüne karşılık gelmektedir. Göl etnografik ve entolojik bakımından büyük önem taşımaktadır. XVIII. yüzyılın sonlarına kadar bayrak gibi saygı duyulan bir simgedir.²¹⁷

Bir devletin emrinde olan boylar, dokuma geleneklerinde gölü sadece halılarında değil, heybe, yastık, döşek gibi küçük dokuma örneklerinde basit bir süs olarak kullanılırken bu durum onların emrinin altına girdiği boya itaat etiğini göstermektedir.²¹⁸

Türkmen gölünün desenlerine bakarak hangi boya ait olduğunu tespit edebilsekte gölün içindeki unsurlar bu tespiti zorlaştırmaktadır. Motifin dış hatları gölün içindeki süsleme unsurları ile çeşitlilik kazanarak Türkmen boyunun motif geleneğini ortaya koymaktadır.²¹⁹ Ersarı boyu ise Türkmen boylarının arasında en büyüğü olarak bilinen halılarında ana göl olarak “Güllü göl” motifini kullanmaktadır.²²⁰

Dokumanın kalınlığı, halının uzunluğuna bağlıdır. Ersarı boyunun halılarında düğüm sıklığı az olan kalın dokumalardaki halı yüksekliği daha uzundur. Halı bitikten sonra üst ve alt

²¹⁶ П.М. Лессар, **Юго-западная (земли сарыко), Известия ИРГО**, т.XXI, 1985, s.76.

²¹⁷ О Туманович, **Туркменистан и Туркмены**, Ашгабат, 1926, s.53.

²¹⁸ Nalan Türkmen, **Orta Asya Türkmen Halıları ile Tarihi Anadolu-Türk Halılarının Ortak Özellikleri**, Ankara 2001, s.211.

²¹⁹ Сейди, **Сайланан Эсерлер**, Ашгабат, 1955, s.24.

²²⁰ Л. Наука, **Народы Восточной Азии**, Москва, 1965, s.163.

ipleri kesilerek serbest kalır ve onalar bağlanır. Onların bağlanma şekli boylara göre değişir. Bu durum ayırt edici özeliğini de taşımaktadır.²²¹

*Ylmy KöpçikleyinŽurnal, *Miras*, XIX yüzyılın Ersarı Halısı Aşgabat, 2017, s.245.

Türkmenlerde ve özellikle Ersarılar da genellikle halı renkleri kırmızıdır. Kırmızı renk Oğuz Türklerde savaşın simgesi olarak görülmektedir. Muhtemelen Türkmenler ve Ersarılar savaşlarda çok kan döktüğünden kırmızı rengi fazla kullanmışlardır. Halılarda yoğun olarak kırmızı kullanılsa da diğer renklerden de istifade edilmiştir. Halı için kullanılan ipliklerin renkleri bitkilerden alınmaktadır. Ersarılar halılarda kökboyama yöntemi kullanılmaktadır. Böylece Oğuz Türklerindeki renk gelenekleri korunmaktadır. Ersarı boyunun halı renklerinde yukarıda bahsedildiği gibi farklı renkler kullanılmaktadır.²²²

Halı ile beraber kuyum işçiliği önemli bir yer tutmaktadır. Renklerini Asya'nın renklerinden alan Türkmen dokumacılığında olduğu gibi kuyum işçiliğide zengindir. Ersarılarda kendine özgü desenlerle yapılan gümüş takılar son derecede önemlidir. Bu durum Ersarılara önemli maddi kaynaklar sunmaktadır. Altının marur parıltısına sade güzelliği ile cevap veren Gümüş ustaların maharetli ellerinde müstesna takılara dönüşmektedir. Kuyum işçiliğinde gümüş kaloye, bilezik, gelin tacı, gerdanlıklar vs gibi malzeler önemli yer tutar.

²²¹Sparmurat Niýazow, **Ruhnama II**, Aşgabat, 2003, s.52.

²²² Durmuş Tatlıhoğlu, **Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri**, Sivas, 2002, s.92.

İnce tellerden detaylı süslemeler yapılan kuyum işçiliğinde Türkmen ve Ersarılar a ait yöresel desenler yaşıtlmaktadır. Bu yapılan gümüş işlemede Türkmen ve Ersarı kültürüne iat desenleri görmek mümkündür. Babadan oğula ustadan çırağa geçerek yüzlerce yıl varlığını idame ettiren gümüş işçiliği Ersarıların en öneli gelir kaynaklarından biridir.²²³

Ersarılarda kullanılan diğ er önemli bir husus kılık kıyafetlerdir. Kadın ve erkeklere özgü dokumacılıkta Ersarıların renk özelliklerini görmek mümkündür. Zengin bir geleneğe sahip Ersarı kıyafetlerinde tıpkı halıdaki motifleri erkeklerin kullandığı takkeler, kızların kullandığı taçlarda ve uzun kıyafetlerde görmek mümkündür.²²⁴

D. AİLE HAYATI VE ÖRF-ADETLER

a. Aile Hayatı

Ersarı boyunda aile hayatı diğ er Türkmen toplumunda görüldüğü gibi Ataerkil bir yapıya sahiptir. Ailede baba bey olarak kabul edilir. Aile çekirdek aile tipi görülmektedir. Herhangi bir problemde veya başka bir husuta karar alınacağı zaman evin en küçüğünden en büyüğüne kadar herkes bir araya gelir ve konu istişare edilir. Aileninin en büyüğü olan büyük baba karar vericidir. Ancak erkek çocuğunun olmadığı yerde en büyüken yaşlı kadın karar sahibidir. Kadın toplumda önemli bir yere sahiptir. Alınacak kararlarda ona danışılır ve fikri alınır. Aile yaşamında birlikte yaşamak önemli bir yer tutar. Ersarılarda birlikte yaşamak demek aileyi yaşatmak ileri taşımak demektir. Bundan dolayı bireyler evlenseler dahi anne ve babanın rızası ile kendi evine çıkarlar. Kalabalık ailelerde ise genelde en küçük çocuk evlenince babasının evinde onlarla kalır nadir de olsa bazende anne baba kendisi ile kalmasını istediği çocuğunu seçerler.²²⁵

b. Evlilik Toyu

Türkmen ve Ersarılarda toylarının arasında en büyüğü evlilik toyudur. Toy denildiğinde düğün akla gelir. Bu tabii bir haldir. Düğün tarihin derinliklerinden günümüze uzanan bir gelenektir. Türkmenlerde ve Ersarılarda aile en büyük değerlerin başında gelir. Her bir düğün yeni bir ailenin kurulduğunu müjdelemesi açısından önemlidir. Evlilikle ilgili

²²³Kuyum işçiliği başlığı altındaki bilgiler tanınmış kişi ile söyleden alınmıştır, Nargül Mahtymova 05.06.1964, Lebap, 2021.

²²⁴Kılık kıyafet başlığı altındaki bilgiler tanınmış kişi ile söyleden alınmıştır, Nargül Mahtymova 05.06.1964, Lebap, 2021.

²²⁵Aile başlığı altındaki bilgiler tanınmış kişi ile söyleden alınmıştır, Nargül Mahtymova 05.06.1964, Lebap, 2021.

“İnsan yaratılışında çift yaratılmıştır. İnsan tek başına yaşadığı devirler yok denilecek kadar azdır. İnsanın can yoldaş ile yaratılması insan için evlenmenin zaruriyetini gösterir. Evlenmek, ev kurmak, aile kurmakla bağlantılıdır. Asıl maksat: Allah’ı ve Resulünü razı edecek nesiller yetiştirmektedir.” Oğlan ve kız evlendirmek adet, evlendirirken düğün yapmak gelenektir. Düğün yapılırken bir takım kurallar bulunmaktadır.²²⁶

Ersarılarda çarşamba günü, kız istemeye gitmek uğurlu gün sayılmaktadır. Ersarılarda arasında *“çarşamba çar tarafa”* denilen bir inanış bulunmaktadır. Kız istemeye ilk gidildiğinde erkek tarafının en yakınlarından oluşan bir kabile ile (annesi, babası, amcası, dayısı, halası ve teyzesi) kalabalık olmayacak şekilde gidilir. Kız istemeye gidildiği esnada yanlarında saçak (sofra) götürülür. Saçağın içinde çift sayıda, genellikle 6 ekmek ve şeker konulur. Kız evine ulaşıldığı zaman önce selamlaşma merasimi gerçekleştirilip hal hatır sorulmaktadır. İlk merasimin ardından erkek tarafının büyüğü *“Uzak yerden akraba olmaya geldik”* veya *“Sizde bir gül varmış bizde de bir bülbül var bülbülü güle kavuşturmaya geldik”* diyerek saçağı açarak iki ekmek ve şekerler sofraya konulur. Getirilen diğer dört ekmek ise saçakla beraber kız tarafınca başka bir odaya götürülür. Bu sırada iki ekmek bölünür ve sofranın kenarında oturanlara dağıtılıp şekerlerden yenilir. Evin büyüğü *“tatlı yiyelim, tatlı konuşalım”* diye konuya girer. Her şey konuşulduktan sonra, kız tarafı: *“kızımızla görüşelim, kızımız ne der, siz yine bir uğrayın”* diye bir ifade kullandıktan sonra erkek tarafı geri gönderilir. Kapıdan çıkarken getirilen saçak erkek tarafına geri verilirken teslim edilen sofranın içinde farklı mesajlar bırakılabilir. Bunu örnekleyecek olursak *“Cevabımız hayır tekrar gelmenize gerek yok”* denilecekse, erkek tarafının getirdiği saçak, olduğu gibi dört ekmekle geri verilir. *“Biz sizin tekrar gelmenizi istiyoruz”* mesajını vermek istiyorsalarsa da erkek tarafının iki ekmeği alınır, yerine kız tarafının iki ekmeği bırakılır. Bu âdetin sebebi, kibarca kalp kırmayarak cevap vermektir.²²⁷

Erkek tarafı evine vardığında, akrabaları *“Kurt mu, tilki mi?”* diye sorarlar. Hangi haber olursa olsun, acı haberi dille söylemek zor olur. Onun için müjdeyi bekleyen akrabalara da aynı saçağı gönderirler. Saçak açılır, cevap *“hayır”* ise oğlana moral vermek için *“Sana daha güzelleri yakışır”* denilir. Cevap *“evet”* ise erkek tarafının akrabaları gün belirler ve kız tarafına bir elçi gönderilerek, uygun bir gün belirlenir. İkinci defa gidildiğinde ise bu defa erkek tarafı kalabalık bir şekilde gider. Kız tarafı da misafirleri kalabalık şekilde karşılarlar. Erkek tarafı yanlarında çeşitli yemekler götürülür. Erkek ve kız tarafından hazırlanan

²²⁶ H. İbrahim Şahin, **Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği**, Gece Kitaplığı, 2014, s.281.

²²⁷ Evlilik toyu başlık altındaki bilgiler tanınmış kişi ile söylendiklerinden alınmıştır, Nargül Mahtymova 05.06.1964, Lebap,2014.

yemekler sofraya konulur. Yemekler yenilir ve çay içilirken düğün konuşulur. “*Neler yapılacak? Neler alınacak? Hangi gün olur?*” diye konuşulur ve “*Biz tekrar geliriz*” diye orada gün belirlenir.²²⁸

Erkek tarafı uğurlarken bu defa onlara bir liste verilir. Bu listede kız tarafının istekleri belirtilmiştir. Bu listede düğüne dair her türlü istek (başlık parası, düğün hediyeleri, düğünün yapılacağı yer ve şekli ile ilgili istekler vb.) yazılmıştır. Liste eve götürüldükten sonra akrabalar eve toplanarak liste okunur. Akrabalar “*Bu güzel günde benim de bir katkım olsun*” diye gücünün yettikleri kadar listedeki bazı istekleri üstlenirler. Mesela amcası “*Düğünde yapılacak yemekler benden*”, dayısı “*Şarkıcıları ben getiririm*” gibi düğün organizasyonuna fayda sağlayıcı görevler üstlenir. Listede erkek tarafının gücü yetmediği kısımların üstü çizilir. Erkek tarafı belirlenen gün geldiğinde kız tarafına tekrar giderek listede yapılamayan isteklerin üzerinde tekrar anlaşmaya varırlar. Bundan sonra kız tarafı, erkek tarafının evine davet edilerek onun içinde bir gün belirlenir.²²⁹

Gelinin düğünden sonra erkek tarafında oturacağı ev veya baba ocağındaki oda erkek tarafınca boşaltılarak yeni çifte hazırlanır. Ev veya oda döşemelerini kız tarafı yanında getirir. O güne “*ev gördü*” geleneği denilir. Nikâh ve düğün tarihlerinde “*ev gördü*” günü belirlenir.²³⁰

Nikâh günü geldiğinde imam tarafından nikâh kıyma merasimi gerçekleştirilir. Yengeleri, halaları “*katlama*” ve “*petir*” ismindeki yemekleri pişirirler. Dayıları ve amcaları ise düğün için hazırlıklar yaparlar. Düğün günü erkenden kalkarak düğün için süslenip bezenirler. Erkek tarafı tüm bu merasimlerin ardından süslü arabalardan oluşan konvoyla kızın evine gitmektedirler.²³¹

²²⁸ G. Selcan Sağlık, “*Türkmen Düğün Geleneği*”, **Modern Türklük Araştırma Dergisi**, Cilt3 S.2, 2006, s.73.

²²⁹ Ý. Orazgylyjow, **Türkmenistan Garaşsyzlyk Zamanında II**, Aşgabat, 2014, s.42.

²³⁰ Evlilik toyu başlık altındaki bilgiler tanınmış kişi ile söylendiklerinden alınmıştır, Maksat Mahtymova 21.12.1957, Lebap, 2009.

²³¹ B. Çaryýew – Ý. Ilamanow, **Türkmenistanyň Geografýasy**, Aşgabat, 2010, s.89.

*Atajan Mahtymov 13.09.1993, Lebak, Düğününden fotoğraf 15.11.2014.

Herkesin sevinçli bir şekilde mutluluğu birbiriyle paylaşmasının ardından düğün merasimi başlamaktadır. Kız evinde şarkılar söylenip dans edildikten sonra gelinin arkadaşları damadı kapıdan içeri almamak için kapıları sıkıca kapatır. Damat içeriye girmek için gelinin arkadaşlarına hediyeler verir. Kapı açılınca damat içeri girer. Gelin ve damat yan yana dururduktan sonra gelinin annesi ve babası tarafında yeni evlenecek çift için dua ederler. Gelinin büyükleri tarafından geline *“Vardığın yere taş gibi yerleş, bizim evimize ağlayarak gelme, kaynanan annen gibidir kayınbaban baban gibidir, onların yüzüne dik bakma, sözlerinden çıkma, büyüklerine saygı küçüklerine sevgi göster, bizim yüzümüzü utandırma. Ateşinle gir külünle çık”* şeklinde nasihatla bulunulur.²³²

*Atajan Mahtymov 13.09.1993, Lebak, Düğününden fotoğraf 15.11.2014.

Gelini kız evinden güzel dualar ve nasihatlerle uğurlarlar. Damat ve gelin evden çıkarken damadın ayakkabısı küçük çocuklar tarafından kaçırlır. Küçük çocuklar *“Bu ayakkabı*

²³² Evlilik toyu başlık altındaki bilgiler tanınmış kişi ile söylendiklerinden alınmıştır, Artyk Şammyýew 21.02.1963, Lebak,2012.

ablamızın peşinden koşarken ne günler gördü, kış-yaz demedi, kar-yağmur demedi, mahallenin koruyucu delikanlılarından kaçarken yırtılmış ve yıpranmış, bununda emeklilik zamanı geldi” şeklinde şiirler okurlar. Damat küçük çocuklardan ayakkabısını alabilmek için onlara hediyeler verir. Çocuklara hediye verdikten sonra arabaya geçerler. Mahalleden çıkar çıkmaz mahalleliler tarafından arabanın önü kesilir ve “o kadar kolay değil, küçüklerin ablası oldu, büyüklerin kardeşi oldu, biz kızımızı vermeyiz” diyerek, hediyeler isterler. Onlara da hediye verilir.²³³

Kız evinden çıktıktan sonra geçmişte ülke için savaşıp ölen şehitlerinin kabir ve anıtları ziyaret edilir. Buralarda onlara şükran duyguları ifade edildikten sonra buralara çiçekler bırakılarak “Bize bu toprakları bıraktınız, bu toprakların üzerinde düğün yaparak, mutlu yaşayabiliyorsak sizin sayenizdedir”. Şeklinde sözler sarf edilip dualar edilir. Ardından gelin ve damat düğün konvoyu ile birlikte şehrin önemli yerlerini gezerler.²³⁴

*Atajan Mahtymov 13.09.1993, Lebap, Düğününden fotoğraf 15.11.2014.

Çift gün boyu gezdirildikten sonra akşama doğru, düğün olduğu yere gelinir. Düğün salonuna veya büyük avlu daki düğün alanına girilirken herkes, damat ve gelini ayakta alkışlayarak karşılanırlar. Düğün başlar, oyunlar oynanır, yemekler yenir, takılar takılır, gönüllerince eğlenir. Düğündeki herkes “Bir yastıkta kocasınlar, mutlu-mesut olsunlar, gelin yağı düşümlü (uğurlu) olsun, damat hayırlı olsun” şeklinde dua edilir.²³⁵

²³³М.Аннаепесов, Укрепление русского-туркменских взаимосвязей в XVIII-XIX вв., Ашгабат, 1981, s.111.

²³⁴Durdy Gylyçow, Saýlanan Eserler, Aşgabat, 2001, s.21

²³⁵ A. Gubaýew – Ý. Orazgylyjow – T. Sahyadow, Türkmenistanyň Taryhy, Aşgabat, 2010, s.236.

*Atajan Mahtymov 13.09.1993, Lebap, Dügününden fotoğraf 15.11.2014.

Ersarı düğün geleneğinde, gelinin dilek dizeleri ile kutlanması;²³⁶

“Toy tutupsunuz
Toyunuz gutlu bolsun,
Mübarek bolsun,
İçeride perizatlar oynasın,
Daşında oğlan-uşak yaynasın,
Ayallar pişme seçsin,
Ogullar alıp geçsin,
Ulu gelinin serpişik açsın,
Kiçi gelinin mavut biçsin ile baksın yellensin,
Sürü goyun eyelensin,
Goynun mün bolsun,
Deven yüz bolsun,
Atlanıp yola gidende,
Dağlar düz olsun,
Atına yaban münmesin,

²³⁶ Мурат Дурдыев, **Туркменлер**, Ашгабат, 1991, s.42.

Donuna tozan deđmesin,

Gülcilek yalı güllesin,

Mudam günü toy bolsun,

Önünde ızı gür bolsun

Mata yırtca petli bolsun.

Aş bişirse etli bolsun.

lymiti iymiş bolsun.

Dakılanı kümüş bolsun.

Galaydan gapısı bolsun.

Tılladan tagtı bolsun

Şu alan gelininizin omürlük bağlı bolsun...” şeklinde büyüklerce şiirler söylenir. ²³⁷

*Atajan Mahtymov 13.09.1993, Lebap, Düğününden fotoğraf 15.11.2014.

²³⁷Н.М.Галкин, **Этнографические и исторические материалы по Средней Азии и Оренбургскому краю**, Санкт-Петербург, 1968, s.95.

Düğün merasiminin tamamlanmasının ardından gelin, damadın evine getirilir. Orada gelin tarafından sadece iki yengesi eşlik eder. Orda büyük bir ateş yakılmasının ardından damat gelini eline alarak ateşin etrafından üç veya yedi defa döndürür.²³⁸

*Atajan Mahtymov 13.09.1993, Lebap, Düğününden fotoğraf 15.11.2014.

Evin kapısının önünde damat gelinin ayağına basar. Bunun amacı “*Bundan sonra ben ne dersem o, benim sözümün üzerine söz söyleme*” manasındadır. Damat ve gelin kendilerine hazırlanan odaya aile büyükleri ve çocuklarla beraber götürürler. Oda da ikisi oturarak aynaya baktırılır. Bunun anlamı “*Ben bağıtımı (mutluluğumu) sende görüyorum*” dır.²³⁹

*Atajan Mahtymov 13.09.1993, Lebap, Düğününden fotoğraf 15.11.2014.

²³⁸М.Б. Дурдыев, **Основные проблема этногенеза туркменского нарда**, Ашгабат, 1988, s.63.

²³⁹ Evlilik toyu başlık altındaki bilgiler tanınmış kişi ile söylendiklerinden alınmıştır, Rejep Mahtymow 01.12.1963, Lebap,2015.

Burada ayrıca gelinin eteğinden haşlanmış yumurta yuvarlayarak bırakılır. Buda “*kendi kendilerinden çoğalsın*” anlamını verir.²⁴⁰

*Atajan Mahtymov 13.09.1993, Lebap, Düğününden fotoğraf 15.11.2014.

Tatlı şerbet içirirler. Bu gelenek “*tatlı bir hayat yaşasınlar*” anlamındadır.²⁴¹

*Atajan Mahtymov 13.09.1993, Lebap, Düğününden fotoğraf 15.11.2014.

²⁴⁰ Evlilik toyu başlık altındaki bilgiler tanınmış kişi ile söylendiklerinden alınmıştır, Atajan Mahtymov 13.09.1993, Lebap, 2015.

²⁴¹ Итоги всесоюзной переписи населения по ТССР Картий зборник, Ашгабат, 1990, s.87.

Gelinin bir elini una, diğeri elini yağa çalınır. Bu gelenek “gelinin rızık açık olsun” anlamına gelir..²⁴²

*Atajan Mahtymov 13.09.1993, Lebap, Düğününden fotoğraf 15.11.2014.

Damadın kucağına küçük kız çocuğu gelinin kucağına erkek çocuk verilir. Bu gelenek “bunlar çocuklar gibi tatlıdan tatlı çocukları olsun ” anlamındadır..²⁴³

*Atajan Mahtymov 13.09.1993, Lebap, Düğününden fotoğraf 15.11.2014.

²⁴² П.М. Леппар, Юго-западная (земли сарыко.), Известия ИРГО, т.ХХІ, 1985, с.46.

²⁴³ Evlilik toyu başlık altındaki bilgiler tanınmış kişi ile söylendiklerinden alınmıştır, Akjagül Ahmedowna 23.04.1943, Lebap, 2009.

Damadin anne ve babası oğluna bu merasim esnasında “*Sen bizim soyumuzu devam ettireceksin. Bizim her şeyimiz senindir, bağıtlı (mutlu) ol, bu bizim gelinimiz değil kızımızdır. Eğer, kızımızı üzersen, gözünde bir yaş görürsek, hakkımızı helal etmeyiz*” nasihatlerde bulunulduktan sonra odadan ayrılırlar.²⁴⁴

*Atajan Mahtymov 13.09.1993, Lebap, Dügününden fotoğraf 15.11.2014.

Düğünün hemen ertesi günü damat erkenden kalkıp kayın babası ve kayın annesine hediyeler götürürerek “*Teşekkür ederim, böyle kız yetiştirmişsiniz, bana emanet ettiniz, emanete iki gözüm gibi bakarım*” diyerek onları kendi evine davet eder. Kız tarafı damadin evine geldikten sonra erkekler kendi aralarında eğlenirken, kadınlar gerdek gecesinin olduğu odadaki çarşafı toplarlar. Bu merasime Ersarılarca “*Düşek topladı*” adı verilir.²⁴⁵

c. Ad Koyma Toyu

Çocuğun dünyaya gözünü açmasıyla bebek toyu kutlandığından dolayı, çocuk bekleyen, hamile kadına “toylu kadın” denilmektedir. Doğumlar evde ve hastanede olmak üzere iki şekilde de yapılabilmektedir. Hastane’de gerçekleşen doğum sonrasında hemşireler bu güzel haberi dışarıda bekleyen babaya iletirken “*Müjdemî isterim, baba oldunuz, gözünüz aydın, yaşı uzun olsun, sağlıklı olsun*” diye dua edilmektedir. Yeni baba; doktor ve hemşirelere hediyeler ve serpaylar²⁴⁶ verdikten sonra bu güzel haberi anne babası ve tüm akrabalarına

²⁴⁴ Evlilik toyu başlık altındaki bilgiler tanınmış kişi ile söylendiklerinden alınmıştır, Hudaýbergen Mahtymow 18.05.1946, Lebap, 2007.

²⁴⁵ Амантаган Бегжанов, Гөмүлен Акабалар - Гөчилен Юртлар, Ашгабат, 1992, s.91.

²⁴⁶ Serpay; özellikle Ersarılar’da kişiye baştan aşağı takdim edilen armağanları ifade etmek için kullanılmaktadır.

ileterek, herkesi evine davet eder. Yeni doğmuş bebeğin yakınları, hastaneden annesi ile çocuğu beraber eve getirmek için süslü arabalar ile konvoy halinde hastaneye giderler.²⁴⁷

* Şadyýan Taşow 21.02.2012, Lebap, Çocuk Düşününden fotoğraf 29.022.012.

Bebek eve getirilir. Bu merasimde ezan okunur ve bebeğe isim verilir. Sonra: “Yaşı uzun olsun, adına eye (münasip-sahip) olsun, uzağından beğendirsın, Müsülmanı bolsun”²⁴⁸ gibi dilekler dilenir. Değişik ikramlarda bulunulur. Yeni doğan bebek için Türkmenler büyük şenlik düzenlerken ayrıca nazar değmemesi için kırkı çıkana kadar doğan bebek kimseye gösterilmez.²⁴⁹

d. Kalpak Toyu

Yeni doğan bebeğin saçını keserler ve kalpak toyunu kutlarlar. Bebeğin saç dayısına kestirilir.²⁵⁰ Eskiden gelen deyme göre; “Bir dayı, yedi atanın (babanın) yerindedir.” Dayısına hediyeler verilir. Bebeğe dualar okunur ve “oğlan ise dayısına benzesin, kız ise halasına çeksın” derler.²⁵¹

²⁴⁷ Амантаган Бегжанов, **Гөмулен Акабалар - Гөчилен Юртлар**, Ашгабат, 1992, s.85.

²⁴⁸ “Müsülmanı bolsun” tabiri evi bereketli olması için dile getirilen bir dilek anlamı taşımaktadır.

²⁴⁹ Ad takma toyu başlık altındaki bilgiler tanınmış kişi ile söylendiklerinden alınmıştır, Hudaýbergen Mahtymow 18.05.1946, Lebap, 2007.

²⁵⁰ Ý. Orazgyljow, **Türkmenistanyň Taryhy XI Synp**, Aşgabat, 2014, s.61.

²⁵¹ A. Batyrow – A. Kekeşow– N. Öräýew, **Dünyäniň Ykdysady we Durmuş Geografiýasy**, Aşgabat, 2009, s.131.

* Şadyan Taşow 21.02.2012, Lebap, Saç Düğününden fotoğraf 29.022.016.

e. Sünnet toyu

Türkmenistan ve Ersarılarda bağımsızlıktan önce erkek çocuklarını sünnet ettirmek üst düzey vazifede olan insanlar için yasaklanmıştı. Bundan dolayı söz konusu kesimden kimselere ait çocukların sünnet merasimleri, mollalar veya usta sünnetçilere gizli olarak, uzak köylerde sessizce, aile arasında yaptıkları küçük törenlerle gerçekleştirilmiştir. Sovyet döneminde bir memurun çocuğunu sünnet ettirebilmesi için doktor raporu gerekmektedir. Bu nedenle sünnet olacak olan çocuklar obalara (köylere) gönderilerek yaşlı kimseler tarafından sünnet ettirilmiştir.²⁵²

Erkek çocuk belli yaşa gelince sünnet düğünü yapılır. Bilhassa bu törenler tekli yaşlarda ve bahar aylarında yapılmaktadır. Bunun nedeni baharda doğanın canlandığı, yeşil bitkilerin çıktığı gibi sünnet olan çocuğun da çabuk iyileşeceğine inanılmasından kaynaklanmaktadır. Bazı yörelerde çocuk bir yaşındayken, bazı yörelerde ise üç- beş yaşlarında sünnet edilir. Bütün Ersarılar sünneti İslâm'ın emri ve Peygamberimiz Hz Muhammed'in bir sünneti olarak görmektedirler. Ersarılar arasında sünnet olmak Müslümanlığın bir işareti ve sağlıklı yaşamının temel şartıdır. Ersarı kültüründe önemli olan geleneklerden biri de sünnet toyudur. Sünnet bağımsızlıktan sonra hastanelerde tıp doktorları veya bu konuda uzman kişiler tarafından yapılmakta ve sünnetten sonra çocuklar eve getirilmektedir. Sünnete gelen misafirler, akrabalar para verirler ve dileklerde bulunurlar. “*Elini helal etmişsin. Tüveleme (maşallah) büyük adam olmuşsun.*” Ayrıca, sünnet olan çocuğun anne babasına: “*Sünnet*

²⁵² Amantagan Bekjanow, *Gömülen Akabalar – Göçülen Yurtlar*, Aşgabat, 1992, s.53.

etmişsiniz kutlu olsun; farzını (evlenmesini) Allah nasip etsin.” şeklinde temennilerde bulunur ve hazırlanan ikramlardan yerler.²⁵³

Türkmenistan'da günümüzde sünnet düğünleri çok rahat yaygın ve görkemli bir şekilde yapılmaktadır. Sünnet yapılırken teknik usuller uygulandığı için çocukta acı ve ağlama pek olmaz, fakat yine de çocuğa sünnet olacağı önceden söylenmez. Onu neşeli olması için eğlenceler tertip edilir, oyuncaklar alınır ve gezdirilir. Sünnet toyunun hazırlıkları günler öncesinden yapılır. Çeşitli yemekler hazırlanır: Haşlama, Türkmen pilavı, sütlaç, doğrama ve kavurma gibi yemekler, kuru çerezler ve bol miktarda içecek yer sofralarına konur. Sünnet şarkıcıları aydım (türkü) söyler, dutar çalar, toya (düğüne) gelen misafirler de oynar, eğlenir. Molla da her gelen misafir gurubunun yediği yemekten sonra Kur'an okuyup dua eder.

Bazı Ersarı aileleri çocuklarına yaptıkları sünnet toyunda at yarışları, güreşler ve koç dövüşleri düzenlemektedir. Yarışlarda birinci gelenlere (bayrak) halı, para, koyun gibi hediyeler verilmektedir. Ersarılarda sünnet edilen çocuğun kesilen kısmı aile tarafından yedi gün saklanır, sonra ayak basılmadık çiğnenmedik temiz bir toprağa gömülür veya bir akar suya atılır. Sünnet olayı bittikten sonra aile çocuğuna karşı bir vazifeyi yapmış olmanın mutluluğunu yaşar.²⁵⁴

Günümüzde Türkiye'de olduğu gibi Türkmenistan'da da sünnet çocuğuna beyaz kıyafetler giydirilmekte, pelerin ve taç takılmakta, sünnet arabası süslenmekte ve geniş bir katılımı sünnet düğünleri yapılmaktadır.²⁵⁵

f. Diş Toyu

Çocukların ilk dişini çıkarması çok zorlu bir süreci kapsadığından, ateş ve halsizlik yapmasından dolayı, Ersarılarda çocuğun ilk diş çıkarmasında diş toyu kutlanmaktadır. Onun için Huda (Tanrı) yoluna sadaka verilir. Diş toyunun genel manası, çocuğa sağlık, afiyet, bol rızık ve cesur biri olmasını dilemektir. Gelen misafirler “*Çocuğun ilk dişi, artık kendi ekmeğini kendisi ısırabilir. Allah ekmeğini zorlu yollarla vermesin.*” diye dualar edilir.²⁵⁶

²⁵³Sünnet toyu başlık altındaki bilgiler tanınmış kişi ile söylendiklerinden alınmıştır, Rejep Mahtymov 01.12.1963, Lebap, 2005.

²⁵⁴ Ý. Orajgylyjow – T. Hydyrow, *Türkmenistanyň Taryhy*, Aşgabat, 2008, s.159.

²⁵⁵Д. Ливкин, *Рыболовство и Тюленовый Промысел*, С.Петербург, 1902, s.85.

²⁵⁶ Diş toyu başlık altındaki bilgiler tanınmış kişi ile söylendiklerinden alınmıştır, Hudaýbergen Mahtymow 18.05.1946, Lebap,2007.

g. Ak Koyun Toyu

Ersarılarda Ak Koyun toyu, 63 yaşa yeten kimseler için yapılır. 63 yaşını dolduran kadınlara, “*ak baş örtüsü (leçek giydi)*”, beylere ise “*ak telpek*” giydirebilirler. Bu yaş Hazreti Peygamberimizin vefat yaşıdır ve “*Allah’ım bize Resulümüzün yaşını yaşattı*” diye, ak koyun kurban edilir. Misafirler gelir, dua ederler, çeşitli yemekler yapılır. Özellikle, üzerine tereyağı konulan sütlü-aş (sütlaç) ikram edildikten sonra çok güzel bir ziyafet verilir. *Uzun sağlıklı ve bereketli bir ömür dilenerek Toy olsun, toyunuz kutlu mübarek olsun, toylar toya ulaşsın* ” diyerek dualar edilir.²⁵⁷

h. Cenaze Töreni

Fani olan bu dünyadaki insanın ömrü, uzun gibi görünse de, hakikatte kısadır. Ölüm sonrası hayat ruhen devam eder. Hayatın belli bir zaman dilimini oluşturan, ölümle ilgili adetler hatıra edebi olarak bilinmektedir. Vefat eden kişi, hayatta olanların hafızasında yaşar. Ersarılarda merhum ölümünün 3., 7., 40., 52. günlerinde ve seneyi devriyesinde verilen yemekler okutulan ayet ile dualarla anılır.²⁵⁸

Cenaze evinden çıkarılırken, herkes yüksek sesle ağlar. Bu ses, uzaklardan duyulur. Cenaze evinin yakınlarından geçen arabalar, merhuma saygı için arabasındaki teyp sesi sonuna kadar kısılır. Vefat eden kişinin yakınları yas tutarlar. Erkekler başına takke, bere, telpek, şapka vb. şeyleri başına takarlar. Bu “Başımda dert var.” anlamına gelir. Erkekler 7’sine kadar tıraş olmazlar. Kadınlar beyaz ya da mavi elbiseler giyerler, kırmızı ya da yeşil tarzı elbiseler giymekten sakınırlar. Başlarına beyaz yalılık (örtü, eşarp) ile örterler, makyaj yapmazlar. Vefat edenin yakınları, 40 gün geçene kadar düğüne, toy merasimlerine gitmezler, hatta komşuları bile toy merasimlerini -“Komşumuz yastayken, biz eğlenemeyiz” düşüncesinden dolayı -yapmazlar ve kötü gününde yanında olurlar.²⁵⁹

Cenaze, tek sayılı yani 5 veya 7 kündük (su taşı) ile yıkanır. Genellikle cenazeyi yıkayanlar 7 kişidir. Biri su kaynatır, diğeri su taşır, 5 kişide içeride merhumu yıkarlar.²⁶⁰

Merhum yıkanır, cenaze günü herkes gelir “*Mekânı cennet olsun, hakkım helal olsun, nur içinde yatsın, başınız sağ olsun.*” diye dualar edilir. Merhumun yakınları, cenazenin etrafında çember şeklinde durarak son vedalar edilir. Veda edildikten sonra, merhum tabutla dışarı

²⁵⁷Ak koyun toyu başlık altındaki bilgiler tanınmış kişi ile söylendiklerinden alınmıştır, Nargül Mahtymova 05.06.1964, Lebap, 2012.

²⁵⁸Cenaze töreni başlık altındaki bilgiler tanınmış kişi ile söylendiklerinden alınmıştır, Nargül Mahtymova 05.06.1964, Lebap, 2012.

²⁵⁹A. Gubaýew – Ý. Orazgylyjow – T. Sahydow, **Türkmenistanyň Taryhy**, Aşgabat, 2010, s.146.

²⁶⁰B. Çaryýew – Ý. Ilamanow, **Türkmenistanyň Geografýasy**, Aşgabat, 2010, s.42.

çıkartılır, orda cenaze namazı kılınır. Cenazeyi defnetmeye sadece erkekler gider, 3 veya 7 adımdan omuz değiştirilir (tabutu taşıyan kişiler değişir). Cenaze evinde 3 güne kadar yemek pişirilmez, ateş yakılmaz, dikiş dikilmez, bu “ocağımız söndü” anlamına gelir. Cenaze evine gelen misafirler yemek getirirler. Kimi bir çuval un, kimisi şeker ile bu aş yardımına katkıda bulunur. Herkes gönlünden ne çıktıysa onu getirir. Kuran okunur, dualar edilir. Cenazenin 7’sinde (7. günü) herkes erkenden cenaze evine gelir ve oradan da mezarlığa gidilir, mezarlıkta sadaka verilir. Merhumun mezarının etrafında, çember şeklinde oturup, ayetler okunur, dualar edilir. Ziyaret bittikten sonra, cenaze evine dönülür ve ailenin imkânlarına göre hayvan kesilir. Kesilen hayvandan yemek yapılarak, misafirlere dağıtılır ve “*Kabir azabı çekmesin, nur içinde yatsın.*” diyerek dualar edilir. 40’ına (40. gününe) kadar haftanın her Perşembe günü akşam namazından sonra cenaze evine gidilerek, ayetler okurlar, hal-hatır sorarlar, dertlerini paylaşırlar, merhumu iyilikle hatırlarlar.²⁶¹

40’ı gelir, o gün yine ailenin imkânlarına uygun olarak, büyük baş ya da küçükbaş hayvan kurban verilir, yas tutanlar yastan çıkarılır, kuran okunur dualar edilir. Sonra 6 aylığı ve ardından 1 senesi verilir. Dini bayramlarda ya da vefat günü mezarlığa gider, orada dua eder, ayet okurlar. Mezar ziyareti dini bir görev olarak bilinmektedir. Kabirlerin üzerine basmak, oturmak, merhumları rahatsız edeceği düşünülerek yüksek sesle konuşmak halk inançlarına göre saygısızlık olarak karşılanmaktadır.²⁶²

²⁶¹Амантаган Бегжанов, *Гөмүлөн Акабалар - Гөчилен Юртлар*, Ашгабат, 1992, s.54.

²⁶²Durdy Gylyçow, *Saýlanan Eserler*, Aşgabat, 2001, s.92.

SONUÇ

İnsanoğlu var oluşunun en başından beri kutsal kitaplarda da geçtiği üzere boy veya topluluklara bölünerek yaşama gereksinimi duymuştur. Ersarı Boyu Türkmenlerin en büyük üçüncü boyu olup günümüz Afganistan'ın kuzeyi ve Türkmenistan'ın güneyinde yaşamaktadırlar. Müinü'l Mürid ve Şecere-yi Terakiname adlı eserlerde ilk olarak varlığından haberdar olduğumuz Ersarılar'a XIII. yüzyıla tarihlendirilen kaynaklarda nispeten daha yoğun olarak rastlamaktayız. Salurlar'ın dış taifelerinden olan Ersarılar, Moğol istilasından sonra günümüz Türkmenistan coğrafyasının farklı noktalarına dağılmışlardır. Lebab, Balkan ve Marı(Merv) vilayetlerinde yoğun olarak yaşayan Ersarılar ülkenin diğer yerlerine de nadir de olsa yerleşmişlerdir. Sovyet işgalinden önce Özbeklerin hâkimiyeti altında bulunan bu boy kendi kültürlerini korumaya devam ederek tarım ve hayvancılık özellikle de Balıkçılık faaliyetlerini yoğun bir şekilde sürdürmüştür.

Sovyet işgali ile Ruslar genel mahiyette Türkmenler özel anlamda ise Ersarılar'ın dil, din ve ırksal ayrımcılık politikasına başvurarak bu boyları zayıflatma yönünde siyaset gütmüşlerdir. Ruslar her boyu bir diğerine kırdırarak onların kültürel bağlılıklarını bozmaya çabalamışlardır. Ruslar tarafından öz kültüründen uzaklaştırılmaya çalışılan Türkmen boyları içindeki Ersarılar 1991 yılında Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından zengin kültürünü daha rahat bir şekilde yaşamaya başlamıştır.

XX. yüzyıldan itibaren ise bulunduğu bölgelerde kendine özgü sanatsal eserleri, dokuma faaliyetleri, giyim ve kuşamları, mutfak kültürleri ile zengin bir geleneğin devamını getiren Ersarıların bu faaliyetlerine düğünlerinden yas törenlerine kadar her alanda rastlamaktayız.

Ersarılar Türkmen kültürünün şekillenmesinde gerek boy özellikleri ve gereksede yaşam tarzları açısından geçmişten günümüze Türkmen kültürünün taşıyıcı başyapıtlarından olmuşlardır.

Kaynaklarda Ersarı'nın bulunduğu toylarda, yas törenlerde, şenliklerde vs.'de "*dua etme onun hakkıdır*" şeklinde geçen bu boy, Türkmen kültür ve medeniyetinin korunup gelecek kuşaklara aktarılması açısından da büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

AGACANOV, S. G, **Oğuzlar**, (nşr. Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev), İstanbul 2004

AĞARI, Murat, **Ülkeler Kitabı**, İstanbul 2004

AKGÜL, Yusuf, “*Hoca Ahmet Yesevi’nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Bu Çereçevede Bazı tespitler*”, **Bilig** S10, 1996, s.56.

ANNAGYLYÇOW, Nury, **Gosgylyar Ýygynydsy**, Aşgabat 2001

ANNANAZAROW, J – KARLY. G – KÖSEKOW. D, **Orta Asyrlar Taryhy**, Aşgabat 2008

ANNANAZAROW, J – KARLY. G – KÖSEKOW. D, **Türkmenistanyň Orta Asyr Taryhy**, Aşgabat 2009

ANNANEPESOV, Murat, **Türkmenistan’ın Tarihinde Materyaller (XVIII asır sonları XX asır başları)**, Aşgabat 1995

ATAGARLYÝEW, E – ANNANEPESOW. M, **Türkmenistanyň Taryhyndan Materiallar**, Aşgabat 1995

ATANIYAZOV, Soltanşa, **Türkmenlerin Nesil Daragty**, Aşgabat 1994.

ATANIYAZOV, Soltanşa, “*Türkmen boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bu günkü Durumu ve Geleceği*”, (nşr., Yusuf Akgül), **Bilig**, S10, Ankara 1992

BAHADIR HAN, Ebu’l-Gazi, **Şecere-i Terâkime**, (nşr. Muharrem Ergin, Türkmenlerin Soy Kütüğü), İstanbul 1996

BASKAKOV. N, **Türk Dillerinin Tarihi-Tipolojik Sessilimi**, (nşr. K. Koç-O. S. Karaca), İstanbul 2006

BATYROW, A – KEKEŞOW. A– ÖRÄÝEW. N, **Dünýäniň Ykdysady we Durmuş Geografiýasy**, Aşgabat 2009

BAÝMURADOW, Baýrammyrat, **Türkmen Galalary Hakynda Rowaýatlar**, Aşgabat 2004

BAÝRAMOW, H – GELDİMURADOWA. O – ÇARYÝEW. B, **Ykdysady Geografiýa**, Aşgabat 2015

BAYUR, Y.Hikmet, **Hindistan Tarihi I-II-III**, Ankara 1987

BEKCANOV, Amantagan, **Ersarı Baba ve Ersarılar**, Aşgabat 1993

BEKJANOW, Amantagan, **Gömülen Akabalar – Göçülen Ýurtlar**, Aşgabat 1992

BERDİMUHAMMEDOW, Gurbanguly, **Ösüşň Täze Belentliklerine Tarap. Saýlanan Erserler I tom**, Aşgabat 2008

ÇARYÝEW, B – ILAMANOW. Ý, **Türkmenistanyň Geografýasy**, Aşgabat 2010

DENİSON, Michael, “*İmkânsız Yerine Getirme Sanatı: Siyasal Simgecilik ve Sovyet Sonrası Türkmenistan’da Ulusal Kimlik ile Kolektif Bellek Yaratılışı*”, (nşr., Gönül Pultar), **Ağır Gökyüzünde Kanat Çırpma Sovyet Sonrası Türk Cumhuriyetlerde Kültür Kimlik Arayışı ve Müzakeresi**, Tetragon, Ankara 2012

DUBOWA N. A, **Antropologýa Maglumatlarynyň Esasynda Goňur Depäniň Ilaty Barada**, Mary 2006

DURAK, Neslihan, “*Afganistan’da Çingizli Hâkimiyetinin Tesisi*”, **İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarhoğlu’na Armağan**,(nşr., H.Alan-A.Kara-O.Yorulmaz), İstanbul 2008

DURAK, Neslihan, “*Geçmişten Günümüze Afganistan’da Türkler*”, **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II**, (Eylül-Ekim 2013), Ankara 2013

DURAK, Neslihan, **Hezâreler/Hazaralar**, Malatya 2008

DURAK, Neslihan, **Hindistan’a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Ankara 1999

DURDUYEV, Murat ve KADİROV. Şohrat, **The Turkmehs Of The Word**, Aşgabat 1991

EKBER Necef- ANNABERDİYEY Ahmet, **Hazar Ötesi Türkmenler**, İstanbul 2003

EL-BEYHAKÎ, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, **Tarih-i Beyhaki**, (Telif, Nasır-ı Hüsrev), Tahran 1333.

EL-BUNDARÎ, İmadaddin el-Katib el-İsfahani, **Zubdat el-Nusra ve Nubhat el-Usra**, (M.Th.Houtsma), Leiden 1889, (nşr.,Kivameddin Bursalan), Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, Ankara 1999.

EL-İSTAHRÎ EL-KERHÎ, Ebu İshak b. Muhammed, **Kitab el-Mesalik ve'l-Memalik**, (nşr.,M.J.De Goeje), Leiden 1967,(nşr.,Ramazan Şeşen), **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara 2002; (nşr.,Yusuf Ziya Yörükan, **Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Orta Çağ'da Türkler**), İstanbul 2004.

EL-YA'KUBÎ, AHMED b. İshak Ca'fer b. Vehb b. Vazih, **Kitab-el-Büldan**,(nşr.,Ramazan Şeşen), İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara 2002

ESENOW, B, **Gadymy Dünýa Taryhy**, Aşgabat 2009

ESENOW. B, **Türkmenistanyň Taryhy VII Synp**, Aşgabat 2009

GARAÝEW, N. – BALLYÝEW. Ý, **Türkmen Dili**, Aşgabat 2009

GERDİZİ, ABDULHAY B. DAHHAK, **Zeynü'l-Ahbar ya Tarih-i Gerdizi**,(nşr.,A. Habibi), Kabil 1347

GÖMEÇ, Saadettin, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara 2003

GUBAÝEW, A – ORAZGYLYJOW. Ý – SAHYDOW. T, **Türkmenistanyň Taryhy**, Aşgabat 2010

GURBANOW, H, **Ata Kesbi**, Aşgabat 2001

GÜNDOGDYÝEW. O., **Aşgbat Keramatly Ärsagyň Şäheri**, Aşgabat 2005

GYLYÇOW, Durdy, **Saýlanan Eserler**, Aşgabat, 2001

HIDIROV, M – BEGCANOV. K, **Häzirki Zaman Türkmen Dili-Fonetika**, Türkmen Dili Kofederasyası, Aşgabat 1960

HUDAYAROW, M, **Türkmenistanyň Geografýasy**, Aşgabat 2012

ILAMANOW, Y, **Türkmenistanyň Fiziki Geografýasy**, Aşgabat 2015

IŞANOW, K, **Watan Üçin**, Aşgabat 2004

İBNÜ'L-ESİR, **el-Kâmil fi't-Târih IX**, (nşr., C.J. Tornberg), Beyrut 1979, (nşr., Ahmet Ağırakça), **İslam Tarihi el-Kâmil fi't-târih Tercümesi IX**, İstanbul 1986.

İnceleme Araştırma Dizisi, “*Türk Dünyası Kültürel Mirası*”, Yayın No:22, Ankara 2015

KAFESOĞLU, İbrahim, “*Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti*”, **Jean Dany Armağanı**, Ankara 1958

KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 2010

KEFFELİ, Nilüfer, “*Nikolay İlminskiy'in: Orta Volga Müslüman Ve Türk Halkları Üzerinde Siyaseti*”, **Türkler XVIII**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

KONUKÇU, E. “*Dehli, Kalaç Sultanlığı'nın Kuruluşu*”, **IX. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri**, (Ankara 21-25 Eylül 1981), Kongreye Sunulan Bildiriler II, Ankara 1988

KONUKÇU, E. “*Gazne*”, **DİA /III**

KONUKÇU, E. “*Hindistan'daki Türk Devletleri*”, **DGBİT IX**, İstanbul 1993

KONUKÇU, E., “*Hind Kaynaklarında Hunlara Dair Bazı Kayıtlar*”, **AÜEFAD/5**, (Ekim 1972)

KONUKÇU, E., **Kuşan ve Akhunlar Tarihi**, Ankara 1973

KONUKÇU, E, **Kalaç Sultanlığı**, Erzurum 1977

MAHMUT, Kaşgarlı, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, (nşr. Besim Atalay), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.

NİYAZOV, Saparmura., Atayevič, **Mahribanlarım**, Aşgabat 2006

NİYAZOV, Saparmurat Türkmenbaşı, **Ruhname I-II**, Aşgabat 2001

NİÝAZOV. Saparmurat. Atayeviç, **Ruhnama II**, Aşgabat 2004

NİÝAZOW, Saparmurat, **Ruhnama I**, Aşgabat 2001

NURMUHAMMEDOV, A, **Türkmen Dilinde Sözüň Singarmonizm Hadısaı**, Ilım Neşirýadı, Aşgabat 2013

ORAJGYLYJOW, Ý – HYDYROW. T, **Türkmenistanyň Taryhy**, Aşgabat 2008

ORAZGYLYJOW, Ý, **Türkmenistan Garaşsyzlyk Zamanında I-II**, Aşgabat 2014

ORAZGYLYJOW, Ý, **Türkmenistanyň Taryhy XI Synp**, Aşgabat 2014

ÖZKAN, İsa, “*Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan’da Folklor Çalışmaları*”, **VI Milletler arası Türk Halk Kültürü Kongresi Son yılda Türkiye Dışındaki Türk Halk Kültürü Çalışmaları Seksiyon Bildiriler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002

ÖZTÜRK, İsmail, “*Türkiye’de Gelişen Türk Halıcılığına İlişkin Bazı Belgeler*”, **Selçuk Üniversitesi Meslek Eğitim Fakültesi 2. Ulusal Türk El Dokumalarına Yaklaşım ve Sorumluları Sempozyumu Bildirileri**, Konya 1999

SAĞLIK, G. Selcan, “*Türkmen Duğun Geleneği*”, **Moderin Türklük Araştırma Dergisi III**, S.2, 2006

SARAINDI. W. I, **Marguş Türkmenistan**, Aşgabat 2002

SARAY, Mehmet, **İpek Yolunda Türklerin iktisadi ve Ticari Hayatı**, İstanbul 2021

SARAY, Mehmet, “*Rusya’nın Türkistan’da Yayılması*”, **Türkler XII**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

SAWTYÝEW, Şamuhammet, **Türkmenleriň Nesildaragty**, Aşgabat 2015

SÖÝEGOW, M, **Türkmenistanyň Garaşsyzlygynyň Sekizinji Ýylyna Armagan**, Aşgabat 1999

SÜMER, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler)**, Ankara 1999.

ŞAHİN, H. İbrahim, **Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği**, Gece Kitaplığı, 2014

ŞİMŞEK, Atilla, **Türk Dünyası**, Ankara 1998

TATLILIOĞLU, Durmuş “*Türkmenistan’da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*”, Sivas 2002

TATLILIOĞLU, Durmuş “*Türkmenistan’da Sosyo-Ekonomik Yapı ve Dini Hayat*”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.3, Sivas 1999

TATLILIOĞLU, Durmuş ***Türkmenistan’da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri***, Sivas 2002

TOGAN, A. Zeki Velidi “*Harezmi’de yazılmış Eski Türkçe Eserler*”. **Türkiyat Mecmuası II**, 1928

TOGAN, A. Zeki Velidi, “*Hamdullah müstevfi*”, **İA/V/1**, Eskişehir 1997

TÜRKMEN. Nalan, **Orta Asya Türkmen Hahları İle Tarihi Anadolu-Türk Hahlarının Ortak Özellikleri**, Ankara 2001, s.211.

UÇAR, Fuat, **Türk Dünyası**, İstanbul 2009

VURGUN, Seda Yılmaz, “*Kongratlar Hanedanlığı Döneminde Yeni Ürgenç Şehri*”, **Çankır Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5 (1)**, 2014

ÝAZBERDİÝEW A., **Türkmen Kitabyň Taryhy**, Aşgabat 1991

ÝAZBERDİÝEW, A., **Türkmenistan Dünýä Medeniýetiniň Gadymy Ojagy**, Aşgabat 2011

Ylmy Köpçülikleýin Žurnal, **Miras**, Aşgabat 2017

YÖRÜKAN Yusuf Ziya, **Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Orta Çağ’da Türkler**, İstanbul 2004

АБУЛГАЗИ Бахадыр Хан, **Родословное древо тюрков**, Казан 1914

АБУЛГАЗИ Бахадыр Хан, **Туркменлерин Несил Дарагты**, Ашгабат 1991

АГАДЖАНОВ. С, **Очерки истории огузов и турмен в Средней Азии IX – XIII вв.**, Ашхабат 1969

АГАДЖАНОВ. С, **Очерки истории огузов и турмен в Средней Азии XIV – XIX вв**, Ашхабат 1981

АГАДЖАНОВ. С. Г, **Очерк Истории Огузов и Туркмен в Средней Азии**, Ашгабат 1969

АМАНТЫСВ. О, **Туркменистан и туркмены в первой половине XVIIIв**, Ашгабат 1980

АННАЕПЕСОВ. М, **Укрепление русского-туркменских взаимских взаимоотношений в XVIII-XIX вв**, Ашгабат 1981

АННАЕПЕСОВ. М – АТАГАРРЫЕВ. Е, **Туркменистанын Тарыхындан Материаллар**, Ашгабат 1995

АННАЕПЕСОВ. М, **Укрепление Русско-Туркменских Взаимоотношений в XVII-XIXвв**, Ашгабат 1981

АННАЕПЕСОВ. М, **Хазайство туркмен в XVII – XIX вв**, Ашгабад 1972

АТАГАРРЫЕВ. Е – АННАЕПЕСОВ. М , **Туркменистанын Тарыхындан Материаллар**, Ашгабат 1995

АТАЖАНОВ. М, **Салыр Диалектинин Фонетик Айратынлары**, Ашгабат 1958

АТАНЫЯЗОВ. С, **Туркменистанын Топонимик Созлуги**, Ашгабат 1970

АТАНЫЯЗОВ. Солтанша, **Шеджере Туркменин Несил Дарагты**, Ашгабат 1994

АХАЛЛЫ. С, **Кашгарынын Сослуги ве Туркмен Дили**, Ашгабат 1958

БАРТОЛЬД В.В. **Собрание сочинений**, т.II ч.I, Москва 1963

БАСКАКОВ. Н. А, **Тюреские языки**, Москва 1960

БЕГДЖАНОВ Амантаган, **Ёрсарыбаба ве Ёрсарылар**, Ашгабат 1993

БЕГЖАНОВ Амантаган, **Гөмулен Акабалар - Гөчилен Юртлар**, Ашгабат 1992

БРЕГЕЛЬ. Э. Ю, Хорезмски Туркмени в XIX, Москва 1961

ГАЛКИН. Н. М, Этнографические и Исторические Материалы по Средней Азии и Оренбургскому Карю, Санкт-Петербург 1868

ГАЛКИН. Н.М, Этнографические и исторические материалы по Средней Азии и Оренбургскому краю, Санкт-Петербург 1968

ГУНДОГДЫЕВ. О, Конь и Конница у Туркмен, Ашгабат 1996

ГУНДОГДЫЕВ. О, Прошлые Турккмен, Москва 1998

ДАНДАМАЕВ. М. А – ЛУКОНИН. В. Г, Культура и Экономика Древнего Туркмена, Москва, 1980

ДИМИТРИЕВ. Н. К, Долгие гласные в туркмеском языке-фонетика, Moskova 1960

ДУРДЫЕВ. М.Б, Основные проблема этногенеза туркменского нарда, Ашгабат 1988

ДУРДЫЕВ. Мурат – КАДЫРОВ Шохрат, Дунй€д€ки Туркменлер, Ашгабат 1991

ДУРДЫЕВ. Мурат, Туркменлер, Ашгабат 1991

ДУРДЫЕВ. Т, Туркмен Халк Доредижилиги Бойунчас Очерг, Ашгабат 1967

ЖЫКЫЕВ А, Орта асырлар эйямында туркмен халкынын гелип чыкышынын ве формирленишинин очерклары. Ашгабат 1991

История Туркменской ССР. Т.1, Ашгабат 1957

Итоги всесоюзной переписи населения по ТССР Картий зборник, Ашгабат 1990

КАРПОВ Г. И., Рускопись о Туркменских Родо-Племенных Объединениях, Ашгабат 1941

КУЛЫЕВ. О, Туркменистанын Административ-территориал гурлушы, Ашгабат 1989

КУРЕНОВ. С, Демиргазык Кавквз (Ставпорль) Туркменлеринин геплешигинин айратынлыгы, Ашгабат 1959

ЛЕССАР. П.М, Юго-западная (земли сарыко,), Известия ИРГО, т.ХХI, 1985

ЛИВКИН Д, Рыболовство и Тюленовый Промысел, С.Петербург 1902

ЛИВКИН. Д, Рыболовство и тюлений промысел, СПб 1902

МАМЕДОВ. М, Древняя Архитектура Бантрии и Маргиана, Ашгабат 2003

МРАТГЕЛДЫЕВ. Тачназар, Туркменистанын Тарихи, Ашгабат 1997

МУРАВЬЁВ. Н. Н, Путешествие в Туркмению и Хиву, Москва 1822

МУРАВЬЁВ. Н. Н, Путешествие в Туркмению и Хива и1819 и1820 гг.. чI-11, Москва 1822

НАУКА. Л, Народы Восточной Азии, Москва 1965

НУРАЛЫЕВ. Д, Туркмен эдебияатынын достлары, Ашгабат 1977

ОРАЗОВ. О, Археологические и Архитектурные Памятники Серахского Оазиса, Ашгабат 1973

ОРАЗТАГАНОВ. А, Арзув, Ашгабат 1991

РАХИМОВ. Н, Туркменлер Орусйетин Дузумине Мейлетин Гирмек Конспекясы, Ашгабат 1992

Русско-Туркменские Отнашений в XVIII-XIX вв, (До присоединия Туркменистан к России), Ашгабат 1963

С. Е. Малов Памятник Древнетюрской Письменности, Москва 1951

СЕВОРТЯН. Э. В., Фонетика Турецкого Литературного Языка, Москва 1955

СЕЙДИ. Ф, Сайланан Эсерлер, Ашгабат 1955

ТУМАНОВИЧ. О, Туркменистан и Туркмены, Ашгабат 1926

Туркменистан ССР-нин тарыхы. 1том, биринжи китап, Ашгабат 1959

Туркменистанын Россия билан бирлешмеги, Ашгабат 1960

ХАЛИМОВ. Назар, Памятник Ургенча, Ашгабат 1991

ШАМЫРАДОВ. К, Туркмен Дилинин Ёмут Диалектинин Гунбатар Геплешиги, Ашгабат 1960

Юсупов. Х, Древности Усбоя, Ашгабат 1986

ЯКУБОВСКИЙ. А. Ю, Развалины Ургенча, Лелинград 1930